

Шарл Дил

ИСТОРИЈА ВИЗАНТИЈСКОГ ЦАРСТВА

ПРЕДГОВОР

Историја византиског царства, и поред радова који су је за последњих педесет година скоро препородили, ипак је још увек, нарочито на Западу, предмет упорних предрасуда. Многи од наших са временика је и данас сматрају, попут Монтескјеа и Гибона, продужењем и опадањем римског царства. Под утицајем несвесних последица вековне мржње и тамног сећања на прохујале верске страсти ми и данас судимо о средњевековним Грцима као што су о њима судили крсташи који их нису разумели и папе које су их искључиле из цркве. Исто тако, византиска се уметност још сувише често сматра окамењеном уметношћу, - "хијератичном", како се врло радо говори, - неспособном за обнову и која је, под строгим надзором цркве, ограничила свој хиљадугодишњи напор на бескрајно умножавање дела неколицине генијалних уметника.

У ствари, Византија је била нешто сасвим друго. Ма да се она драговољно прогласила наследницом и настављачицом Рима, ма да су се њени цареви, до последњег дана, називали "василеусима Ромеја", ма да се они никада нису одрекли права која су полагали на стару и славну престоницу царства, ипак је Византија постала врло брзо и била у суштини источна царевина. Не треба о њој доносити суд у поређењу са блиставим споменом који је оставио Рим: по једном од људи који су најбоље схватили њену природу и назрели њен прави изглед она је била "средњевековна држава смештена на крајњим границама Европе према варварским народима Азије".¹ Та држава је имала своје недостатке и своје пороке које би било детињасто хтети сакрити. У њој су се врло често дешавали дворски преврати и војничке буне; она је помамно волела циркуске игре, а још више богословске распре; поред господствености њене

¹ A. Rambaud, L'empire grec au Xe siècle, стр. VII.

цивилизације нарави су јој често биле сурове и свирепе; и она је произвела, најзад, у великом изобиљу, људе осредњих карактера и ниских душа. Али, поред свих ових мана, та држава је била велика.

Но треба, заиста, као што се обично чини, замишљати да је, у току хиљаду година колико је надживела пад римског царства, Византија непрекидно срљала у пропаст. После криза у којима умало није подлегла наступала су врло често времена јединственог сјаја, неочекиваних препорода, када се, према речима једног хроничара, "царство, та стара жена, појављује као млада девојка искићена златом и драгим камењем". У VI веку, под Јустинијаном, царство се, последњи пут, обнавља као у сјајно доба Рима, а Средоземно Море, поново постаје римско језеро. У VIII веку исавријански цареви сламају налет ислама у исто доба када Карло Мартел спасава хришћански свет код Поатјеа. У X веку македонски цареви стварају од Византије велику источну силу, допирући чак до Сирије са својим победничким оружјем, сатирући Русе на Дунаву, угушујући у крви државу коју су створили бугарски цареви. У XII веку, под Комнинима, грчко царство још ужива леп углед у свету, а Цариград је једно од главних средишта европске политике.

Тако, преко хиљаду година, Византија је постојала, и то не само захваљујући каквом срећном случају; она је трајала славно и због тога је морала садржавати у себи друго што осим мана. Она је имала за вођење својих послова велике царева, чувене државнике, веште дипломате, победоносне војсковође; помоћу њих она је извршила велико дело у свету. Она је била, пре крсташких ратова, заточник хришћанства на Истоку против неверника и својом војничком вредношћу спасла је у неколико махова Европу. Она је била, лицем према варварима, средиште дивне цивилизације, најпрефињеније, најотменије, дуго времена једине у средњем веку. Она је била васпитачица словенског и азиског Истока, чији јој народи дугују своју веру, свој књижевни језик, своју уметност, свој облик владавине; њен свемоћни утицај био је се раширио чак до Запада који је примио од ње непроцењива духовна и уметничка блага. Од ње произилазе народи који настањују данас европски Исток, а савремена Грчка,

нарочито, много више дугује хришћанској Византији него Атини из доба Перикла или Фидије.

Због свега, дакле, што је извршила у прошлости и што је припремила за будућност Византија још увек заслужује пажњу и занимање. Ма колико далека изгледала њена историја, ма колико је мало познавали многи људи, та историја није мртва и достојна заборавља. Диканж је то добро знао када је својим издањима византских историчара, тумачењима којима их је пропратио, толиким дивним радовима постављао темеље научној историји Византије и крчио у тој још неиспитаној области широке и светле бразде. Има већ педесет година како се, у Диканжовој отаџбини, обновила традиција проучавања чији је он био оснивач; и, не одричући вредност ономе што се ради у другим земљама, у Русији и Грчкој, Енглеској и Немачкој, можда је ипак дозвољено рећи да, ако су истраживања из области византиске историје поново задобила право грађанства у научном свету, она то у првом реду дугују Француској.

Тражено је од мене, са љубазним наваљивањем, да напишем књигу, - која је, код нас, недостајала, - приручник, кратак и сажет, из византиске историје. Није ми изгледало да би то био излишан посао. Покушао сам недавно, у другом једном делу које је управо изишло, да изложим синтетичну слику онога што је била Византија, да објасним дубоке узроке њене величине и њене пропасти, да покажем ванредне услуге које је учинила цивилизацији.² Ова књижица пружиће читаоцу више аналитично излагање хиљадугодишње историје византијеког царства. Потрудио сам се да у њој истакнем главне идеје које су владале развојем те историје и да изнесем битне чињенице, не толико задржавањем на ситним хронолошким појединостима колико њиховим груписањем у доста простране временске отсеке који ће бити разумљивији и који ће, можда, учинити схватљивијим смисао и важност појава. Таблице стављене на крају књиге допустиће читаоцу да лако нађе хронолошку подударност најзнатнијих догађаја. Али ми је изгледало да ће бити корисније, за све оне који желе да стекну општи појам о овом ишчезлом свету, ако подвучем у овој књизи, не пропуштајући

² *Byzance, grandeur et décadence* (Flammarion, 1919)

ништа од потребне јасноће појединости, главне линије, значајне црте и идеје водилге византиске историје и цивилизације.

Сматрам за дужност да се захвалим књижари Ашет која ми је дозволила да узајним из Шрадеровог Atlas de géographie historique две од три карте које су приложене уз ову књигу. Сlike које ће помоћи да се добије извeстан појам о византиском животу и ношњи и византиским уметничким споменицима узете су из мог Manuel d' art byzantin (Picard, 1910). На крају се налази кратка библиографија главних дела.

Јули 1919

Ш. Дил

ГЛАВА I.

Оснивање Цариграда и постанак источног римског царства (330-518 г.)

Оснивање Цариграда и обележје новог царства

11 маја 330 г., на обалама Босфора, Константин је извршио свечано освећење своје нове престонице, Константинопоља (Цариград).

Зашто је цар, напуштајући стародревни Рим, пренео на Исток седиште монархије? Осим тога што је имао мало личне наклоности према многобожачком и вечито незадовољном граду Цезара, Константин га је сматрао, не без разлога, рђаво смештеним да би могао одговорити новим потребама које су се наметале царству. Опасност од Гота претила је са Дунава, а од Персијанаца из Азије; многобројно становништво Илирика претстављало је у погледу одбране драгоцену помоћ, али за организовање те одбране Рим је био сувише далеко. Диоклецијан је то већ био увидео, и он је такође био осетио привлачну силу Истока. У сваком случају, онога дана када је Константин основао *Нови Рим* зачело се византиско царство.

Због свог географског положаја (на тачки где се Европа додирује са Азијом), због војне и економске важности која је одатле произилазила, Цариград је био

природно средиште око кога су се могли окупити источни народи. С друге стране, због јелинског обележја које је добила још у самом зачетку, а нарочито због особина које је примила од хришћанства, нова престоница се дубоко разликовала од старе и доста верно је симболизовала нове тежње и стремљења источног света. Још прилично давно пре тога припремало се у римском царству ново схватање државе. У почетку IV века, у додиру са блиским Истоком, преображај је био довршен. Константин се трудио да од царске власти начини апсолутну власт са божанским правом. Он је окупио свим могућим сјајем одећа, дијадеме и пурпура, свим могућим блеском етикете, свом могућом раскоши двора и царске свите. Сматрајући себе божјим претставником на земљи, верујући да се у његовом разуму огледа врховни разум, он је настојао да и у најситнијим стварима истакне неприкосновену природу владареву, да га издвоји од осталих људи свечаним церемонијама, да створи, једном речју, од земаљског царства слику царства небеског.

Исто тако, да би увећао углед и моћ круне, он је хтео да монархија буде уређена на административној основи, строго издељена по старешинству, савесно надгледана, и у којој би сва власт била усретсређена у царевим рукама. Најзад, стварајући од хришћанства државну веру, умножавајући у његову корист разне повластице, бранећи га од јереси, указујући му у свима приликама своју заштиту, Константин је дао још једно обележје царској власти. Заседавајући међу епископима, "као да је био један од њих", истичући себе као постављеног чувара догме и верског поретка, мешајући се у све послове цркве, доносећи законе за њу и судећи у њено име, уређујући је и управљајући њоме, сазивајући црквене саборе и претседавајући им, издајући верске прописе, Константин, а за њим сви његови наследници, били они православни или аријевци, уредише на основу истог начела односе између цркве и државе. То би оно што ће се доцније назвати *цезаропапизмом*, неограничена власт царева над црквом; а источно свештенство, дворјанско, славољубиво и великодруштвено, послушно и савитљиво, прими не бунећи се ово насилничко поступање.

Све је то било дубоко задахнуто схватањима о власти источних монархија, и захваљујући свему томе, ма да је римско царство постојало још око једног века, до 476 г., ма да је, до краја VI века, римска традиција остала жилава и моћна и на самом Истоку, око Константинове престонице се окупио источни део монархије и дошао на неки начин до свести о самом себи. Још од IV века, мимо привидног и начелног одржавања римског јединства, две половине царства биле су се у неколико махова раздвајале и њима су владали различити цареви; а када је 395 г. Теодосије Велики умро, остављајући својим синовима Аркадију и Хонорију наследство подељено на два царства, давно припремано одвајање би одређеније и коначно. Тада је постало источно римско царство.

Криза услед варварске најезде

У току дугог историског отсека, који је трајао од 330 до 518 г., две озбиљне кризе биле су уздрмале царство, и оно је тек захваљујући њима најзад добило свој особени израз. Прва криза је настала услед варварске најезде.

Почевши од III века, преко свих граничних тачака, на Дунаву као и на Рајни, германски варвари постепено су продирали на римско земљиште. Једни су, у малим гомилама, долазили као војници или се настањивали као земљорадници; други су, са целим племенима, привучени безбедношћу и благостањем монархије, тражили повластице на земљу које им је царска влада радо давала. Велика комешања, која су непрекидно била на дневном реду код веома несталних германских народа, убрзаше надирање варвара и учинише га опасним. Под њиховим налетом, у V веку, западно римско царство подлеже, и могло се у почетку веровати да ни Византија неће одолети боље од Рима њиховом страховитом удару.

376 г., бежећи испред Хуна, Западни Готи затражише од царства уточиште и земљу. Две стотине хиљада од њих бише смештени јужно од Дунава, у Мезији. Они се ускоро побунише; цар Валенс би убијен када је покушао да их заустави испред Адријанопоља (Једрене, 378 г.); да се укроте, потребне су биле вештина и одлучност Теодосија I. Али, по његовој смрти (395 г.), опасност се опет појави.

Аларих, краљ Западних Гота, нападе Македонију; он опустоши Тесалију и средњу Грчку и продре чак до Пелопонеза, а да слаби Аркадије (395-408 г.) - пошто се сва источна војска налазила на Западу - није успео ни да га задржи; а када је Стилихон, позват са Запада у помоћ царству, опсео Готе код Фолоје, у Аркадији (396 г.), он је више волео да их пусти да умакну и да се нагоди са њиховим поглавицом. Отада, пуних неколико година, Западни Готи су били свемоћни у источном царству, обарајући Аркадијеве доглавнике, натурајући владаоцу своју вољу, понашајући се као господари у престоници, нарушавајући државни поредак својим побунама. Али славољубивост Аларихова више га је вукла ка Западу; 402 г. он упаде у Италију; 410 г. опет се поврати, заузевши Рим; и, коначним утврђивањем Западних Гота у Галији и Шпанији, опасност која је претила источном царству би отклоњена.

Тридесет година доцније појавише се Хуни. Атила, оснивач пространог царства које се пружало од Дона до Паноније, пређе 441 г. Дунав, заузе Виминациј (код Костоца), Сингидун (Београд), Сирмиј (Сремска Митровица), Наис (Ниш), и загрози Цариграду. Царство, немоћно, мораде пристати на плаћање данка. И поред тога, Хуни се 447 г. опет појавише јужно од Дунава. Преговори поново отпочеше. Али опасност је и даље била велика и могла се очекивати блиска пропаст када, 450 г., цар Маркијан (450-457 г.) одважно одби плаћање данка. Још једанпут срећа се осмехну на источно царство. Атила се крете на Запад; отуда се врати побеђен, ослабљен, и ускоро, после његове смрти, распаде се држава коју је био основао (453 г.).

У другој половини V века и Источни Готи се ухватише у коштац са царством, које би приморано да их узме у службу, да им уступи поједине делове земље (462 г.), да обаспе њихове поглавице почастима и новцем. Последица тога је била да су се, 474 г., мешали чак и у унутрашње послове монархије: по смрти цара Лава I (457-474 г.) Теодорих је осигурао победу Зенону над његовим супарником у борби око престола. Убудуће, варвари ће постати насртљивији него икада. Сви покушаји да се њихове поглавице међусобно заваде остаће узалудни (479 г.): Теодорих опљачка Македонију, загрози Солуну, захтевајући

све пише, добивајући 484 г. титулу конзула, претећи Цариграду 487 г. Али и њега је такође мамила привлачна моћ Италије, где је, 476 г., западно царство било срушено и које му је Зенон на вешт начин предлагао да наново освоји. Још једанпут опасност је била избегнута.

Према томе, варварска најезда је била склизнула дуж граница источног царства или га се само узгред била дотакла, тако да је *Нови Рим* остао непобеђен, као увеличан због пропасти у коју је тонуо стари Рим, и, самим тим, још више упућен на Исток.

Верска криза

Друга криза била је верска.

Данас је доста тешко појмити ваљност ксју су, у IV и V веку, имале велике јереси, *аријевство, несторијевство, монофизитство*, које су веома озбиљно потресале цркву и источно царство. Оне се већином схватају као обичне препирке богослова који су се страсно залетали у замршена расправљања о тешко разумљивим и излишним питањима. У ствари, оне су имале сасвим друкчији смисао и значај. Иза њих су се, врло често, скривали политички интереси и супротности који су били од недогледних последица по судбину царства. Осим тога, те јереси су одиграле главну улогу у утврђивању односа између цркве и државе на Истоку, као и у одређивању веза између Византије и Запада; и због свега тога оне заслужују да буду пажљиво проучене.

На првом васељенском сабору у Никеји (325 г.) осуђено је Аријево учење и проглашено да су Бог-отац и Бог-син "јединосушни". Али искључење из цркве није поколебало Аријеве присталице, и IV век био је испуњен жестоком борбом - у којој су и сами цареви узимали учешћа - између противника и бранилаца православља. Аријево учење извојевало је победу за време Констанцијеве владе на црквеном сабору у Риминиу (359 г.), али га је Теодосије I одбацио на другом васељенском сабору у Цариграду (381 г.), и од тога тренутка јасно је била обележена разлика између грчког духа, занетог тананом метафизиком, и

западног латинског духа, заљубљеног у јасност, супротност између источних епископа, покорних владаревој вољи, и одлучне и охولة непомирљивости римских папа. Распра која се, у V веку, започела о споју двеју природа - људске и божанске - у Христовој личности још више је поштрила та разилажења и у толико озбиљније уздрмала царство што се и политика умешала у верске размирице. Заиста, као што су папе, на Западу, за време Лава Великог (440-462 г.), основале папску монархију, тако су и александриски патријарси, за време Кирила (412-444 г.) и Диоскора (444-451 г.), покушали да установе александриско папство. Осим тога, захваљујући тим немирима, старе националне противности и увек живахне тежње за отцепљењем налазиле су, у борби против православља, zgodnu прилику да се испоље и на тај начин уско везивале верски сукоб за политичке интересе и циљеве.

428 г., већ двадесет година, Византијом је владао Теодосије II (408-450 г.) под туторством своје сестре Пулхерије. Вечити малолетник, он је проводио време у сликању, бојењу или преписивању рукописа, услед чега је добио надимак *Краснописац*. Ако се његово име ипак спомиње у историји, то је стога што је подигао јак појас утврђења која су, кроз толике векове, заштићавала Цариград и стога што је, у *Теодосијевом Законику*, скупио царске законе обнародоване после Константина. Али, због својих особина, он се морао показати веома слаб и немоћан према црквеним распрама.

Несторије, цариградски патријарх, учио је да су у Христу спојене две природе, људска и божанска, и да је Исус обичан човек који је постао Бог, и он је, доследно томе, одрицао Деви Марији назив *Теотокос* (Богородица). Кирило Александриски одмах уграби ову прилику да унизи престоничког епископа и, подржан од папства, изради да се на трећем васељенском сабору у Ефесу (431 г.) свечано осуди Несторијево учење, после чега је, наметнувши своју вољу цару, неограничено владао над источном црквом. Када је Евтихије, неколико година доцније, отеравши у крајност Кирилово учење, проповедао да Исус има само једну природу, божанску (то је било *монофизитство*), наишао је такође на потпору александриског патријарха Диоскора, и на црквеном сабору у

Ефесу, познатом под називом *ефеско разбојништво* (449 г.), изгледало је да је победа александриске цркве осигурана.

Против тих све већих тежњи царство и папство, подједнако узнемирени, удружише се. Четврти васељенски сабор у Халкедону (451 г.) утврди, сходно пропису Лава Великог, православно учење о споју двеју природа и обележи истовремено пропаст александриског сна и победу државе, која је као господар управљала сабором и учврстила јаче него икада своју власт над источном црквом.

Али се осуђени монофизити не покорише: они продужише дуго времена, у Мисиру и Сирији, да оснивају цркве са отпадничким тежњама, што је претстављало озбиљну опасност по јединство монархије. Рим, осим тога, поред своје победе у догматском погледу, морао је да прими са извесном бојазни проширење власти цариградског патријарха који постаде, под царевом заштитом, прави папа на Истоку. У томе је лежала клица замашних сукоба. Према папству, свемоћном на Западу и које је тежило да се ослободи царске власти, источна црква постајаше државна црква, подложна владаревој вољи, и која је, све више и више, због грчког језика којим се служила, због својих мистичних склоности супротних римској теологији, због своје старе мржње на Рим, настојала да се образује као независно тело. И на тај начин још источно римско царство добивало је свој особени израз. На Истоку су одржавани велики сабори, тамо су се појавиле велике јереси; и источна црква, најзад, горда због славе својих великих црквених отаца, Светог Василија, Григорија Ниског, Григорија Назијанског, Јована Златоустог, убеђена у своју духовну премоћ над Западом, све је више нагињала одвајању од Рима.

Источно римско царство крајем V и на почетку VI века

Тако, у време царева Зенона (474-491 г.) и Анастасија (491-518), јављало се схватање чисто источне монархије.

После пропасти западног царства (476 г.), источно царство остало је једино римско царство. И ма да је сачувало, у том својству, велики углед у очима варварских владалаца који бејаху основали краљевине у Галији, Шпанији, Африци, Италији, ма да је стално полагало на њих некаква неодређена сузеренска права, у ствари, с обзиром на области које је заузимало, то царство је било првенствено источно. Оно је обухватало цело Балканско Полуострва осим северозападног дела, Малу Азију до јерменских планина, Сирију до изнад Еуфрата, Мисир и Киренаика. Те су земље сачињавале 64 провинције или *епархије*, које су биле подељене на две *преторске префектуре*: Оријент (*дијецезе*: Тракија, Азија, Понт, Оријент, Мисир), и Илирик (*дијецеза* Македонија). Ма да је управа царства и даље била уређена по римском узору и основана на подвојености грађанске и војне власти, царева власт је постајала све неограниченија, као у источним монархија; а од 450 г. добила је још већи углед због свечаног обреда миропомазања који је чину ступања на престо давао божанско обележје. Разумно старање цара Анастасија осигурало је царству одлично брањене границе, добре финансије, поштенију администрацију. Политички смисао владалаца трудио се да поврати монархији морално јединство, покушавајући, ма и по цену раскида са Римом, да обрати монофизитске јеретике. То је била сврха *унијонистичког указа (Хенотикон)* који је 482 г. обнародовао Зенон и чија је прва последица била стварање расцепа између Византије и Рима: преко тридесет година (484-518 г.) папе и цареви, нарочито Анастасије, убеђени и страствени монофизита, борили су се огорчено и непомирљиво; и у току тих размирица довршено је образовање источног царства у засебно тело.

Најзад, и цивилизација царства добивала је све више источњачко обележје. Чак и за време римске владавине јелинизам је, на целом грчком Истоку, био остао дубоко укоренен. Велике и напредне вароши, Александрија, Антиохија, Ефес, биле су средишта знатне духовне и уметничке културе. Под њиховим утицајем развила се, у Мисиру, Сирији, Малој Азији, цивилизација сва прожета предањима и обичајима наслеђеним од старе Грчке. Цариград, који је његов оснивач обогатио ремек-делима грчког света и који је тако постао најдивнији

музеј, гајио је такође спомен на јелинску старину. Осим тога, у додиру са Персијом, источни свет се беше пробудио и поново дошао до свести о својим древним предањима; у Мисиру, Сирији, Месопотамији, Малој Азији, Јерменској, стара традиционална наслага опет се појавила и источни дух опет је вршио свој уплив на земље некада јелинизоване. Из мржње према незнабожачкој Грчкој хришћанство је подупирало те националне тежње. А из мешавине тих опречних предања рађала се, у целом источном свету, моћна и плодна делатност. У економском, духовном и уметничком погледу имале су, у IV и V веку, Сирија, Мисир и Анатолија нарочиту важност у царству: ту је хришћанска уметност припремала, читавим низом покушаја и учених истраживања, величанствени врхунац који ће обележити ремек дела VI века; и од тог тренутка она се јавила као чисто источњачка уметност. Али док су се, у провинцијама, будила на тај начин стара домаћа предања и неизлечива ћуд за отцепљењем, Цариград се такође припремао за своју будућу улогу, примајући и спајајући различне састојке који су били нанесени од различних цивилизација, доводећи у склад супротне духовне смерове и разнолике уметничке поступке и методе, тако да из свега тога створи једну изворну цивилизацију.

На тај начин је изгледало да се довршава покрет који је Византију вукао ка Истоку; и могло се веровати да ће се ускоро остварити схватање Једног чисто источног царства којим ће се деспотски владати, у коме ће управни поступак бити добар, које ће бити чврсто брањено, које се неће занимати Западом у политичком погледу да би могло водити бригу о самом себи, и које неће оклевати, ради успостављања свог верског јединства, да раскине са Римом и да створи, под окриљем државе, цркву скоро независну од Рима. На несрећу по успех тога сна царство се налазило, крајем V и на почетку VI века, у страховитој кризи. Од 502 г. Персијанци су наставили да ратују на Истоку; у Европи Словени и Авари су отпочели са својим упадима јужно од Дунава. У земљи раздор је био на врхунцу. Престоница је била усколебана кавгама циркуских странака, *Зелених* и *Плавих*, провинције, незадовољне, упропашћене ратом, сатрвене порезима, искоришћавале су сваку прилику да траже своја национална права; влада је била неомиљена у народу; једна моћна противничка странка борила се

против њене политике и пружала згодан изговор побунама славољубиваца, од којих је најозбиљнија била буна Виталијанова 514 г.; најзад, неизгладиво сећање на римско доба које је одржавало мисао о неопходном јединству римског света, *Романије*, стално је привлачило духове према Западу. Да би се изишло из те непостојаности потребна је била снажна рука и јасна политика са одређеним и чврстим погледима. Јустинијанова влада је то донела.

ГЛАВА II.

Јустинијанова владавина и грчко царство у VI веку (518-610 г.)

Ступање на престо Јустинове династије

518 г., по Анастасијевој смрти, једна до ста мрачна сплетка уздиже на престо Јустина, главног заповедника гардских трупа. Он је био сељак из Македоније и дошао је око педесет година раније у Цариград да потражи срећу, добар војник, али веома необразован и без икаквог искуства у пословима. Тако би томе скоројевићу, који је, у позној старости од скоро 70 година, постао оснивач династије, прилично тешко падала власт до које је уздигнут да није имао поред себе, као саветодавца, свога сестрића Јустинијана.

Пореклом, као и Јустин, из Македоније, - романтично предање које је од њега направило Словена постало је доцније и нема никакве историске вредности - Јустинијан је рано дошао у Цариград, на позив свога ујака, у ту је био васпитан потпуно у римском и хришћанском духу. Он је имао смисла за послове, зрео дух, израђен карактер, све што је било потребно да постане помоћник новог господара. И он је, у ствари, владао од 518 до 527 г. место Јустина, очекујући да влада сам у своје име од 527 од 565 г. Тако, скоро пола века, Јустинијан је управљао судбином источног-римског царства и утиснуо је добу, над којим се уздиже његов моћни лик, тако дубок печат да је само његова воља била довољна да прекине природни развој који је вукао царство ка Истоку.

Под његовим утицајем, од самог почетка Јустинове владавине, јавио се нов политички правац. Прва брига цариградске владе била је да се измири са

Римом и да учини крај шизми, и Јустинијан, да би потврдио савез и пружио папи залог своје верске ревности, пуне три године (518-521 г.) страховито је прогонио монофизите по целом Истоку. Услед приближења Риму нова династија је била оснажена. Осим тога, Јустинијан је умео, врло вешто, да предузме потребне мере да би влади осигурао трајност. Он уклони из ње Виталијана, свога најопаснијег противника; нарочито је учини омиљеном помоћу поклона и сјаја којим је окружи. Али, од тог тренутка, Јустинијан је маштао о нечем много већем: он је увиђао важност коју је могао имати за његове будуће циљеве обновљени споразум са папством; због тога је папи Јовану - првом папи који је посетио *Нови Рим* - приредио 525 г. величанствен дочек у престоници; он је осећао колико ће се такво држање допасти Западу и на какво ће неизбежно поређење навести између побожних царева који владају у Цариграду и варварских господара аријеваца који владају у Африци и Италији. На тај начин он је припремао велике планове које ће остварити када, по Јустиновој смрти 527 г., буде добио сву власт у своје руке.

Јустинијанов карактер, његова политика и његова околина

Јустинијан ни у чему не личи на владоце из V века који су му претходили. Овај скоројевић, попевши се на престо Цезара, хтео је да буде римски цар, и он је био, заиста, последњи по реду од великих римских царева. Ипак, и поред неоспорних његових особина, као што су вредноћа и љубав према раду, - један дворанин називао га је "царем који никада не спава" - и поред стварне бриге око поретка и искреног старања око добре администрације, Јустинијан би, због свога зазирућег и суревњивог деспотизма, због своје детињасте таштине, због своје збуњене делатности, због своје често неодлучне и слабе воље, посматран у целини, изгледао прилично осредњи и неуравнотежен владалац да дух у њему није био велики. Овај сељак из Македоније био је истакнути претставник двеју значајних идеја: царске и хришћанске; и пошто је имао те две идеје његово име остаје бесмртно у историји.

Сав прожет споменима на римску величину, Јустинијан је маштао да обнови римско царство онакво какво је оно било некада, да поврати ваљаност

незастаримим правима која је Византија, као наследница Рима, задржала над западним варварским краљевинама, да успостави јединство римског света. Наследник Цезара, он је хтео да буде, као што су они били, живи закон, најпотпуније оваплоћење неограничене власти, а тако исто и непогрешни законодавац и новотар који се брине о добром поретку у монархији. Најзад, из гордости коју му је уливао његов царски положај, он је хтео да га улепша свим могућим сјајем и велелепношћу; величанственошћу грађевина, дворском раскоши, мало детињастим начином којим је назвао, по своме имену, *Јустинијановим* тврђаве које је саградио, вароши које је изнова подигао, судове које је установио, он је хтео да овековечи славу своје владавине и да покаже, како је он говорио, својим поданицима колико су несравњиво срећни што су се родили у његово доба. Он је маштао још више. Божји изабраник, његов земаљски претставник и наследник, он стави себи у задатак да буде поборник православља, било у ратовима које је предузимао и чије је верско обележје неоспорно, било у великом напору који је уложио да рашири по целом свету православну веру, било у начину којим је управљао црквом и сузбијао јерес. Целог свог живота он је радио на остварењу тога славољубивог и величанственог сна, и имао је срећу да за помагаче на том послу нађе веште министре као што су били правник Трибонијан или преторски префект Јован Кападоцијан, добре војсковође као Велизара и Нарзеса, а нарочито изврсног саветника у лицу "врло пречасне супруге коју му је Бог подарио", оне коју је волео да назива "својом најмилијом дражи", царице Теодоре. Теодора је такође била скоројевићка. Ћерка једног чувара медведа у Хиподрому, она је, ако треба веровати Прокопијевим оговарањима у његовој *Тајној историји*, саблажњавала савременике својим животом познате глумице и својим срамним пустоловинама, а још више када је освојила Јустинијаново срце, успела да је он узме за жену и заједно са њим се попела на престо. Извесно је да је она све до своје смрти - умрла је 548 г. - имала свемоћан утицај на цара и да је управљала царством колико и он, а можда и више. То је долазило услед тога што је ова велика славољубивица, поред својих мана, - волела је новац, власт, и, да би сачувала престо, била је често вероломна, сурова, неумољива у својој мржњи, - имала изванредних особина, енергију,

одлучност, јаку и одважну вољу, мудар и проницљив политички дух и можда правилнији поглед на ствари него њен царски супруг. Док је Јустинијан маштао да наново освоји Запад и да оснује на савезу са папством обновљено римско царство, дотле је она, као права оријенталка, управљала поглед према Истоку са тачнијим осећањем стварности и неопходности. Она је хтела да стиша верске распре које су биле штетне по спокојство и моћ царства, да подесним уступцима и знатном трпељивошћу придобије отпадничке народности, као што су биле оне у Сирији и Мисиру, и да, по цену раскида са Римом, поврати снажно јединство источне монархије. Можда би царство какво је она замишљала, збијеније, једнородније, моћније, боље одолело нападима Персијанаца и Арабљана. У сваком случају њена се рука осећала свуда, у управи земље, у спољним односима, у верској политици; и данас још, у Св. Виталу у Равени, на мозаицима који красе задњи полукружни део цркве, њен лик, у свем сјају владалачке величанствености, достојно стоји према лику Јустинијановом.

Јустинијанова спољна политика

У доба када је Јустинијан ступио на власт царство се још није било опоравило од озбиљне кризе у којој се налазило од краја V века. За време последњих месеци Јустинове владавине Персијанци, незадовољни продирањем царске политике на Кавказ, у Јерменску, на границама Сирије, бејашу наново отпочели рат, и услед тога најбољи део византиске војске није се мицао са Истока. У земљи борбе између *Зелених* и *Плавих* одржавале су опасно политичко вреше које је још више погоршавала жалосна подмитљивост државне администрације и незадовољство које је отуда произилазило. Јустинијан се на првом месту бринуо да отклони ове тешкоће које су успоравале извршење његових славољубивих снова у погледу Запада. Не увиђајући, или не желећи да увиди, величину опасности која му је претила са Истока, он потписа са персиским краљем, по цену широких уступака, мир 532 г., после кога је могао потпуно да располаже својом војном снагом. С друге стране, он оштро угуши унутрашње немире када, у јануару 532 г., страшна буна, која је - према лозинци побуњеника - сачувала име *Ника* ("победа"), испуни Цариград за време читаве једне недеље

пламеном и крвљу. У тим бурним данима, када му умало не пропаде престо, Јустинијан има да захвали за свој спас нарочито храбрости Теодориној и енергији Велизаревој. Али, у сваком случају, суровост којом је угушена буна (тле Хиподрома било је прекривено са 30,000 лешева) имала је за последицу да за дуго времена поврати ред у престоници и да начини царску власт неограниченијом него икада. 532 г. Јустинијан је имао одрешене руке.

Обнављање царске моћи на Западу. - Стање на Западу било је повољно по његове планове. У Африци као и у Италији становништво, над којим су владали варварски и јеретички господари, жељно је ишчекивало обнављање царске власти; а углед царства био је толики да су и сами вандалски и источнотски краљеви признавали законитост византиских потраживања. Из тих разлога нагло опадање варварских краљевина остављало их је немоћним према Јустинијановим нападима, а њихове међусобне размирице спречавале су их да се удруже против заједничког непријатеља. Када је, 531 г., насилничко поступање Гелимерово пружило византиској дипломатији прилику да посредује у Африци, Јустинијан, поуздајући се у опасно ратно оруђе које је претстављала његова изврсна војска, није нимало оклевао, жељан да истовремено ослободи афричке католике од "аријевског сужањства" и да поврати вандалску краљевину под скут царског јединства. 533 г., са војском од 10 000 пешака и од 5 до 6.000 коњаника, Велизар се укрца у Цариграду: рат је био исто толико кратак колико победоносан. Потучен код Децима и Трикамара, Гелимер, опкољен при ликом свог повлачења у планину Папуу, би приморан да се преда (534 г.). За неколико месеци неколико коњичких пукова - јер су они одиграли пресудну улогу - уништише, против сваког очекивања, Гензерихову краљевину. Победнику Велизару би приређен у Цариграду триумфалан дочек. Међутим, иако је било потребно још петнаест година (534-548.) да се савладају устанци Бербера и побуне најамничких и разузданих царских трупа, Јустинијан је ипак могао да се поноси да је повратио највећи део Африке и да гордо узме надимке "Вандалски" и "Африкански".

Источни Готи из Италије мирно су посматрали уништавање вандалске краљевине. Ускоро је и на њих дошао ред. Убиство Амаласвинте, Теодорихове ћерке, од стране њеног мужа Теодаха (534 г.) пружило је Јустинијану прилику

да се умеша; али овога пута рат је био тетки и дужи. Велизар је успео да покори Сицилију (535 г.), да заузме Напуљ, затим Рим, где је издржао против војске новог краља Источних Гота, Витигеса, чувену опсаду која је трајала целу једну годину (од марта 537 г. до марта 538 г.); успео је затим да освоји Равену (540 г.) и да пред царске ноге доведе Витигеса као сужња. Готи се прибрасе тек под, вођством окретног и одлучног Тотиле. Велизар, поново послат у Италију са недовољним снагама, претрпе бедан неуспех (544-548 г.); била је потребна енергија Нарзеса да се сломи код Тагине (552 г., отпор Источних Гота, да се сатру у Кампанији последње варварске гомиле (553 г.), да се Полуострво очисти од франачких руља Леутариса и Бутилина (554 г.). Морало је протећи двадесет година док Италија није наново освојена. И овога пута Јустинијан је био прерано поверовао да је освојење довршено; због тога можда није на време учинио потребан велики напор да једним ударцем разбије снагу Источних Гота; предузето је помоћу малог броја војске - једва двадесет пет или тридесет хиљада војника - да се Италија поново стави под царску власт, и рат се према томе бедно развучио.

И у Шпанији Јустинијан је искористио околности да се умеша у борбе око престола краљевине Западних Гота (554 г.) и да освоји југоисточни део. Захваљујући тим срећним ратовима Јустинијан је могао ласкати себи да је остварио свој сан. Због његовог упорног славољубља Далмација, Италија, цела источна Африка, јужна Шпанија, острва у западном делу Средоземног Мора, Сицилија, Корзика, Сардинија, Балеарска Острва, бејаху поново ушли у склоп римског јединства; пространство монархије било је скоро удвостручено. Заузећем Септема царева власт се простирала чак до Херкулових Стубова, и, ако се изузме део приморја који су држали Западни Готи у Шпанији и Септиманији и Франци у Прованси, Средоземно Море је опет било постало римско језеро. Разуме се да ни Африка ни Италија нису ушле целим својим некадашњим пространством у склоп царевине; поред тога, оне су биле исцрпене и опустошене дугогодишњим ратовима. Ипак, та су освојења неоспорно увећала углед и славу царства, и Јустинијан је све чинио да их одржи. Од освојене Африке и Италије образоване су, као некада, две *преторске префектуре*, а цар се трудио да пружи становништву тачну слику царства

онаквог какво је оно раније било. Средства предузета за поправку стања у тим крајевима ублажише делимично невоље створене ратом. Одранбене мере предострожности - оснивање великих војних заповедништава, устројство војних пограничних области (limites) које поседоше нарочите, граничарске, трупе (limitanei), подизање моћне мреже тврђава, - осигураше безбедност земље. Јустинијан се могао похвалити да је успоставио на Западу онај савршени мир, онај "савршени поредак", који му се чинио као обележје једне у правом смислу просвећене државе.

Ратови на Истоку. - На несрећу, та велика предузећа беху исцрпла царство и одвратила пажњу од Истока. Исток се освети на најстраховитији начин. Први персиски рат (527-532 г.) био је само навештење опасности која је претила. Пошто ниједан од двојице противника није хтео потпуно да загази, битка је остала нерешена; Велизарева победа код Даре (530 г.) била је изравнана његовим поразом код Калиника (531 г.), и с обе стране су се пожурили да закључе један несигуран мир (532 г.). Али нови персиски краљ Хозроје Ануширван (531-579 г.), предузимљив и славољубив, није био човек који би се задовољио таквим исходом. Видећи Византију заузету на Западу, узнемирен нарочито намерама о светском завојевању које Јустинијан није крио, он, 540 г., упаде у Сирију и опљачка Антиохију; 541 г. освоји Лазику и заузео Петру; 542 г. пороби Комагину; 543 г. потуче Грке у Јерменској; 544 г. опустоши Месопотамију. Сам Велизар био је немоћан да га победи. 545 г. морало је бити склопљено примирје, које је било неколико пута обнављано, а 562 г. потписан мир на педесет година, којим се Јустинијан обавезао да ће плаћати данак персиском краљу и да неће вршити никакву верску пропаганду на персиском земљишту. Ма да је по ту цену сачувао земљу Лаза, стару Колхиду, персиска опасност, после овог дугог и кобног рата, није била нимало умањена.

За то време, у Европи, граница на Дунаву попуштала је под навалама Хуна који су, 540 г., пустошили по Тракији, Илирику, Грчкој до коринтског земљоуза, и допирали скоро до самог Цариграда; Словена који су, 547 г. и 551 г. опљачкали по Илирику, а 552 г. загрозили Солуну; поново Хуна која су се, 559 г., појавили пред Цариградом који спасе с великом муком храброст старог Велизара. Осим њих почели су се појављивати и Авари, дрски и опасни. Истина је да се ниједан

од ових упада није завршио трајним насељењем каквог страног народа у царству, али је Балканско Полуострво због њих ипак много пропатило. Царство је скупо плаћало на Истоку победе које је Јустинијан односио на Западу.

Одбранбене мере и дипломатија. - Јустинијан се, међутим, на Истоку као и на Западу, трудио да осигура одбрану и безбедност земље. Оснивањем великих војних заповедништава које је поверио *magistri militum* - има (врховни војни заповедници) и стварањем, на свима границама, војних пограничних области (*limites*) које су запоселе нарочите трупе (*limitanei*), он обнови према варварима оно што се раније звало "претстража монархије" (*praetentura imperii*). Али је нарочито подигао на свима границама непрекидан ланац утврђења која заузеле све стратегиске тачке и образоваше неколико узастопних брана против упада; иза њих, ради веће сигурности, цело земљиште би покривено тврђавицама. И данас још налазе се на многим местима рушевине тих градића који се уздижаху на стотине у свима провинцијама царства, и оне изврсно сведоче о величини напора којим је, према Прокопију, Јустинијан стварно "спасао монархију".

Најзад, византиска дипломатија, допуњујући војну делатност, трудила се да осигура, у целом свету, углед и утицај царства. Вештим дељењем новца и наклоности, великом умешношћу да међусобно завади непријатеље царства, она је доводила под византиску власт и чинила безопасним варварске народе који су били у сталном покрету на границама монархије. Помоћу верске пропаганде она их је уводила у круг византиског утицаја. Верски проповедници, који су преносили хришћанство са обала Црнога Мора на абисинске висоравни и у сахарске оазе, били су једна од најзначајнијих црта грчке политике у средњем веку. На тај начин царство је постало покровитељ ових подложних народа: Арабљана из Сирије и Јемена, Бербера из северне Африке, Лаза и Цана на границама Јерменске, Херула, Гепида, Лангобарда, Хуна на Дунаву, чак и франачких владара из далеке Галије где се, по црквама, молило за римског цара. Цариград, у коме је Јустинијан раскошно дочекивао варварске владоаце, чинио се као престоница света. И ма да је, за време последњих година своје владавине, остарели цар пустио да се унесе расуло у војне установе и налазио велико задовољство у смицалицама прескупе дипломатије

која је, раздајући новац варварима, истовремено изазивала у њих опасну похлепу, истина је и то да су, докле је год царство било довољно јако да се брани, његову дипломатију, потпомагану војном силом, савременици сматрали чудом од смотрености, лукавости и промућурности; упркос огромним жртвама које је монархија поднела због претераног славољубља Јустинијановог, сами његови опадачи признали су да је "природна улога сваког владара племенитог духа да тежи да увећа царство и да га учини славнијим" (Прокопије).

Јустинијанова унутрашња владавина

Унутрашња управа царства задавала је Јустинијану исто толико бриге као и одбрана земље. Хитно административно преустројство наметало се његовој пажњи. Опасна верска криза захтевала је његово старање.

Законодавно и административно преустројство. - Поредак у монархији био је у највећем степену поремећен. Чиновништво је било подмитљиво и искварено; неред и беда владали су у провинцијама; судови, захваљујући нејасности закона, били су самовласни и пристрани,; а једна од најозбиљнијих последица оваквих прилика била је у томе што су се порези веома слабо утеривали. Јустинијан је исувише волео ред, желео административну централизацију, а такође се и бринуо о јавном добру, да би могао да трпи овакво стање. Он предузе, дакле, двоструко преустројство. Да би дао царству "одређене и утврђене законе", он повери своме министру Трибонијану велики законодавни посао. Одбор, који се састао 528 г. ради измене Законика, скупи и среди у једном зборнику најважније царске законе који су обнародовани од времена цара Адријана. Тако је постао *Јустинијанов Законик*, који је објављен 529 г. и чије је ново издање изишло 534 г. Затим су настале *Дигесте* или *Пандекте*, у којима је друга једна комисија, именована 530 г., прикупила и средила мишљења повађена из списка великих правника из другог и трећег века, огромно дело које би довршено 533 г. У *Институцијама* бише укратко изложени у виду приручника, намењеног потребама студената, основи новог права. Најзад, зборник нових одлука (*Новеле*) које је издао Јустинијан између 534 г. и 565 г. допуни величанствени споменик познат под именом *Corpus juris civilis*.

Јустинијан је био толико поносан на ово велико законодавно дело да је забранио да се у њ убудуће дирне или да се оно мења ма каквим објашњењима, и наредио је да, у преуређеним правничким школама у Цариграду, Бејруту, Риму, оно буде стална основа правничке обуке. И заиста, поред несумњивих недостатака, поред журбе у раду чије су последице биле понављања и противречности, поред тога што су најлепши споменици римског права били у њему жалосно раскомадани, то је било једно веома велико дело, једно од најплоднијих по напредак човечанства. Ако је Јустинијаново право ударило темеље неограниченој власти царевој, оно је такође, у средњевековном свету, сачувало на Западу појам о држави и начела друштвеног уређења. Оно је, осим тога, прожимајући новим духом хришћанства суровост старог римског права, унело у закон дотада непознато старање о друштвеној правди, о јавној моралности и о човечности.

Да би поправио администрацију и правосуђе Јустинијан је, 535 г., обнародовао две велике уредбе у којима је оцртао чиновницима нове дужности које им је наметнуо, препоручујући им изнад свега највећу исправност у управљању поданицима. Истовремено, цар је укинуо куповање положаја у служби, повисио је плате, избацио је непотребна знања и установе, сјединио је, у читавом низу провинција, да би поредак у њима био боље осигуран, грађанску и војну власт: ово је претстављало припрему за преображај који је био од значајних последица по административну историју царства. Он је преуредио судску администрацију и престоничку полицију; дао је великог полета у целом царству јавним радовима, градио је путове, мостове, водове, купатила, позоришта, цркве, и са нечувеном раскоши наново подизао Цариград који је делимично био разорен за време побуне из 532 г. Најзад, смотреном економском политиком, Јустинијан се трудио да развије индустриско богатство и трговачку радиност царства¹⁾ и, по навици, хвалио се "да је држава, захваљујући његовим величанственим замислима, поново процветала". У ствари, и поред цареве добре воље, административно преустројство није успело. Огромни расходи и стална потреба за новцем која је отуда произилазила проузроковаше страховито пореско оптерећење које сроза царство у беду и исцрпе га. Једина

добра ствар тога великог напора за преображајем било је укидање 541 г. конзулског звања ради штедње.

Верска политика. - Као и сви цареви који су, после Константина, дошли на престо, и Јустинијан се занимао црквом, колико из наклоности према богословским распрама толико и из државних разлога. Он се, да би истакао своју побожну ревност, жестоко борио против јеретика, 529 г. наредио је да се затвори атински универзитет на коме се потајно налазило неколико професора незнабожаца, озбиљно је прогонио отпаднике. Он је хтео, осим тога, да управља црквом као господар, и у замену за заштиту и добротина којима ју је обасипао наметнуо јој је самовласно и грубо своју вољу, прогласивши се отворено "царем и свештеником". Ипак, више пута није умео да се снађе. Да би остварио своје намере на Западу било му је потребно да очува успосветљену слогу са папством; да би обновио на Истоку политичко и морално јединство морао је да штеди монофизите, још увек многобројне и моћне у Мисиру, Сирији, Месопотамији, Јерменској. Налазећи се између Рима, који је захтевао осуду јеретика, и Теодоре, која је саветовала повратак политици уније Зенона и Анастасија, цар, више пута, није умео да се одлучи; његова колебљива воља трудила се, у читавом низу противречности, да у овој дилеми пронађе помирљиво решење. Да би учинио по вољи Риму, он, једно за другим, дозволи да црквени сабор у Цариграду 536 г. искључи из цркве отпаднике, изазва против њих прогањања (537-538 г.), удари на тврђаву коју је за њих претстављао Мисир; а да би учинио по вољи Теодори, допусти монофизитима да обнове своју цркву (543 г.) и упе се да добије од папе, на петом васељенском сабору у Цариграду 553 г., заобилазну осуду одлука донетих на четвртом васељенском сабору у Халкедону. То је био спор о *Трима поглављима*²⁾ који је, преко двадесет година (543-565 г.), држао царство у узрујаном стању и изазвао шизму у западној цркви, не повративши мир на Истоку. И поред велике суровости и самовоље које је употребио против својих противника, од којих је папа Вигилије био најзнаменитија жртпа, Јустинијан није постигао никакав успех. Политика уније и трпељивости коју је препоручивала Теодора била је, без сумње, промишљена и мудра; због неодлучности Јустинијанове да се отворено определи, и поред његових добрих намера, погоршале су се једино

отпадничке тежње Мисира и Сирије и увећала се њихова народна мржња против царства.

1) За време Јустинијанове владе два калуђера донеше из Кине, око 557 г., тајну о гајењу свилене бубе, која, дозвољавајући сирској индустрији да производи свилу, ослободи делом Византију од иностраног увоза.

2) Ово име долази отуда што се распра односила на изводе из дела трију богослова, Теодора Мопсвестиског, Теодорита Кирског и Иве Едеског, чије је учење сабор у Халкедону одобрио и против кога је Јустинијан издејствовао осуду да би угоднио монофизитима.

Византиска цивилизација у VI веку

У историји византиске цивилизације Јустинијанова владавина обележава пресудно доба. Даровити писци, историчари као Прокопије и Агатија, Лован Ефески или Евагрије, песници као Павле Силенциар, богослови као Леонтије Византиски, наставили су, не без сјаја, грчку класичну књижевност, а у освит VI века Роман, "кнез мелода", створио је побожно песништво, можда најлепши и најособенији израз византског духа. Сјај уметности био је још дивнији. То је доба када се довршавао у Цариграду лагани развој који су припремале већ два века разне месне школе на Истоку, а како је Јустинијан волео велике грађевине, како је имао срећу да нађе одличне уметнике који ће извршити његове намере и како је био у могућности да им стави на расположење неисцрпна новчана средства, споменици из тога доба, права чуда од науке, смелости и раскоши, обележише у коначним делима врхунац византиске уметности.

Никада уметност није била разноврснија. плоднија, слободнија; сви начини грађења, сви обрасци зграда сретају се тада, базилике као Св. Аполинарија Нуово у Равени или Св. Димитрија у Солуну, цркве са полигоналном основом као Св. Сергија и Вакха у Цариграду или Св. Витала у Равени, грађевине у облику крста са пет кубета као црква Св. Апостола или многи неимарски радови од којих је Св. Софија, коју су сазидали између 532 г. и 537 г. Антимије Тралски и Исидор Милетски, неоспорно ремек-дело по особености плана, лакости

склопа, мајсторској смелости распореда, вештини постигнуте равнотеже, складној лепоти размера. Духовита многобојност мрамора, танано израђени вајарски радови, мозаички украси на плавој и златној основи дали су унутрашњости ових грађевина јединствени сјај о коме се још и данас, у недостатку уништених мозаика у цркви Св. Апостола или једва видљивих под турским премазивањем у Св. Софији, може добити известан појам у црквама у Паренцу и Равени и на основу онога што је остало од дивних украса у цркви Св. Димитрија у Солуну. Свуда, у израђевинама од злата, тканине, слонове кости, у рукописима, појављује се исто обележје блиставе раскоши и свечане узвишености које означаје стварање новог стила. Под сједињеним утицајем Истока и старога века византиска уметност, за време Јустинијана, доживела је своје прво златно доба.

Крај Јустинијановог дела (565-610 г.)

Ако се Јустинијанова владавина посматра у целини, не множе јој се одрећи неоспорна величина ни огромни углед који је монархија тренутно под њим уживала. Питање је ипак да ли та величина није била више привидна него стварна и да ли тај величанствени завојевачки напор, заустављајући природни развој источног царства, исцрпљујући га ради претераних тежњи, није му учинио, укупно узев, више зла него добра. У свима Јустинијановим предузећима увек је било велике несразмере између циља који је хтео да оствари и средстава којима је располагао за његово остварење; немање новца било је вечито зло које је успоравало најлепше планове и које је кварило најпохвалније намере. Да би се то зло отклонило морали су бити увећани порески намети до тачке када постају неподношљиви; а како је, осим тога, за време последњих година своје владавине, остарели Јустинијан све више занемаривао управљање пословима, положај монархије, када је он умро 565 г. у 87 години старости, био је потпуно очајан. У финансиском и војном погледу царство је било исцрпено; на свима границама указивале су се велике опасности; у унутрашњости земље углед власти био је ослабљен: у провинцијама због развитка великих феудалних поседа, у престоници због непрестаних сукоба

између *Зелених* и *Плавих*, у борби за живот људи су прибегавали крајњим средствима; дубока беда владала је свуда; и савременици су се са запрепашћењем питали "куда су ишчезла богатства РOMEЈА (Грка)".

Пречишћавање се наметало: оно је било тешко и поразно. То су извршили Јустинијанови наследници: његов сестрић Јустин II (565-578 г.) Тиберије II (578-582 г.) и Маврикије (582-602 г.).

Они одлучно започеше нову политику. Одвраћајући се од Запада, где су, уосталом, Лангобарди својом најездом (568 г.) одузели од царства половину Италије, Јустинијанови наследници ограничише се да тамо створе чврсту одбрану оснивањем афричког и равенског *егзархата*. По ту цену могли су да сврате своју паљњу на Исток и да заузму према непријатељима монархије одлучнији став. Захваљујући предузетим мерама о преустројству војске, персиски рат, који је настављен 572 г. и који је трајао до 591 г., завршен је повољним уговором по коме је Византија добила персиски део Јерменске. У Европи, иако су Авари и Словени свирепо пустошили Балканско Полуострво, освајајући утврђења на Дунаву, опседајући Солун, претећи Цариграду (591 г.) и почињући чак да се трајно настањују, срећни успеси пренесоше коначно рат преко границе и донесоше до Тисе византиско оружје (601 г.).

На несрећу, унутрашња криза поквари све. Јустинијан је владао крајње апсолутистички; по његовој смрти племство се осили, тежње провинција за одвајањем понова оживеше, у циркуским странкама опет отпоче врење. А како је влада била немоћна да поправи финансиски положај, незадовољство се увећа, погоршано још и административним расулом и војничким побунама. Верска политика још више заостри опште рђаво стање. После једног краткотрајног покушаја трпељивости започе право прогањање јеретика; иако је Маврикије учинио томе крај, с друге стране, незгодни сукоб који је допустио да избије између цариградског патријарха, који је полагао право на васељенску титулу, и папе Гргура Великог повећа стару мржњу између Истока и Запада. И поред својих стварних добрих особина Маврикије је, због претеране штедње, био веома неомиљен. Слабљење политичке власти омогућило је успех војничке побуне која попе на престо Фоку (602 г.).

Сурови војник, нови владалац је могао да се одржи само помоћу насиља (602-610 г.); на тај начин је постигао да сасвим упропасти монархију. Хозроје II, иступајући као осветник Маврикијев, настави рат; Персијанци освојише Месопотамију, Сирију, Малу Азију. 608 г. били су у Халкедону, према Цариграду. У земљи су се ређале побуне, завере, метежи; цело царство вапило је за спасиоцем. Он дође из Африке. Ираклије, син картагинског егзарха, обори 610 г. Фоку и заснова нову династију. После скоро пола века потреса Византија је била нашла вођу да управља њеном судбином. Али исто тако, за то пола века, Византија се била постепено вратила ка Истоку. Преображај у смислу враћања ка Истоку, прекинут дугом Јустинијановим владавином, сада се све више ближио своје потпуном остварењу.

ГЛАВА III.

Ираклијева династија. Арабљанска опасност и преображај царства у VI веку (610-717 г.)

У историји Византије VII век претставља једно од најмрачнијих доба. То је време озбиљне кризе, одлучан тренутак када је изгледало да је и сам опстанак царства био у питању. Споља, велика опасност, прво од Персијанаца, затим још страшнија од Арабљана, сручила се на исцрпено царство. У земљи се довршавао дубок преображај који је византиској држави и византиском свету дао нов изглед. Дотада је монархија углавном била римско царство светског обележја; латински је био званични језик, римска традиција је сачувала права и оквире које је Рим био утврдио. У почетку VIII века, напротив, било је образовано једно чисто византиско царство, чије се све силе усретсређују око Цариграда и чије је обележје све више источњачко.

Обнова царства у доба Ираклија

У тренутку када се Ираклије (610-641 г.) попео на престо положај монархије изгледао је скоро очајан. Персијанци су сваке године све више напредовали:

612 г. заузели су Антиохију, Апамеју, Кесарију; 614 г. Дамаск; 615 г. Јерусалим одакле су однели у Ктесифон *часни крст* и остале највеће хришћанске светиње; 617 г. освојили су Мисир, а у Азији су допрли до Халкедона. За то време Авари су се појавили испред Цариграда (619 г.); Лангобарди су напредовали у Италији, а у Шпанији је царство изгубило и последње своје поседе.

Обесхрабрен толиким поразима, Ираклије је хтео у једном тренутку да напусти Цариград и да престоницу пренесе у Африку. Патријарх Сергије, чији је утицај био моћан на целокупну политику за све време Ираклијеве владавине, врати му поуздање својом несавладљивом енергијом. И Ираклије, упечатљив и осетљив, способан за велика одушевљења и за нагле утучености, пун жарког верског заноса и горећи да освети хришћанство од увреда које су му нанели

Персијанци, храбар војник, добар администратор и велики војсковођа, прибрасе. Патријарх му стави на расположење црквено благо; он сам, неуморним трудом, обнови војску. 622 г. био је спреман за борбу. Пуних шест година, не допуштајући да га ма шта одврати од намере, чак ни страховити напад који су удружени Персијанци и Авари приредили на Цариград (626 г.), он је односио победу за победом над војском Великог Краља, преносећи рат на непријатељско земљиште, у Адербејџан (623 г.) и персиску Јерменску (625 г.), победник код Ниниве (627 г.), победник на вратима Ктесифона (628 г.) и улазећи у легенду као први крсташ. Смрт Хозроја II (628 г.) и буна која изби натераше Персијанце на понижавајући мир, по коме су повратили сва своја пређашња освојења, а нарочито *часни крст* који Ираклије победнички донесе натраг у Јерусалим (629 г.).

После тих великих војничких успеха Ираклије се трудио да помоћу верске политике поврати морално јединство царства и, да би наново придобио монофизите у Сирији и Мисиру, настојао је да нађе, у сагласности са патријархом Сергијем и Киrom Александриским, помирљиво решење које би привело јеретике у крило православља. Тако је постало *монотелитство*, које је цар изнео у тумачењу вере познатом под именом *Ектеза* (638 г.) и које се трудио да наметне и монофизитима и римској цркви.

Царство је, захваљујући тим напорима, изгледало обновљено: његов углед на Истоку био је поново успосгављен; његов се утицај, покрштењем Хрвата и

Срба, опет протегало на северозапад Балканског Полуострва. Али та сјајна спољашњост рђаво је прикривала стварну исцрпљеност. Стање финансија је било очајно; тежње за отцепљењем, које су толико допринеле успеху Персијанаца, нису биле отклоњене. За неколико година арабљанска најезда је уништила све резултате Ираклијевих победа, док је истовремено његова верска политика припремала клицу дуготрајних раздора и озбиљних сукоба.

Арабљанска опасност

Почетак VII века био је обележен једним великим догађајем, појавом ислама. У кратком временском размаку од двадесет година нова вера, невероватним ширењем, освојила је највећи део источног света и распростраила се, на рачун Персије и Византије, од обала Окса до обала Великог Сирта.

634 г. војска калифа Омара нападе на Сирију. Византиске трупе бише потучене код Аџнадаина (634 г.); Дамаск паде у муслиманске руке (635 г.); пораз на Јармуку (636 г.) одлучи Ираклија да Сирију заувек напусти. На тај начин становништво, непријатељски расположено према Грцима, похита да приђе победиоцу. Јерусалим се предаде 637 г.; Антиохија би заузета 638 г. Затим дође ред на Месопотамију (639 г.) и Мисир који Амру освоји за две године (640-642 г.) не наилазећи на велики отпор; и Ираклије, остарео, болестан, умре очајан. Под његовим наследником Константом II (642-668 г.) Арабљани продужише да напредују. Киренаика и Триполис падоше у њихове руке (642-643 г.); 647 г. први пут продреше у северну Африку. Затим опустошише Малу Азију (651 г.) и потчинише Јерменску (653 г.). Стварањем флоте, најзад, они загрозише надмоћности коју је Византија имала дотада у источним морима. Освојили су Кипар (649 г.), опљачкали Родос (654 г.) и приредили грчком убојном бродовљу, којим је заповедао сам цар, чувени пораз на обалама Ликије (655 г.). Цариград је такође био у опасности, и Константин II, сматрајући да је Исток изгубљен, оде на Запад да тамо проведе последње године свога живота (663—668 г.).

То је значило олакшати предузећа омејадских калифа који су, од 660 г., владали у Дамаску. Отада, сваке године, Арабљани су правили упаде у Малу

Азију; 668 г., допрли су до Халкедона. Истовремено су продужили ратовање на Западу и утврдили се у северној Африци, где су основали Кајруан (669 г.) и запретили Сицилији. Најзад, 673 г., они су предузели крајњи потхват: напали су на Цариград. Али је нови цар, Константин IV (668-685 г.), био енергичан владалац. Узалуд су јуришали Арабљани пуних пет година (673-678 г.) на византиску престоницу и са сува и са мора; нису успели да је освоје. Грчка флота, којој је недавни проналазак *грчке ватре* осигуравао неоспорну надмоћност, натера муслиманске лађе на повлачење и страховито их порази у силејским водама. На копну, калифова војска била је потучена у Азији. Моавија би принуђен да потпише мир (678 г.). То је био први застој ислама. Константин IV могао се поносити својим делом. Углед царства био је тако високо подигнут да су се сви непријатељи монархије приклонили пред њом: "И велики мир, каже хроничар Теофан, владаше на Истоку и на Западу".

Верска политика и Запад

Цар је истовремено повратио мир и у цркви.

Верска политика Ираклијева имала је озбиљних последица. *Монотелитство* је, и у Африци и у Италији, изазвало велико незадовољство које се испољило у побуни картагинског (646 г.) и равенског (650 г.) егзарха против царске власти, све већом ненаклоношћу италијанског становништва, жестоким отпором римских папа. Узалуд је Констант II, да би умирио духове, издао указ назван Тип ("образац", 648 г.); узалуд је затворио и осудио папу Мартина I (653 г.); узалуд је лично отишао на Запад. Рим је морао да попусти; али, захваљујући овим околностима, Лангобарди беху извршили нова освојења. Константин IV схвати да се наметала друкчија политика. Губитак Мисира и Сирије учинио је излишним тражење слоге са монофизитима; учврстивши помоћу споразума са Римом верски мир, владалац се надао да ће у исти мах јаче привезати за царство преостале делове Италије и наћи слободног времена да се потпуно посвети политичким и војничким пословима монархије. Шести васељенски сабор у Цариграду (680-681 г.) имао је, према томе, за задатак да обнови

верско јединство, и он, у пуној сагласности са папом, осуди *монотелитску јерес* и поново заведе православље.

То је био велики успех. Када је, 685 г., Константин IV умро, изгледало је да је царство пребродило кризу у којој умало није пропало. Несумњиво, оно је изишло из ње веома умањено; несумњиво, његово економско благостање било је озбиљно погођено губитком Мисира чије је жито било један од извора царства. Сирије чија је напредна индустрија претстављала једно од његових богатстава, пристаништа као Александрије, Газе, Берита, Антиохије, средишта изванредне трговачке делатности. Несумњиво, једна црна мрља се указивала на видику: Бугари, прешавши Дунав, беху се настанили 679 г. између реке и планине Балкана. Али, укупно узев, монархија је била одолела бесном налету ислама; одбрана земље је била обезбеђена великим административним преображај има; и царство, збијеније, једнородније, ослобођено опасности од источних тежња за отцепљењем и терета Запада (оно ће 698 г. изгубити Африку, као што је већ било изгубило Шпанију и половину Италије), чинило се да је, у новом и сасвим источњачком облику који је добило у VII веку, чврст организам сасвим способан за живот.

Преображај царства у VII веку

У царству је био извршен, у ствари, дубок преображај.

Прво етнографски. На Балканском Полуострву, опустошеном и расељеном, нови народи се беху постепено настанили. На северозападу Ираклије је морао да допусти насељавање Хрвата и Срба под условом да приме хришћанство и да признају врховну византиску власт. Словени су били продрли и у друге области. Било је словенских насеља, *склавинија*, у Мезији и Македонији, све до самог Солуна који су варвари напали и умало нису освојили. Било је Словена у Тесалији, средњој Грчкој, чак и на Пелопонезу и острвљу; и ма да је претерано веровати, као што је тврдио Фалмерајер, у потпуно пословењавање тих области, ипак остаје чињеница да су се многобројни страни елементи помешали са јелинским становништвом и да су ови нападачи задавали много муке царевима VII века који су једва успели да их покоре и асимилишу. После

њих, на североистоку Полуострва, беху се населили у великим гомилама Бугари, и они се, у додиру са словенским становништвом настањеним у земљи, беху потепено пословенили и основали јаку државу. Из свега тога су произилазе свакако веома озбиљне опасности по царство; али та мешавина раса била му је и од користи; приливом нове крви оно се подмлађивало. Скоро у исто време био је извршен и административни преображај од огромне важности.

Још од Јустинијанове владавине управни систем у извесним провинцијама, који су били завели Римљани, измењен је сједињењем у истим рукама грађанске и војне власти. После њега, да би одбрана граница била боље осигурана, овај поступак је уопштен. У том је циљу, крајем VI века, Маврикије основао афрички егзархат против Бербера и равенским егзархат против Лангобарда. У VII неку, најзад, против опасности од Арабљана и Бугара предузете су сличне мере и на Истоку. Ираклијеви наследници установише војне округе или *теме*, тако назване по речи која је првобитно означавала војно одељење и којом се убрзо назва област у којој се налазило то војно одељење; у тим областима власт је била поверена једном војном старешини, *стратегу*, под којим је грађанска администрација остала, али у подређеном положају. Тако постадоше у Азији теме Арменијака (јерменских војника), Анатолика и Опсикион, а у Европи тема Тракија. На исти су начин устројене и приморске области и острва; они образоваше *поморску тему*. Крајем VII века, место да буде, као у римско доба, подељено на епархије, царство се делило на седам до осам тема знатне величине. Допуњено и уопштено од стране царева у VII веку, устројство тема трајало је колико и само царство, и оно означаје развој у војничком смислу који је особена црта свих средњевековних држава.

Али најважније је то што се, у VII веку, царство јелинизовало. У доба Ираклија, 627 г., први пут се појавио у царевом протоколу, место старе римске титулатуре, грчки назив "*василеус веран у Богу*" који ће отада означавати све византиске царева. Грчки је, у исто време, постао званични језик. Још Јустинијан, ма да сматрајући латински народним језиком царства, бејаше пристао да обзнани већину својих *новела*, да би их учинио разумљивијим, на "општем језику који је грчки". У VII веку све су царске заповести биле писане на

грчком, а тако исто и сва владина акта. У администрацији стари латински називи ишчезавају или се јелинизују, а нови заузимају њихова места, *логотет*, *епарх*, *стратег*, *дроигар*. У војсци, која је била састављена махом од Азијата и Јермена, наредбе се издају на грчком. И ма да се је византиско царство, до последњег дана, називало "царством Римљана", у њему се латински језик није више разумевао, а реч Римљани (*Ромеји*) означавала је Грке. Најзад, место отменог и донекле извештаченог језика којим су се служили писци у V и VI веку и чиме су наставили традицију класичне књижевности, појављује се вулгарни грчки и постаје говорни језик великог дела становништва монархије.

У исто време када се царство јелинизовало и верски утицај, под којим је оно увек било, постајао је све дубљи због све већег места које је црква заузимала у јавном животу и друштву. У држави су верска питања била од главног значаја; Ираклијеви ратови су у исти мах и крсташки ратови, а богословска питања страсно занимају све царе. Православље се, од тог тренутка, меша у Византији са народношћу. Осим тога, цариградски патријарх, који је постао откако су Арабљани освојили александриску, антиохиску и јерусалимску патријаршију једини старешина византиске цркве, појављује се као врло крупна личност чији је утицај у управљању земљом често свемоћан. Ширење монаштва, велики број и богатство манастира, утицај који врше калуђери на људске савести, дубоко поштовање које се одаје њиховим особама и манастирским иконама, нису нимало мање значајне чињенице. Од краја VI века, најзад, незнабоштво је било ишчезло, а са њим заједно и антички дух; од почетка VII века византиска књижевност постаје скоро искључиво црквена и народна; у духовном и уметничком погледу ово доба је једно од најсиромашнијих у византијској историји. Али, захваљујући свему томе, грчки језик, који је на Истоку увек био у црквено; употреби, потпуно је преовладао у царству; а славољубље цариградских патријараха које је вређало папску осетљивост, верска политика царева који су се борили против папа и сурово поступали са њима, све већа неслога и непријатељство између Истока и Запада, припремали су раскид између ова два света и допринели да се византиско царство окрене заувек према Истоку. Тога тренутка монархија је

била нашла два моћна ослонца који ће јој осигурати опстанак и давати јој за читаве векове њено особено обележје: јелинизам и православље.

Крај Ираклијеве династије и опадање царства (685-717 г.)

Довољна је била једна снажна рука да под њом процвета овако преобработено царство. На несрећу, несмотрености и лудости Јустинијана II (685-695 г.) довеле су у питање сав успех који је постигао његов отац. Рат са Бугарима (689 г.) и Словенима настављен је; продужен је и са Арабљанима, и био поразан (692 г.); верска политика довела је, осим тога, до раскида са Римом и изазвала буне у Италији. 695 г. у једном преврату свргнута је Ираклијева династија и царство бачено у анархију која је трајала преко двадесет година (695-717 г.). Шест царева, после исто толико војничких државних удара, сменише се на престолу; а византиска Африка, захваљујући тим немирима, паде коначно у муслиманске руке (693-698 г.). На Истоку, упркос напорима и тренутним успесима Тиберија III (698-705 г.), Арабљани опустошише Малу Азију, упадоше у Јерменску, која се била побунила против Византије (703 г.), и Киликију (711 г.), заузеше Амасију (712 г.) и Антиохију писидиску (713 г.), опустошише Галатију (714 г.), опседоше Амориј (716 г.) и освојише Пергам. За то време, у Европи, Бугари, чији је кан Тервел био повратио 705 г. Јустинијана II на престо, навалише на царство (708 г.) и појавише се чак испред Цариграда (712 г.). Монархија је била у очајном положају.

Унутрашње стање није било много боље. У друштвеном животу се осећа опасно духовно и морално опадање. За време грађанских борби продро је свуда дах дивљаштва, свирепости, издајства; непрестане побуне, разузданост славољубља, устанци које и избијају на свима странама, у Италији као и на Херсону, сведоче о све већем отсуству верности и оданости. Сујеверје је узело огроман мах: обожавање разних светиња, веровање у чудотворне моћи икона, вера у чудеса и у натприродно, - треба се само сетити улоге приписане Богородици приликом опсаде Цариграда 626 г. и посредовања приписаног Св. Димитрију у одбрани Солуна, - склоност према фатализму, господаре духовима тога доба; а оно што је познато о начину живота и црквених људи и грађана

говори о једном невероватном разврату. Утицај који су вршили калуђери, врење које су подржавали, били су такође један од узрока немира. И све је то многе људе оправдано и дубоко забрињавало и саблажњавало.

Царство је очекивало, звало спасиоца и вођу. То би Лав Исавријанац. Када се, 717 г., стратег Анатолика, у договору са стратегом Арменијака, побуни против цара кога су извикале опсидиске трупе и пође на Цариград, сви, сенат и народ, патријарх и војска, определише се за њега. Исавријанска династија, која се са њиме попела на престо, повратила је царству безбедност и поредак и знатно га преуредила.

ГЛАВА IV.

Исавријански (сирски) цареви и иконоборство (717-867 г.)

Обнова царства под првом двојицом исавријанских царева (717-775 г.)

Нови цар Лав III (717-740 г.) био је значајна личност: одличан војсковођа, он је, не без успеха, покушао да одбрани Азију од муслимана; вешт дипломата, добар организатор, он је имао све особине једног државника. Његов син Константин V (740-775 г.), са којим је рано поделио власт да би учврстио династију, био је такође, упркос погрдама и клеветамa којима су га обасипали његови непријатељи, упркос надимцима *Копроним* ("ђубреимени") и *Кавалинос* ("коњушар") којима су га са уживањем прљали, један одличан владалац. Он је био уман, енергичан, велики ратник и велики организатор; и ма да је био, још више него његов отац, својевољан, прек, строг и жесток, ипак су оба прва Исавријанца били врло велики цареви чији је славни спомен дуго времена остао драг византиској војсци и народу и којима ни сами њихови противници нису могли да не одаду правду. И црквени оци на седмом васељенском сабору у Никеји (787 г.), оштро осуђујући верску политику Лава III и Константина V, одали су им признање због њихове храбрости, мудрих мера које су предузели за добро својих поданика, закона које су обнародовали, њихових грађанских

установа, свега онога чиме су заслужили признање свога народа. Оба прва Исавријанца су заиста били славни посленици на преуређењу царства.

Спољна политика. - Неколико месеци по ступању на престо Лава III Арабљани се појавише испред Цариграда и нападоше га са копна и са мора; ни сама зима, која је била веома оштра, није прекинула борбу. Али муслиманске лађе бише потучене у неколико сусрета; војска на копну, исцрпена глађу, претрпе озбиљан пораз. После целе једне године узалудних напора (од августа 717 до августа 718 г.) Арабљани дигоше опсаду. То је претстављало за Лава III славан почетак владавине, за ислам велики слом, и то је био догађај сасвим другог значаја него победа коју је однео петнаест година касније (732 г) Карло Мартел код Поатјеа. Арабљански налет био је коначно сломљен, и побожни Византинци могли су с правом да се поносе што Бог и Богородица увек верно штите хришћански Град и царство.

Ипак, и поред пораза, Арабљани су и даље били опасни. После неколико година одмора они наставише рат, и поново, скоро сваке године, Мала Азија је страдала од њихових упада. Али пораз код Акроина (739 г.) био им је сурова поука. Константин V искористи прилику да предузме напад на Сирију (745 г.), да освоји Кипар (746 г.), да пређе са војском на Еуфрат и у Јерменску (751 г.)- Исто тако и унутрашњи сукоби који су потресали арабљанску државу, ступање на престо Абасида (750 г.) који пренесоше престоницу калифа из Дамаска у далеки Багдад, веома много допринеше византиском успеху. За све време владавине Константина V ратна срећа је била на страни Грка; и после њега, његов син Лав IV могао је да 778 г. са војском од 100.000 људи упадне у Сирију и да 779 г. са великим успехом одбије муслимане у Малој Азији. Арабљанска опасност, тако страховита у VII веку, није више претила царству.

Константин V се исто тако трудио да отклони бугарску опасност. 755 г. он је предузео напад и, у току девет узастопних ратова, приредио је варварима код Маркеле (759 г.) и код Анхијала (762 г.) тако крваве поразе да 764 г., уплашени, они нису ни покушали да се одупру и примили су мир. Рат који је настављен 772 г. и који је трајао до краја владавине није био мање победоносан; и ма да Константин V није успео да уништи бугарску државу, ипак је на Балканском Полуострву повратио углед византиском оружју. Осим тога, угушио је устанке

трачких и македонских Словена (758 г.) и, по угледу на Јустинијана II, пребацио у Малу Азију, у тему Опсикион, један део њихових племена (762 г.).

Унутрашње уређење. - У исто време када су непријатељима монархије били улили поштовање према царству, оба прва Исавријанца прионуше да га и изнутра преуреде. То је било велико дело административног, економског и друштвеног преустројства.

Да би осигурали одбрану граница Лав III и његов син почеше да уопштавају устројство тема, делећи велике војне области VII века на многобројније војне округе, мање по простору и погодније за одбрану; осим тога, ова нова подела пружала им је политичку корист, јер је на тај начин опала моћ коју је стратезима давало управљање над веома пространим покрајинама и јер је умањена опасност побуне која је отуда произилазила. И док је *Војни закон* обнављао дисциплину у војсци, државна благајна се пунила новчаним средствима захваљујући пажљивој, често безобзирној, финансиској администрацији.

Земљоделски закон трудио се да ограничи узнемирујући развој великих поседа, да заустави пропадање мале слободне својине, да осигура сељацима боље животне услове. *Поморски закон* потпомагао је развитак трговачке морнарице. Али, изнад свега, велико законодавно преустројство, које обележава објављивање грађанског законика названог *Еклога* ("избор", 739 г.), поправило је судску администрацију и унело у закон, са више јасности, један сасвим нов и више хришћански дух човечности и једнакости. После пола века владања два прва Исавријанца учинила су царство богатим и напредним, поред куге која га је опустошила 747 г. и поред узбуне коју је изазвало *иконоборство*.

Иконоборство (726-780 г.)

Да би своје дело на опорављењу државе извели до краја, Лав III и Константин V покушаше да изврше велики верски преображај. Они укинуше иконе, прогонише калуђере који су их бранили, и према озбиљном сукобу који су изазвали и који доби име *иконоборство* сачуваше у историји назив *иконоборци*.

Многи су често рђаво схватили природу верске политике исавријанских царева и рђаво разумели њен циљ и значај. Разлози који су је изазвали били су

истовремено верски и политички. На многе побожне људе, почетком VIII века, непријатно је деловало претерано сујеверје, а нарочито велико обожавање икона, чуда која су се ишчекивала од њих, начин на који су оне биле уплетане у све људске радње, и многи исправни духови с правом су били забринути ради штете коју су овакви обичаји могли да нанесу вери. У Азији нарочито постојало је јако нерасположење против икона: Лав III, Азијат пореклом, делио га је. Ни он ни његов син нису били, као што се каткад сматра, слободни мислиоци, рационалисти, претече реформације или француске револуције; то су били људи свога доба, побожни, верници, богослови чак, искрено се трудећи да поправе веру, чистећи је од свега онога што им се чинило идолопоклонством. Али то су били тако исто и државници који су се бринули о величини и спокојству царства. Међутим, велики број манастира и непрестани пораст манастирског богатства претстављали су за државу озбиљну опасност. Ослобођење од пореза које су уживала црквена добра смањивало је приходе државне благајне; мноштво људи који су се калуђерили били су изгубљени за земљорадњу, војску, чиновничку службу. Али нарочито утицај који су калуђери вршили на духове и моћ коју су на тај начин задобивали стварали су од њих опасне чиниоце нереда. Таквом стању ствари оба Исавријанца покушаше да се одупру: укидајући иконе, они су циљали на калуђере који су налазили у њима и у њиховом обожавању једно од својих најмоћнијих средстава у сукобима. Несумњиво, борбом коју су тако започели исавријански цареви су изазвали дуготрајне немире; несумњиво, из тог сукоба су произишле веома озбиљне политичке последице. Не треба заборавити, међутим, ако хоће да се донесе правичан суд о иконоборачким владоцима, да су они у својој борби наишли на велику потпору код високог свештенства, завидљивог на утицај калуђера, у војсци састављеној већином од азијатских народности, чак и у једном делу народа, и да њихов покушај није био ни без разлога ни без величине.

726 г. Лав III је обнародовао први указ против икона којим, како изгледа, није толико наредио да се униште колико да се више обесе да би се склониле од обожавања гомиле. Та мера је проузроковала огромно врење: било је жестоких сукоба у Цариграду, једна побуна, уосталом брзо угушена, у Грчкој (727 г.), општи устанак у Италији (727 г.); и ма да се папа Гргур II задовољио да уложи

оштар протест против иконоборачке јереси, његов наследник Гргур III започе ускоро смелију политику и, не задовољавајући се само бацањем проклетства на противнике икона (731 г.), потражи, у једном тренутку, савез Лангобарда против цара. У Сирији Јован Дамаскин је исто тако грмео против Лава III. Изгледа ипак да је указ веома благо примењен; против бранилаца икона није предузето никакво систематско прогањање; и ма да је патријарх Герман био смењен, а на његово место постављен један присталица нове верске политике (729 г.), ма да су биле предузете мере против духовничких школа, побуна у Грчкој била је благо угушена.

Али заоштравање борбе било је неизбежно. Начелна питања су убрзо била постављена у спору у коме су се сукобили царски уплив у верским стварима и жеља цркве да се ослободи мешања државе. Осим тога, Константин V, више богословски расположен од свога оца, унео је у борбу лична схватања, противна не само иконама већ и обожавању Богородице и посредовању светаца; а како је био страственији такође, водио је борбу са већом занесењачком ревношћу, са доследнијом и неумољивијом жестином.

Чим је, десетогодишњом славом и благостањем, учврстио престо, који је једног тренутка био пољуљан Артаваздовом буном (740-742 г.), он сазва у Ијерији црквени сабор (753 г.) који свечано осуди иконе. Отада је владалац могао да кажњава противнике не само као одметнике од цара, већ и као побуњенике против самог Бога. Ипак се у почетку надао да ће их убедити. Тек 765 г. су отпочела гоњења. Иконе бише уништене, манастири затворени или претворени у јавна и државна добра, касарне и крчме; манастирска имања бише одузета, калуђери хапшени, злостављани, протеривани из земље; неки, као св. Стефан млађи, бише осуђени на смрт; други, у смешним спроводима, бише изложени руглу народа сакупљеног у Хиподрому. Неколико високих царских достојанственика бише погубљени или прогнани. Патријарх Константин, прво прогнан, би осуђен на смрт (767 г.). Читавих пет година гоњење је беснело царством, мање страшно, можда, него што су то претставили цареви противници, - смртне казне изгледа да су биле углавном ретке, - али ипак веома жестоко. Чинило се, каже један савременик, "да је владина намера била да потпуно искорени калуђерски ред". Калуђери су се огорчено опирали; они су

храбро страдали "за правду и истину". Ипак многи попустише, многи побегоше, нарочито у Италију: тако да је, као што каже, са нешто претеривања, уосталом, један савременик, "изгледало да у Византији нема више калуђера".

Неоспорно је да је борба дала повода нечувеним насиљима, невероватним свирепостима и зверствима, и да је изазвала у монархији дубоко врење. Она је имала, осим тога, веома озбиљних последица. Још Лав V, трудећи се да путем силе савлада отпор папства, одузимајући од Рима и стављајући у зависност од цариградског патријарха Калабрију, Сицилију, Крит и западни Илирик (732 г.), бејаше поштрио незадовољство папа и ненаклоност Италије. Када је 751 г. равенски егзархат подлегао под ударцима Лангобарда, Стефан II није се много колебао да се одвоји од јеретичког царства и, будући немоћан да брани Полуострво, да потражи код Франака успешнију и мање тегобну заштиту; он прими од победиоца Пипина области које су раније припадале Византији и које су отада сачињавале папско световно господство (754 г.). То је био раскид између царства и Рима. Константин V је све могуће чинио да би казнио папу кога је сматрао једним обичним издајничким и верломним подаником који је незаконито присвојио оно што припада његовим господарима. Сви ти напори бише узалудни. Карло Велики, који се 774 г. поново беше умешао у политичке прилике на Полуострву, свечано потврди Пипинов дар. Византија је сачувала у Италији само Млетке и неколико градова на југу. И ма да је, на тај начин, смањено царство још више било упућено према Истоку, овим раскидом припремала се такође клица страховитих заплета и озбиљних опасности у будућности.

Ирина и успостављање икона (780-802 г.)

Својом верском политиком први Исавријанци су посејали многе клице раздора, незадовољства, немира. После смрти Константина V то је одмах било јасно. За време своје кратке владавине Лав IV (775-780 г.) је наставио политику својих претходника; чим је умро, његова удовица Ирина, владајући место малолетног Константина VI, сматрала је кориснијим за своје тежње да се ослони на православце и да обнови обожавање икона. Да би се сва посветила свом

великом циљу, она занемари борбу са муслиманима који се повратише 782 г. до Хрисопоља, према Цариграду, и закључи са калифом доста унижавајући мир (783 г.); она се приближи, осим тога, папи и ступи са франачком краљевином у срдчане односе; што се тиче унутрашње политике, нарочито се трудила да отстрани из владе противнике икона и удаљи своје девере, синове Константина V; извршивши тако све припреме, она, уз суделовање патријарха Тарасија, свечано осуди на седмом васељенском сабору у Никеји (787 г.) иконоборачку јерес и обнови обожавање икона, на велику радост странке богомољца који су у овој победи видели јемство блиске и потпуне независности цркве од државе. Опијена победом, охрабрена омиљеношћу у народу коју је задобила својом побожном ревношћу, Ирина се није устезала да ступи у борбу са својим сином, који је постао пунолетан, и да му спори престо. Првог пута, пред незадовољством војске која је остала верна успомени Константина V, а осим тога раздражена због неуспеха које су царске трупе трпеле у бојевима са Арабљанима, Бугарима, Лангобардима, она се морала одлучити на повлачење (790 г.). Али је са упорном вештином припремала повратак на власт: 797 г. оборила је сина и без колебања му ископала очи. Тада је завладала као прави цар (797-802 г.) и била прва жена која је у своје име управљала монархијом. Али ма да је црква, оснажена, обновљена у борби, поново заузела у византиском друштву, захваљујући њој, своје право место, ма да је калуђерска и побожна странка, предвођена људима као што је био Теодор Студит, постала моћнија и смелија него икада, искључива пажња коју је Ирина посветила верској политици имала је за царство тешке последице. Упркос привременим успесима које је Константин VI постигао над Арабљанима и Бугарима (791-795 г.), багдадски калифат, за време владе Харун-ал-Рашида, успешно је прешао у напад и приморао Византинце на плаћање данка (798 г.). На Западу грчка влада је показивала исту слабост према Карлу Великом, и догађај из 800 г., који је обновио западно римско царство у корист франачког краља, значио је за византиски двор осетно понижење.

Умањена споља, монархија је била ослабљена изнутра услед претеране попустљивости коју је влада показивала према цркви, услед дубоких раздора који су настали као последица иконоборства, услед мучног примера, најзад, који

је пружила Ирина започињући поново еру династичких револуција. Иконоборачко доба је несумњиво било обележено великим духовним и уметничким полетом; исавријански цареви нису били пуританци; иако су забранили иконе, они су волели раскош, светски сјај дворског живота, и, да би украсили своје грађевине, помагали су световну уметност која је била надахнута античком традицијом као и арабљанским обрасцима; те околности, као и место које заузимају Азијати у VIII веку, допринеле су да се византиско царство сасвим поисточњачи. Али ма колико велику улогу да је сачувала монархија као заточник хришћанства против ислама, као чуварка цивилизације против варварства, њој су, крајем VIII века, претиле велике опасности са свих страна и она је била веома слаба, Падом Ирине, коју је помоћу државног удара срушио Никифор I (802 г.), био је отворен пут недаћама и анархији.

Друго доба иконоборства (802-842 г.)

Никифор I (802-811 г.) је био уман владалац, вешт финансијер; он се бринуо да поправи очајно стање у коме се налазила државна благајна, макар то било на штету црквених добара. Он је био умерен дух и није волео насиља иконобораца; али је, с друге стране, хтео да очува њихове реформе, и нарочито је сматрао недозвољивим тежње византиске цркве која је, опијена победом, отворено смерала да се отресе државне власти и да задобије потпуну слободу. То је значајна црта другог иконоборачког доба; тада се у Византији догађало нешто слично ономе што је на Западу била борба о инвеституру.

Калуђери Студиског манастира, под вођством свога игумана Теодора, залагали су се најжешће и најнепомирљивије за тражење црквених права. Они су се са подједнаком оштрином борили и против мудре помирљивости патријарха Никифора (806-815 г.), који се трудио да избрише сећање на иконоборачку борбу, и против цареве финансиске политике и његовог уплива у питањима вере. Влада је морала строго да поступи са њима (809 г.), да их растури и да их прогна. Калуђери се нису устручавали да против царске власти затраже помоћ од папе, решени да признаду првенство римске цркве само да би могли по то цену да осигурају независност источне цркве према држави. Такво држање

морало је да изазове иконоборачко противдејство. То би дело Лава V Јерменина (813-820 г.) и двојице царева из фригиске династије, Михаила II (820-829 г.) и Теофила (829-842 г.). Поново, читавих тридесет година, царство је било страховито узбуркано.

На црквеном сабору који се састао 815 г. у Св. Софији иконе су биле опет забрањене и враћене на снагу иконоборачке одлуке из 753 г. Према томе су иконе почеле наново да се уништавају; нарочито је свако јавно испољавање и опирање калуђера било немилосрдно угушивано казнама, злостављањем, прогонством. Теодор Студит умре у прогонству (826 г), а гоњење поста још суровије за време Теофила, страсног иконоборца и упорног богослова. 832 г. би обнародован један оштар указ против присталица икона и патријарх Јован, прозван *Леканомант* ("врач"), приста да га спроведе. Манастири бише затворени, калуђери гоњени и хапшени; ужас поново завлада. Али после сто двадесет година заморне и узалудне борбе појави се пресићеност. Одмах по Теофиловој смрти његова удовица, намесница Теодора, на савет свога брата Варде, реши се да заведе мир успостављањем обожавања икона. Та одлука би донета на сабору од 843 г., коме је председавао нови патријарх Методије, и проглашена на једној величанственој свечаности. Успомену на тај дан грчка црква још и данас прославља 19 фебруара сваке године (*"Недеља православља"*).

Али, ако су иконе успостављене, ако је, према томе, црква однела победу, с друге стране, дело иконоборачких царева остало је нетакнуто у главној тачки. Они су хтели да држе цркву у зависности од државе и да повећају над њом царску власт; против те тежње Студити су се огорчено борили, упорно су одрицали цару право да одлучује о догмама и о вери и, не попуштајући, захтевали независност цркве од световног утицаја. Исход иконоборства је био, међутим, да је црква постала потчињенија више него икада царској власти.

Спољна политика царства и обнова монархије (802-867 г.)

Док је тако монархија сва била обузета верском борбом, озбиљни догађаји помутише њен унутрашњи мир и угрозише споља њену безбедност.

Иринин злочин против сина, уклонивши са престола исавријанску династију, отворио је ново доба династичких борби. После државног удара који је попео на престо Никифора I (802 г.) следовали су један прононциаменто који уздиже Лава V (813 г.) и једна завера која, по убиству Лава V, стави на његово место Михаила II (820 г.); али, осим ових успешних урота, дугачак је списак пропалих покушаја од којих је најопаснији био Томин устанак (822-824 г.). Он, ослањајући се на ниже друштвене редове, даде својој побуни скоро социјалистичко обележје. Пуних двадесет година анархија је беснела царством.

Ни спољашњи односи нису стајали боље. Уговор од 812 г., по коме је Карлу Великом био признат назив цара, потврдио је губитак Италије у којој је Византија сачувала само Млетке и неке области на југу Полуострва. Рат настављен са Арабљанима (804 г.) завршио се двама озбиљним поразима: заузећем Крита од стране шпанских муслиманских гусара (826 г.) који су отада стално, скоро некажњено, пленили по источном делу Средоземног Мора и освојећем Сицилије (827 г.) од стране афричких Арабљана који 831 г. запоседоше Палермо. Али је нарочито велика била бугарска опасност откако је страшни кан Крум проширио своје царство од Хема до Карпата. Никифор I је покушао да се бори против њега упавши у Бугарску: при повратку је погинуо приликом једног крвавог пораза (811 г.), и Бугари, по други пут победници код Адријанопоља, стигоше до испод цариградских зидина (813 г.). Победа Лава V код Месимврије (Месиврија, 813 г.) спасе царство. Али, ако се свима тим разним опасностима додаду још и побуне недовољно потчињених народа, као што су били пелопонески Словени (807 г.), схватиће се да је после ових двадесет година нереда дело великих исавријанских царева изгледало потпуно уништено.

Царство се, ипак, опорави од те кризе. Владавина Теофила (829-842 г.) донекле је надокнадила, захваљујући све већем слабљењу багдадског калифата, поразе претрпљене на Истоку; и ма да су, уистину, после пораза код Дасимона и заузећа Аморија (838 г.), Византинци били принуђени да замоле Арабљане за мир, с друге стране, захваљујући чврстом управљању земљом, доброј финансиској администрацији и дипломатској вештини, Византија је поново дошла до угледа и благостања. Велелепношћу грађевина, раскошју Светог

двора, блеском цивилизације, Цариград се, средином IX века, такмичио са престоницом калифа. И када је бесконачна борба око икона оила најзад престала, царство се чинило још сјајније и јаче. По изласку из тог дуготрајног доба немира изгледало је, заиста, да су књижевност и уметност задобиле нову снагу, а цариградски универзитет, који је обновио у дворцу Магнавра цезар Варда (око 850 г.), поново је постао, под управом Лава Солунског, средиште изврсне духовне културе.

У исто доба је и црква, подмлађена у борби, ставила у службу државе своју препорођену делатност. Она је повратила верско јединство, борећи се против јереси, нарочито против павликијана који су за време Теодорине владавине сурово прогањани у Малој Азији, и довршавајући покрштење пелопонеских Словена (849 г.); особито је на целом Истоку раширила византиски утицај мисионарским радом. На позив моравског кнеза Ћирило и Методије, "словенски апостоли", донели су хришћанску веру варварским племенима која су била настањена у Угарској и Чешкој (863 г.). Они су учинили више. Превели су на словенски језик свештене књиге за нове преобраћенике; саставили су, у том циљу, глагољицу, дајући тако Словенима и њихову азбуку и њихов књижевни језик; проповедали су на словенском, служили службу на словенском, трудили се да створе словенско свештенство; и таквим промишљеним и умешним схватањем придобили су Словене за православље. Преко двадесет година (863-885 г.) два брата Солуњанина су проповедала јеванђеље по Моравској. И ма да је, коначно, њихово дело због немачког непријатељства и мађарске најезде пропало, њихов начин рада донео је Византији у другим покрајинама дуготрајније успехе. На обалама Дона хришћанство је продрло у јеврејску државу Казара. 864 г. Борис, бугарски кнез, примио је православље; и ма да се, следећих година, новообраћени верник колебао једно кратко време између Византије и Рима, ма да је ступио у односе са папом Николом I тражећи од њега да заведе латински обред у његовој краљевини (866 г.), грчки утицај је ипак после тога дубоко продро у Бугарску.

Све је то претстављало велики успех. Лакомислености Михаила III (842-867 г.), нарочито када се млади владалац отргао испод турског надзора своје мајке Теодоре (856 г.) и свога ујака Варде, несумњиво су привремено довеле у питање

постигнуте резултате. Арабљански гусари са Крита пљачкали су по источним морима; у Малој Азији, око двадесет година, смењивали су се успеси и неуспеси (844-863 г.); на Западу муслимани су довршили, од 843 до 859 г., освајање Сицилије. Најзад и Руси, по први пут, појавише се испред Цариграда (860 г.), и само захваљујући чуду које је извршила Богородица спасена је, према народном веровању, престоница.

Још један догађај, озбиљнији и значајнији, обележио је владавину Михаила III. Место Игњатија, кога је свргнуо цезар Варда, на цариградски патријаршки престо попе се Фотије (858 г.). Папа Никола I, на позив збаченог патријарха, умеша се у ствар и наложи својим посланицима да поведу истрагу.

Славољубиви Фотије умео је веома умешно да искористи незадовољство које је, вековима, Исток осећао према папским захтевима и непријатељство које је гајио према Западу; насупрот папском полагању права на првенство он, веома вешто, свом личном спору дода обележје правог народног спора. На искључење из цркве које објави против њега Никола I (863 г.) он одговори раскидом са Римом. Цариградски црквени сабор (867 г.) баци проклетство на папу, огласи његово незаконито мешање у послове источне цркве и доврши расцеп. То је био очевидан доказ о постојању византиског народног осећања које се испољило отприлике у исто доба, на не мање јасан начин, у узбуђењу изазваном од стране освајачке политике Рима у Бугарској (866 г.).

Тако, средином IX века, постојала је несумњиво византиска народност коју су постепено створили догађаји: царство је, по престанку иконоборства, поново задобило верско јединство, политичку снагу, духовну величину; пре свега, постало је чисто источно царство. Тренутак се ближио у коме ће оно достићи врхунац своје моћи. Када Василије Македонац¹⁾, љубимац Михаила III и његов савладар, пошто се ослободио свога супарника Варде (866 г.), уби најзад и свога добротвора (867 г.) и уздиже на престо нову династију, он донесе византиском царству, помоћу извршеног државног удара, сто педесет година сјаја, благостања и славе.

1) Овај назив је уобичајен; треба приметити, међутим, да је Василијева породица јерменског порекла и да се недавно била населила у Македонији.

ГЛАВА V.

Врхунац царства под македонском династијом (867-1081 г.)

Владаоци македонске лозе и учвршћивање династије

Од 867 до 1025 г. византиско царство је доживело сто педесет година јединственог сјаја. Оно је имало срећу да му за то време буде на челу низ владара који су, скоро сви, били знаменити људи. Василије I, оснивач династије (867-886 г.), Роман Лакапин (919-944 г.), Никифор Фока (963-969 г.), Јован Цимискије (969-976 г.), славни отмичари престола који су управљали земљом под називом законитих владара, Василије II, најзад, који је владао читаво пола века (976-1025 г.), нису били византиски цареви какви се обично замишљају. То су били људи одлучни и прекаљени, често безобзирни и немилосрдни, самовољни и јаки, више се бринући да улију страх него љубав; али су то били државници, занесени мишљу о величини царевине, чувени ратници чији је живот протекао по логорима, међу војницима у којима гледају и воле основне чијиоце монархиске моћи; то су били вешти администратори, упорне и несаломљиве снаге, и који се ни пред чим нису устезали када је требало осигурати опште добро. Они нису марили непотребне издатке, већ су се једино бринули да увећају народно богатство; сјајна дворска раскош, празни блесак пратњи и свечаности занимали су их само уколико су служили њиховој политици или одржавали углед цара и царства. Суревњиви на своју власт, они, углавном, нису имали љубимаца; осим неколико моћних личности, као паракимомин ("велики коморник") Василије, ванбрачни син Романа Лакапина, који је био за време пет царева и преко четрдесет година (944-988 г.) душа владе, њихови су саветници махом били незнатни људи које су узимали у службу и чији су остајали господари. Веома славољубиви, срца препуног најплеменитијих стремљења, они су хтели да начине од византиског царства највећу силу источног света, заточника јелинизма и православља; и величанственим напором свога оружја, окретном вештином своје дипломатије, одлучношћу своје управе, они су остварили свој сан и од свога доба створили

право доба препорода, један од најславнијих тренутака дуготрајне византиске историје.

Када се Василије I попео на престо, положај монархије био је још необично тежак: изгледало је да целу државу треба из основа преуредити. Сурови сељак, који се помоћу злочина уздигао до највише власти, он је имао све особине потребне за извршење тога тешког задатка: он је био уман, подједнако желећи да заведе ред у монархији и да јој поврати спољни углед, добар администратор, одличан војник, тежећи изнад свега да потпуно учврсти своју царску власт. За време своје двадесетогодишње владавине он је умео да доведе у ред послове монархије и да, величином учињених услуга, осигура судбину свога дома. Његов син Лав VI (886-912 г.), чија је владавина од веома велике важности по административну историју царства, настави - ма колико да се иначе разликовао од свога оца по својој љубави за седењем код куће, својим надриучевњачким манијама и својом слабошћу према љубимцима - рад на учвршћивању династије са сличном упорношћу: да би престолу осигурао наследника, он није презао да се четири пута жени, и тиме унесе саблазан међу савременике, нити да се завади са црквом и њеним поглаварем, патријархом Николом. Али, по ту цену, у Византији се тада први пут родила мисао о законитом праву на престо једне владарске породице. Два прва македонска цара били су ти који су, према речима једног савременика, "дали царској власти снажан корен из кога су се развиле величанствене гране династије". Отада је било теже да се сруши дрво тако дубоко усађено; после тога је била створена царска лоза, чији чланови добише назив *порфирогенити* ("рођени у пурпуру"), и народна приврженост, поданичка оданост тој лози. То је претстављало за монархију, потресану многобројним бунама, повољну и значајну по последицама новину.

Разуме се да преврати нису чак ни тада изостали. Немири, који су избијали за време бурног малолетства Константина VII, сина Лава VI (912-959 г.), дали су прилике Роману Лакапину да се дочепа власти за четврт века (919-944 г.).

Нешто доцније, када је Роман II, син Константина VII, умро после четворогодишње владавине (959-963 г.), владина слабост, за време малолетства његових синова Василија II и Константина VIII, изазвала је устанак

помоћу кога је на власт дошао Никифор Фока (963-969 г.) и кобни државни удар који је, после убиства Никифора, начинио царем Јована Цимискија (969-976 г.). Али ниједан се од ових насилника није усудио да уклони са престола законите потомке Василија I. Роман Лакапин је, званично, делио власт са Константином VII, док га је, у ствари, натерао да се повуче у засенак своје марљиве научничке радиности. Никифор Фока и Лован Цимискије допустили су деци Романа I да владају само по имену и трудили су се да помоћу ступања у брак са принцезама из царске породице даду своме насилном присвајању престола изглед законитог права. После њих, сасвим природно, власт је поново дошла у руке претставнику македонске лозе који је био постао пунолетан, великог цара Василија II. Династија је била тако добро утврђена да су, у овој источној монархији, могле владати и саме жене, синовике Василија II, Зоја (1028-1050 г.), која је делила престо са своја три узастопна мужа, и Теодора (1054-1056 г.); и те су принцезе биле омиљене у народу, што доказује буна из 1042 г. када је Михаило V био оборен стога што је хтео да збаци са престола Зоју и незадовољство на које је наишао Константин Мономах када је био изазвао сумњу да је намеравао да уклони обе царице. Никада се још нешто слично није догодило у Византији и јавно мњење је отворено изражавало да "онај који влада у Цариграду коначно је увек победник", што је насилно освајање престола означавало не само као злочин, већ, што је још горе, као глупост.

Како се десило, међутим, да су отмичари престола били врсни људи и знамените војсковође, царство је могло да поднесе без потреса политичку неспособност Константина VII, неуредни живот Романа II и дуготрајно малолетство његових синова, и читав век и по оно је имало на врху људе који су се у вођењу државних послова одликовали јединством погледа и чврстином правца, што у Византији већ давно није био случај. Захваљујући, најзад, суделовању сарадника високе вредности, војсковођа као што су били Куркуа, Фока, Склир, министара као што је био паракимомин ("велики коморник") Василије, цареви из македонске династије могли су да у огромној мери прошире државу и да јој пруже јединствени сјај. Напад који је био предузет на свима границама и био крунисан великим успесима; дипломатски рад који је допуњавао војничке резултате и окупљао око монархије поворку вазалних

народа; византиски утицај који се ширио на цео источни свет чак до Запада; јака влада која се одликовала великим законодавним делима; централизована, вешта и искусна администрација која је, помоћу општег јелинистичког обележја, општег исповедања православља, умела да осигура царству јединство које је изгледало неостварљиво због разнородности раса: ето шта су све Византији донеле сто педесет година владања македонских царева. И ма да нису успели, упркос својим напорима, да отклоне велике опасности које су претиле благостању земље, да реше аграрно и друштвено питање које се наметало са узнемиравајућом жестином, да укроте феудално племство увек спремно на побуну, да спрече славољубиве поглаваре источне цркве да изазову шизму и, одвајајући заувек Византију од Рима, да пољуљају чврстину монархије; ма да је македонска лоза оставила при крају царство неотпорно према Норманима и Турцима и отворила врата дуготрајном расулу (1057- 1081 г.), ипак, за време једног века и по, под династијом коју је основао Василије I, Византија је доживела велику славу и сјај. У X и XI веку Цариград је био најблиставије средиште европске цивилизације и, као што је на једном месту речено, "Париз средњега века".

Спољна политика македонских царева (867-1025 г.)

Борба са Арабљанима. - Откако су 826 г. Арабљани освојили Крит, постали су напад за византиска мора. Кандија, престоница полуострва, била је јазбина муслиманских пирата, и одатле, као и из Тарса и Трипоља у Сирији, они су пљачкали по целом Јегејском Мору. Упркос напорима Василија I да преустроји војску и флоту, непријатељске ратне лађе су господариле у Архипелагу. 904 г. Лав Трипољски заузео Солун и скоро целокупно његово становништво одведе у ропство. Поред извесних успеха византиске морнарице 907 г., а нарочито 924 г. у близини Лимноса, походи управљени против Крита завршавали су се поразима (911 г. и 949 г.). Требало је послати против острва "које да Бог да потонуло" најбољег војсковођу у царству, Никифора Фоку (960). Он успе да се искрца на Крит и после вишемесечне опсаде заузео Кандију на јуриш (марта 961

г.). Освојено острво би преведено у хришћанство. Византинци опет постадоше господари у источним морима.

У исто време, срећне околности допустише да се предузме напад у Малој Азији. Још је Василије I био проширио границе царства до Еуфрата, повратио Самосату (873 г), победоносно ратовао у Кападокији и Киликији (878-879 г.). Расуло муслиманског света у X веку допринело је византиским успесима, нарочито после 927 год. када је царство било ослобођено бугарске опасности. Под чувеним војсковођама, Јованом Куркуом који је двадесет две године управљао Малом Азијом (920-942 г.) и заслужио да буде назван "другим Трајаном, другим Велизаром", Вардом Фоком, затим, и његовим синовима Никифором, Лавом, Константином, борба је била енергично настављена. 928 г. заузет је Теодосиопољ; 934 г. Мелитина; 944 г. Едеса, из које би триумфално враћена чудотворна слика Исусова која је ту била чувана; 949 г. Германикија; 957 г. Амида; 958 г. Самосата. Византиска граница је била проширена од Халиса до Еуфрата и Тигра, а читав низ новообразованих провинција (теме Севастиија, Месопотамија, Селевкија, Ликанд) сведочио је о важности византиских освојења. Јерменска и Ивирска ослободиле су се исламског јарма и потпале под византиски утицај. Током X века Јермени су одиграли знатну улогу у монархији и дали јој војнике, војсковође, администраторе и чак царе: Роман Лакапин и Лован Цимискије били су обојица јерменског порекла. Прави крсташки покрет био је захватио Византинце и носио их против неверника. У Киликији и северној Сирији Никифор Фока је сломио моћ халепских емира Хамданида. Он је освојио Аназарв, Адану, Мопсвестију (964 г.), Тарс (965 г.). Лаодикеју, Хијерапољ, Емису, Халеп и најзад Антиохију (968 г.). Његов наследник, Јован Цимискије, заузео је у Месопотамији Едесу и Нисив (974 г.), у Сирији Дамаск и Берит (976 г.), а у Палестини је допро до Јерусалима. "И народи, каже један хроничар, били су у великом страху пред љутином Цимискија, а мач хришћана секао је као срп невернике". Василије II довршио је поновно освојење Истока. 995 г. заузео је Халеп, Хомс, Шајзар. Велике победе славиле су пропаст муслиманске моћи, а по царству, увећаном на Истоку, подигнут је читав низ јаких тврђава које су га браниле од сваког новог напада. Присаједињењем јерменских кнежевина које је, можда несмотрено, извршио

Василије II (1020 г.) и покорењем Ивирске били су довршени ови славни походи. Од времена Јустинијана, царство није било раширило своју власт на Истоку тако далеко.

Борба са Бугарима. - Још више него арабљански рат, бугарски рат је главни догађај спољашње византиске историје у X веку.

У почетку X века опасност од Бугара је била већа него икада. Просторно бугарска држава се пружала од области смештених северно од Дунава до Балкана, а на западу је допирала до Пинда. У моралном погледу, стапањем, у то доба већ потпуним, између бугарског и словенског живља, Бугарска је претстављала једнородну државу у којој је монархиска власт била ухватила дубок корен, у којој је примање хришћанства осигурало јединство вере, у којој се, у додиру са Византијом, народ био уздигао до прилично високог ступња цивилизације. Све ово наводило је бугарске владоце да споре византиским царевима превласт на Балканском Полуострву. Да се оствари тај славољубиви сан довољан је био један човек; Борисов син, цар Симеон (893-927 г.). Одгајен у Византији, где се налазио као талац, занесен раскошју и цивилизацијом Византинаца, он је маштао да освоји Цариград и да стави на своју главу круну Константинових наследника. Више од једног века прави расни рат водио се између Грка и Бугара.

Борба отпоче 889 г., и, што је нарочито значајно, разлози су били економске природе. Када је Лав VI био наредио да се стоваришта, која су бугарски трговци имали у Цариграду, пренесу у Солун, Симеон објави рат. Упад Угара, најмљених од Византинаца, примора бугарског владоца на повлачење (893 г.). Али после смрти Лава VI, немири, који су избили за време малолетства Константина VII, пружише му прилику да се поврати. 913 г, он се појави испред Цариграда; 914 г. заузео Адријанопољ; 917 г, потуче код Анхијала царску војску. И, сав поносан са својих успеха, Симеон се прогласи за "цара Бугара и Грка"; затим основа, у својој престоници Преславу, независну бугарску патријаршију; само му је још било остало да освоји Цариград. Он то покуша 924 г. Али, да би византиска престоница пала, потребно је било напасти је и са копна и са мора, а Симеон није имао морнарице. Изгледа такође да је за време састанка са Романом Лакапином потпао, као некада Атила пред св. Лавом, под утицај свега

што је било престижа и цивилизације у тој стародревној царској величанствености. Он отступи и напусти свој лепо сневани сан. И ма да се за време Симеона расцветала у његовом царству, а нарочито у његовој престоници Великом Преславу, духовна и уметничка култура због које је заслужио да се назове бугарским Карлом Великим, застој пред Цариградом значи пропаст бугарских стремљења. Када Симеон умре (927 г.), опадање је већ било отпочело.

Оно је све наглије ишло у суноврат за време дуге владавине његовог сина Петра (927-969 г.). У току тих четрдесет година Бугарска је све више постајала прирепак царства, и док је Византија јачала, њена стара супарница је из дана у дан слабила. Насупрот краљевској власти која је попуштала, великаши су се уздизали; верско јединство је било доведено у питање *богомилском јереси*, бугарска народност се распадала. Час одмазде приближавао се за Византинце. Он куцну 967 г. Никифор Фока одби данак који је царство још увек плаћало Бугарима и заједно са Свјатославом, великим кнезом кијевским, нападе на Бугарску. Али се Свјатославу допаде освојена земља; он се у њој смести и одби да изиђе (968 г.). Смрћу цара Петра и убиством Никифора (969 г.) положај се погорша. Када се Јован Цимискије, попе на престо постојала је опасност од руског упада чак и у само царство; Свјатослав пређе Балкан, опустоши Филипопољ (Пловдив, 970 г.) и посеја страх и у самој престоници. Срећом, Руси бише потучени код Аркадиопоља (Лиле-Бургас, 970 г.), и цар је могао тада да предузме против њих велики војни поход (971 г.). Док је византиска флота ишла уз Дунав, Цимискије пређе Балкан, заузео Преслав, опседе Свјатослава код Доростола (Силистрија) и примора га да се покори и да напусти земљу. Бугарска би присаједињена царству, а независна патријаршија би укинута; победоносни јелинизам прошири границе царства до Дунава.

Ипак, око Преспе и Охрида, народни живаљ, под управом кнеза Николе и његових синова, упорно се опирао. Захваљујући немирима који избише у почетку владавине Василија II, један од Николиних синова, цар Самуило (976-1014 г.), основа македонско словенско царство. За десет година, од 976 до 986 г., он ослободи дунавску Бугарску, освоји Македонију и Тесалију и продре до Пелопонеза. Да би срушили то огромно царство које се простирало од Дунава

до Јадранског Мора, морали су Грци да воде рат преко тридесет година (986-1018 г.). На његовом челу је за све време био Василије II, који је због своје упорне енергије и сурових победа добио назив *Бугароубица*.

986 г. Василије II предузе напад и продре у Бугарску, али би озбиљно потучен код Трајанових Врата на Балкану. Десет година је прошло пре него што је могао да настави борбу, и за време тих десет година Самуило није престајао да проширује своју државу од Дунава до Јадранског и Јеџејског Мора. Али 996 г. он претрпе пораз на обалама Сперхија; Грчка му се измаче; изгуби битку и испред Солуна, и један део дунавске Бугарске паде у царске руке (1000 г.). Македонско словенско царство ипак остаде неосвојиво. 1001 г. Василије II покуша да га уништи. Он постепено заузео околна места, Верију (Бер), Сервију, Воден. Опокољен у планинама, Самуило се ослободи и опљачка Адријанопољ (1003 г.) Али. је цар упорно продужавао и сужавао опсаду, заузимајући Скопље, освајајући доњу и средњу Македонију (1007 г.), водећи рат са великом свирепашћу. Самуило је избегавао битке са постројеним војскама; коначно, ипак, његове трупе бише потучене у кланцу Кимвалонгу, на путу између Сереза (Сер) и Мелника (29 јула 1014 г.). Цар није преживео овај пораз; он умре нешто мало касније (15 септембра 1014 г.). То је био крај македонског словенског царства.

Наследници великог македонског цара продужише још четири године борбу, отимајући се у исто време о престо. 1018 г. у земљи је ипак био потпуно успостављен мир, и византиски цар, на своме победоносном путовању, старао се да је преуреди. Он је то чинио са умешном обазривашћу, штедећи административне обичаје и начин живота побеђених, трудећи се да задобије великаше, задржавајући старо верско уређење које је имало на челу независног архиепископа у Охриду. И тако, после много година, Византија је поново постала господар на целом Балканском Полуострву, а на своме путу кроз Грчку до Атине, као и за време триумфа који је прославио са великим сјајем у Цариграду (1019 г.), Василије II могао се с правом поносити да је повратио царству моћ какву оно није имало већ вековима.

Поновно освојење јужне Италије и византиска политика на Западу. - У исто време док су на Истоку победоносно ширили границе царства, владоци од

македонске лозе наставили су на Западу славољубиву политику својих претходника.

Никада се Византинци нису били одрекли права на Италију; сећање на Равену, стару престоницу егзахарта, није им давало мира. Слабост последњих каролиншких царева, расуло у јужној Италији раскомаданој између лангобардских кнежева и све већа опасност од муслиманског напада пружише Василију I жељену прилику да се умеша у политичке прилике на Полуострву и да покуша да оствари своје тежње. Цар је био ставио себи у задатак да обнови на целом Средоземном Мору стари византиски утицај, да истера из Јадранског и Тиренског Мора муслиманске гусаре и да сузбије афричке и сицилијанске Сарацене. Чим је ступио на престо, он предузе на Западу одлучну борбу. Није успео, истина, да поврати Сицилију, где Сиракуза паде 878 г. у руке неверника, али је завео ред на Јадранском Мору, обновио византиски савез са Млецима, поново вратио Хрвате под грчку врховну власт. Освојио је, што је нарочито важно, Бари (876 г.), Тарент (880 г.) и Калабрију (885 г.) и наметнуо византиско покровитељство лангобардским кнежевима. Две нове теме, Лангобардија и Калабрија, биле су основане у јужној Италији: то је претстављало добру накнаду за изгубљену Сицилију.

Слабост Лава VI довела је тренутно у питање овај срећни исход. Пошто су заузећем Таормине (902 г.) били завршили покорење Сицилије, Арабљани су могли да освоје Калабрију и да се утврде чак до Кампаније. Али победом код Гариљана (915 г.) наново је била обезбеђена византиска премоћ у Италији и, у току целог једног века, упркос непрестаним сараценским навалама, упркос супарништву немачких царева, Грци одржаше своју власт у целој јужној половини Италије. Томе послу је такође славна владавина Василија II посветила напоре македонске династије. Победом код Кане (1018 г.), коју су царске трупе однеле над побуњеним становништвом Апулије, био је повраћен византиски утицај од Ређа и Бариа до капија папске државе. И под царском администрацијом, вештом у распростирању јелинског утицаја, нарочито захваљујући грчком свештенству и грчким манастирима, Јужна Италија поново постаде права Велика Грчка: значајан доказ о моћи ширења и о снази

просветитељског претапања које су у X и XI веку биле основ величине византиског царства.

Појављивањем немачких царева око половине X века ипак су биле створене извесне препреке византиској политици. Када се Отон I спустио у Италију, када је узео назив цара, грчки понос је то с тешком муком подносио, јер му се чинило као насилно присвајање. Још је горе било када Отон рашири своју врховну власт над лангобардским кнежевима, вазалима Византије, и када упаде на грчко земљиште и нападе Бари (968 г.). Никифор Фока се одлучно одупре. Али његовом смрћу византиска политика би измењена; наступи споразум потврђен венчањем Отона II са Теофаном (972 г.). Ипак слога није дуго трајала: германске тежње нису могле да се измире са византиским захтевима. Немачки цареви су, међутим, постигли сасвим осредњи успех. Отон II упаде у Калабрију и би потучен код Стила (987 г.); Хенрик II узалудно подупираше апулиску побуну и претрпе пораз у својим нападима на грчку Италију (1022 г.). По смрти Василија II, као у Азији, као у Бугарској, Византија је била свемоћна и у Италији.

Дипломатско дело: вазали царства. - Захваљујући својим великим војним успесима, грчко царство се у X веку простирало од Дунава до Сирије и од италијанских обала до јерменских висоравни. Али је вешта дипломатија проширила далеко изван ових граница делокруг рада монархије. Око царства се налазио читав низ вазалних држава које су сачињавале испред границе прву одбранбену линију и које су нарочито распостирале по свету византиски политички утицај и цивилизацију.

У Италији Млечи, потпуно грчки по своме пореклу и по својим обичајима, били су највернији и најпокорнији вазал царства. Тога ради цареви су им били поверили надзор над Јадранским Морем и, од краја X века (992 г.), признали им широке трговачке повластице које су припремиле њихову будућу величину. У Јужној Италији републике Напуљ, Гаета, а нарочито Амалфи, налазиле су се у кругу византиског утицаја. Најзад, лангобардски кнежеви Салерна, Капуе и Беневента, ма да нешто непоузданији, били су прихватили углавном грчко покровитељство. - На северозападу Балканског Полуострва и на целој јадранској обали словенске државе Хрватска и Србија, које је Василије I био превео у хришћанство и довео под византиски утицај, биле су царству корисни

савезници, нарочито против Бугара. - На Истоку, у приморју Црнога Мора, Херсон, више вазал него поданик, претстављао је драгоцену осматрачницу, важно оруђе политичке и економске делатности према варварским народима, Казарима, Печенезима, Русима, који су становали у области оближњих степа. - На Кавказу кнежеви Аланије, Авазгије, Албаније, били су горди што носе византиске титуле и што примају новчану помоћ од Византије. Јерменске државе, најзад, отргнуте испод арабљанског утицаја, снабдевале су царство хиљадама војника и војсковођа. И јерменски багратидски краљ, као и кнежеви Васпурахана, Тарона, Ивирске, били су верни штићеници и слуге монархије, у очекивању да Василије II припоји њихове области једну за другом својој царевини.

Верско дело: покрштавање Русије. - Али изван ових области које су се налазиле под грчким покровитељством, византиска просветитељска делатност пружала се још даље: као увек, хришћански проповедници су потпомагали посао дипломата. Обраћање Руса у хришћанство томе је очевидан доказ.

Од средине IX века Византија је била у односима са Русијом. У неколико махова, почевши од неизазваног напада из 860 г., кијевски пустолови бејаху загрозили Цариграду својим навалама (907 г. и 941 г.); осим тога, цареви су врло радо врбовали војнике из редова тих смелих ратника, а руски трговци су похађали византиска тржишта. Посета кнегиње Олге Византији (957 г) и њено прелажење у хришћанство учинили су те односе још тешњим. Али нарочито је одлучан догађај био, крајем X века, примање хришћанства од стране великог кнеза кијевског Владимира. 988 г., да би угушио феудалне побуне, Василије II добио је на захтев од кијевског кнеза 6000 најамника; у замену, Владимир је запресио руку једне византиске принцезе, и да би царски двор, који се колебао, присилио да се одлучи, он заузео Херсон. Василије II попусти захтевима варварског владара, али га наговори да се покрсти. Владимир прими крштење у Херсону (989 г.), затим га надметну своме народу у Кијеву. И отада је хришћанска Русија узела за образац византиску цивилизацију; она прими од Византије, заједно са православљем, и њену уметност, њену књижевност, њене обичаје. После Владимира, његов син Јарослав (1015-1054 г.) настави и доврши дело и створи од Кијева, своје престонице, такмаца Цариграду и један

од најлепших градова на Истоку. Владимир је био руски Клодовик; Јарослав постаде руски Карло Велики. Али и један и други имају да захвале Византији за своју величину у сваком погледу.

Унутрашња владавина и византиска цивилизација у X веку

Тако, у X веку, византиско царство је било право светско царство, чији су се утицај и стремљења простирали на скоро цео цивилизовани свет. Његово тадашње унутрашње уређење било је исто тако чврст ослонац његове моћи и његовог угледа.

Управљање царством. - Грчки цар - *василеус*, како се званично називао - био је, заиста, врло велика личност. Наследник римских царева, он је био, као и они, у исти мах и врховни војни заповедник и живи израз закона. У додиру са источним монархијама постао је свемоћни господар (*деспот, аутократор*), цар по превасходству, такмац и наследник Великог Краља (*василеус*). Хришћанство му је дало једну потврду и један углед више. Божји изабраник, чином миропомазања обдарен божанском влашћу, Божји намесник и претставник на земљи, он је добијао нешто од божанске природе. На дворским свечаностима, у сложености дворске етикете, раскошне и мало детињасте у исти мах, чије је обреде Константин Порфирогенит побележио у своме делу *О церемонијалу*, у свима испољавањима те политике разметања и сјаја којом се Византија увек хвалисала да задивљује и засењује варваре, цар је изгледао као надземаљско биће. Исто тако, све што је било у вези са његовом личношћу сматрано је "светим", а уметници су окружавали његову главу светлим кругом (нимбусом) као што су то чинили на сликама божанских лица и светитеља.

Владалац по божанском праву, неограничен и самодржац, цар је усретсредом у својој руци целокупну власт; према томе није тешко увидети колико је царству било од користи ово јединство управљања када је рука која је држала узде била чврста; а она је то често била. Ништа у византиским законима није чинило противтежу овој врховној моћи. Сенат је постао обичан државни савет састављен од послушних високих чиновника; народ је био прост пук, често бунтован и смутљив, који је требало хранити и забављати. Црква, и мимо места

које је заузимала у византиском друштву, и мимо опасности која се рађала услед њеног богатства и њеног славољубља, била је, нарочита после свршене борбе око икона, потчињенија држави више него икада. Једино је војска претстављала снагу која се често изражавала у војничким бунама и устанцима. Иако није потпуно отклонило ову опасност, напредовање појма о законитом праву на престо учинило ју је мање честом и мање погибелном по династију.

Византиска администрација и њено дело. - Овој самодржачкој владавини, подједнако неограниченој и свеобухватној како у световном тако и у верском погледу, стојала је у служби искусна администрација, одлично централизована и изванредно дисциплинована. У престоници, око владара, министри, стојећи на челу многобројног чиновништва, управљали су државом с врха и преносили широм монархије господареву вољу. Под њиховом управом радила су небројена надлештва где су се изучавали по-лови до у појединости и спремале одлуке. Као некада Рим, и Византија је владала светом помоћу своје одлично организоване бирократије. У провинцијама, где је систем тема био постао једина основа административног устројства (око средине X века било је 30 тема, 18 у Азији и 12 у Европи), сва власт налазила се у рукама једне свемоћне личности, *стратега*, кога је непосредно именовао цар и који је зависио непосредно од њега. Тако, од врха до дна административних лествица, целокупно чиновничко особље, брижљиво изабрано, веома спремно и потпуно одано своме послу, потстакнуто на марљиво вршење службе напредовањем које му је дозвољавао владалац у вешто издељеној хијерархији дужности и положаја, са великом ревношћу извршавало је двоструки задатак који му додељивала царева воља.

Задатак администрације састојао се на првом месту у томе да владу снабде новцем: задатак тежак, јер је у Византији сваки час недостајала равнотежа између прихода државне благајне и небројених расхода које су захтевале политика и дворска раскош, несразмера између величанствених планова и недовољности средстава. Други задатак царске администрације био је можда још тежи. У византиској монархији није постојало ни расно ни језичко јединство: она је била, као што је на једном месту речено, "вештачка творевина која је владала над двадесет разних народности и која их је сједињавала у следећем

образцу: један господар, једна вера." Администрација је била та која је пружила овој ненародносној држави потребну кохезију и јединство помоћу општег јелинистичког обележја и заједничког исповедања православља. Грчки језик је био језик администрације, цркве, цивилизације; у овом космополитском царству он је правио лажан утисак народног језика. Својом умешношћу у ширењу јелинске културе, оштроумном вештином којом се одликовала у обазривом опхођењу према побеђеним народима и њиховом асимиловању, царска администрација је утиснула заједнички печат на све разнородне елементе из којих се састојала монархија; и ништа не сведочи боље од овога о животној снази и експанзивној моћи царства. Ширењем православља, вештим начином на који је употребила цркву за морално освојење народа потчињених оружјем, администрација је довршила приближење и стапање разних раса којима је владао василеус. Она је била чврсти обруч који је чувао монархију и учинио од ње једнородно и снажно тело.

Законодавно дело. - Цареви из македонске династије трудили су се да још више утврде ту кохезију помоћу значајних законодавних мера: они обновише, прилагођујући га новим условима друштвеног живота, старо Јустинијаново законодавство. Василије I предузе први овај велики посао, сабравши у *Прохиرونу* ("приручни законик", 879г.) најважније изводе из *Corpus juris civilis* и спремивши под називом *Епанагога* ("друго издање", *прохирон* с изменама и допунама, 886 г.) приручник обичајног права. Његов син Лав VI доврши дело уредивши, под називом *Василике* ("царски закони"), потпун законски зборник у шездесет књига (887-893 г.), компилацију и извод из закона објављених за време Јустинијанове владавине. Наследници прва два македонска цара нису показали мању законодавну делатност кофа би крунисана, 1045 г., под Константином Мономахом, оснивањем правничке школе у Цариграду, одређене да буде истовремено расадник и правника и чиновника. Тако је довршено учвршћивање монархиског јединства.

Војно устројство. - Одлична војска, изванредно обучена помоћу искусне тактике и која је у верском заносу и родољубивом осећању налазила снажне побуде за своју храброст и одушевлјење, изврсна флота, помоћу чијих је победа Византија загосподарила морима и која је била, према речима једног писца из

XI века, "понос РOMEЈА". још више су увећавале моћ и углед царства. О тим војницима, које су сматрали најбољим слугама монархије, велики војнички цареви из македонске династије брижљиво су се и постојано старали: они су хтели да им осигурају све повластице, све обзире, земље које су им разделили с правом наслеђа као и уважење које се мора имати према браниоцима царства и хришћанства. И дивна епопеја азиских ратова, огромна упорност у борби са Бугарима, показале су заиста шта се све може очекивати од тих јединствених трупа, вичних ратничком занату, способних да поднесу сва искушења, све заморе, сва одрицања. Истина је да су те трупе биле великим делом састављене од најамника и да су имале све мане најамничких војски: ипак су оне, под славним војсковођама који су тада њима заповедали, учиниле монархији велике услуге и украсиле њене заставе сјајем славе.

Економско благостање. - Добра финансиска администрација и изванредан развој индустрије и трговине пружили су царству, поред моћи, још и богатство. Израчунато је да су се у XI веку приходи монархије пели на 650 милиона, који би данас одговарали суми већој од три златне милијарде; а после смрти Василија II било је у државној каси залихе од 220 милиона, више од једне златне милијарде у данашњем новцу. И поред цепидлачког и до ситнице спроведеног законског уређења које је држава наметала индустрији, - Цариград је био, већ је речено, монополски и протекционистички рај, - ремек-дела која су излазила из руку византиских занатлија, свилене тканине сјајних боја и потпуно искићене везовима, величанствена златарска роба засењујућим емаљима украшена, блистави накити од драгог камења и бисера, вешто исклесане израђевине од слоноваче, радови од бронзе са удубљењима испуњеним сребром, стакларије ишаране златом, све те дивоте раскошне индустрије прибављале су грчким радионицама огроман углед у целом свету. Упркос погрешкама царске економске политике и прилично несносном систему који је наметала трговачким пословима, развој трговине није био мање полетан. Делатношћу својих трговаца, снагом своје морнарице, својим пристаништима и великим тржиштима који су били средишта размене, Византија је приграбила сва светска богатства. По своме положају између Истока и Запада, на раскршћу свих путова светске трговине, Цариград је био велико складиште где су се

стицали сви народи, где су размењивани производи из целог света.

Израчунато је да су, само у престоници, тржишне и царинске дажбине годишње доносиле у државну касу 7.300.000 златника, више него данашњих 500 милиона у злату.

Књижевност и уметност. - Овом развоју индустриског и трговачког живота одговарао је сличан процват живота духовног. На обновљеном цариградском универзитету изврсни наставници, под брижним окриљем владалаца, предавали су филозофију, реторику, науке, а око њихових катедри тискали су се ђаци који су дошли са свих страна византинског или арабљанског Истока. У додиру са оживљеном класичном старином, по изласку из иконоборачке кризе, извршен је препорођај у свима областима људскога ума, а ни сами цареви нису сматрали недостојним да се баве књижевним послом. На потстрек Константина VII Порфирогенита X век је направио инвентар свих богатстава која су му завештали прошли векови; то је век историских, правних, административних, граматичких, научних и хагиографских енциклопедија. На ове основе се изворна мисао наслања да би ишла даље. У доба македонских царева редом су делали: у IX веку Фотије, горостасни научник, смели и моћни дух, у XI веку Михаило Псел, свеобухватни геније, најрадозналији, најсјајнији дух, највећи новотар свога времена који је обновио Платонову филозофију и заслужио, својим списатељским даром, да буде изједначен са највећима. Око њих је читава плејада људи од вредности, историчара као Константин Порфирогенит, Лав Ђакон или Михаило Аталијат, хроничара као Симеон Магистар или Јован Скилица, филозофа, богослова и песника. Поред научне и забавне књижевности, и народно песништво заузима достојно место, а јуначки спев *Дигенис Акрита*, сравњив са *Песмом о Ролану* или са *Сидовим романцером*, уноси нов и непознат дух у византиску књижевност.

За уметност такође доба македонских царева претставља нови златни век. Василије I и његови наследници, као и Јустинијан, били су велики градиоци, а архитекти које су употребили умели су, са досетљивом и стваралачком фантазијом, да саграде читав низ красних цркава по обрасцу Св. Софије. Као у књижевности, и у уметности тога доба преовлађују утицаји оживљене античке и световне традиције. Византија се враћа јелинистичким схватањима,

упрошћеном распореду, вајарским ставовима код којих се, услед ближег познавања муслиманског Истока, примећује мешавина наклоности према раскошном украшавању и избора светлих боја. Осим црквене уметности појављује се, у царским и великашким палатама, световна уметност, надахнута класичном историјом и митологијом, која је углавном била стилска и ограничавала се на историске слике и портрете. У украшавању како црква тако и двораца испољава се љубав према блиставој раскоши и великом сјају. Мозаици као што су они у манастиру Св. Луке или, нарочито, у манастиру Дафни, ремек-дело византиске уметности, или у Кијеву, где се огледа невероватан утицај који је ова уметност вршила на целом Истоку; дивни рукописи, украшени цртежима у боји за царе, као Григорија Назијанског, или *Псалтир* у Националној библиотеци у Паризу, или *Василијев Менолог* у Ватикану, или *Псалтир* у Марцијани у Млецима; радови пуни прелива дивотног шаренила боја, као лимбуршки ћивот или иконе са ликом Св. Михаила које се чувају у ризници цркве Св. Марка; затим предмети од слоноваче, тканине: све то довољно је да покаже каква је ремек-дела византиска уметност била способна да створи. Она је створила нешто још значајније, мајсторски распоред украса, који је начинио од живописа поучно средство у служби цркве, и нову иконографију, веома разноврсну и богату, која стоји у вези са препорођајем извршеним у IX веку. Помоћу свега овога византиска уметност је моћно вршила свој утицај у целом свету, у Бугарској као и у Русији, у Дерменској као и у јужној Италији.

Цариград је био блиставо огњиште овог дивног цветања, краљица отмености, престоница цивилизованог света. Иза моћних зидина које су га браниле, град "чуван од Бога" садржавао је неупоредиве драгоцености. Св. Софија, чија складна лепота и раскошне свечаности задивљаваху све оне који су у њу ступали; Свети двор, у чије су увећање нечувене велелепности десет генерација царева уложиле свој понос; Хиподром, где је влада гомилала све претставе које су могле забавити народ, - били су три стожера око којих се кретао сав живот у Византији. Осим њих, било је читаво мноштво цркава и манастира, раскош у палатама појединих великаша, богатство базара, ремек-дела античке уметности која су испуњавала тргове и улице и чинила од града

најдивнији музеј. Цариград, у X веку, хвалисао се да он сам садржи седам чуда - исто онолико колико их је имао цео стари свет - "којима се поносио, према речима једног писца, као да су била седам звезда". Странци, са Истока као и са Запада, замишљали су Византију као јединствени град на свету који се сав прелива у златном блистању. Међу Словенима као и међу Арабљанима, у Италији као и у далекој Француској, упорна мисао на Византију и утицај који је њена цивилизација вршила били су дубоки; грчка монархија, под македонским царевима, била је једна од најснажнијих држава које су постојале; и истовремено са дивљењем, она је већ изазивала - озбиљна опасност по будућност - свеопшту похлепу.

Узроци слабости царства

Друге, непосредније, опасности претиле су овом благостању.

Друштвено питање и феудалне буне. - Крајем IX и током X века једно озбиљно питање које је задирало у друштвени живот узбуркало је царство. Два сталежа су била један према другом: сиромашни и моћни; и како су ови други непрестано отимали имања и угрожавали слободу првих, мало по мало образовало се у царству, нарочито у азиским провинцијама, снажно феудално племство које је располагало огромним поседима, штићеницима, клетвеницима, и чији је утицај био још већи услед високих административних дужности које је вршило и војних положаја који су стављали војску у његову зависност. Богато, моћно, омиљено у народу, ово племство је претстављало исто толико политичку колико и друштвену опасност за владу. Цареви су то схватили и, свом снагом, борили су се против ових непокорних великаша који су се хвалисали да уливају страх василеусу и који су, у сваком случају, захтевањем ослобођења од порезе умањивали приходе државне благајне, а присвајањем поседа додељених војницима исцрпљивали једно од најбољих врела снабдевања војском.

Василије I, у овом случају као и у свима осталима, започео је политику у корист династије и трудио се да ограничи бесправно приграбљивање туђе имовине од стране великаша. Његови наследници продужише његово дело. Низ уредаба

које су донели Роман I Лакапин (922 г. и 934 г.), Константин VII, Роман II, Никифор Фока, имале су за циљ да обезбеде заштиту малог поседа и да спрече великопоседнике "да гутају имања сиромашних." Стално обнављање ових мера доказује да је опасност све више расла. Догађаји из друге половине X века посведочили су то на очигледан начин.

Сутрадан по убиству Никифора Фоке прва феудална буна избила је у Малој Азији (971 г.) под вођством Варде Фоке, синовца преминулог цара. Устанак је био угушен са доста напора. Он је избио поново, још опаснији, за време првих година владавине Василија II. 976 г. десила се права азиска фронда. Варда Склир, велики феудални господар, стави јој се на челу и, окупивши око себе све незадовољнике, све пустолове, све оне који су хтели да приграбе штогод за време буне, у року од неколико недеља постаде господар Азије и загрози Цариграду (978 г.). Против овог феудалног претендента влада позва у помоћ другог феудалца. Варда Фока потуче Склира у боју на Панкалији (979 г.) и угуши устанак. Али када је изгледало да је учвршћена власт Василија II загрозила племству, изби нова буна. Фока и Склир, пре тога непријатељи, измирише се да би се дигли против цара (987 г.). Василије II својом великом истрајношћу однесе потпуну победу. Фока, потучен код Хрисопоља, према Цариграду који је већ био опсео (988 г.), погибе у боју код Авида (989 г.); Склир би принуђен да се покори. Али цар никада не заборави ове феудалне устанке, и законом који донесе 996 г. интереси великаша насилника бише свирепо погођени. Изгледало је да је круна постигла потпуну одмазду над побуњеним феудалцима у Анатолији.

У ствари, све су ове мере биле безуспешне. Влада је узалуд ограничавала развој великог поседа, оптерећавала огромним порезима великаше, настојавала да умањи њихов утицај на војску: ништа није помогло. Феудално племство је однело коначну победу над царском влашћу, а за време слабости и расула који су задесили монархију у другој половини XI века њен спас је обезбедила феудална породица Комнина.

Црквено племство. - Ни црквено племство није било мање моћно ни мање опасно од световног.

У X веку, као и у VIII, знатан део не-покретних добара налазио се у рукама калуђера, на велику штету државне благајне и војске. Цареви који су владали у X веку трудили су се да ограниче развој манастирских добара; Никифор Фока је, шта више, забранио оснивање нових манастира (864 г.) и давање поклона онима који већ постоје. Али у византиском царству црква је била сувише моћна да би се такве мере могле дуго одржати, а монархији је она сувише често била потребна да се не би морало имати обзира према њој. 988 г. Василије II укиде Фокин указ. Манастирска странка била је победила.

Исто тако, у распрама са мирским свештенством цар није увек имао последњу реч. Услед пространства свога подручја, улоге коју је играо у цркви, читаве војске калуђера који су му се покоравали, политичког утицаја који је вршио, јаким славољубивих тежњи које му је улевала ова моћ, цариградски патријарх је био опасна личност. Ако је патријарх одан влади могао да јој учини велике услуге, патријарх непријатељски расположен према њој био је веома погубан и његов противан став могао је да држи у шкрипцу и самог цара. Лав VI је имао то искуство са патријархом Николом; и ма да је, коначно, био приморао црквеног великодостојника да се повуче (907 г.), ипак се овај, по царевој смрти, поново попео на патријаршки престо (912 г.); он је био за време малолетства Константина VII главни министар и одиграо је у унутрашњим бунама, као и у вођењу спољне политике царства, одлучну улогу; а *tomus unionis* ("унијонистичка повеља", 920 г.) којим је било уређено питање четвртог брака због кога је раније био дошао у сукоб са царем значајно је за њега сјајну освету над царском влашћу. Исто тако је и патријарх Полиевкт пркосио Никифору Фоки; и мада је најзад морао да подлегне, ипак је после тога израдио код Цимискија (970 г.) опозивање свих мера неповољних по цркву. Али славољубље цариградских патријараха изазвало је још озбиљније последице: оно је довело до раскида са Римом и до шизме између двеју цркава.

Још раније, као што је познато, Фотијево славољубље је било изазвало овај раскид. По ступању на престо Василија I отпочета је друкчија верска политика; патријарх је пао у немилост, а црквени сабор, одржан у Цариграду 869 г., успоставио је слогу са Римом. Фотије, међутим, опет постаде патријарх 877 г.; поново, на сабору од 879 г., он раскиде са папством; и ма да је коначно

подлегао 886 г., ма да је споразум са Римом свечано обновљен 893 г., прикривени сукоб је и даље трајао између двеју цркава, мање, свакако, у споредним питањима догме и учења која су их делила него у упорном одбијању Грка да признаду римско првенство и у славољубивим тежњама цариградских патријараха да буду папе на Истоку. Од краја X века непријатељство је било на врхунцу: довољно ће бити, средином XI века, славољубље Михаила Керуларија да се изврши потпун расцеп.

Опадање царства у XI в. (1025-1081 г.)

Упркос стварним опасностима које су претиле царству, ипак, да би се одржали углед и моћ монархије, било би довољно да је на престо дошао какав одлучан владалац који би наставио окушану вешту и снажну политику. На несрећу, на престолу су се ређале жене или осредњи и небрижљиви владари, и у томе се налази почетак нове кризе.

Одмах по смрти Василија II отпоче опадање под његовим братом Константином VIII (1025-1028 г.) и под двама ћеркама овог последњег, прво Зоје и њена три узастопна мужа, Романа III (1028-1034 г.), Михаила IV (1034-1041 г.) и Константина Мономаха (1042-1054 г.), са којим је делила престо (она умре 1050 г.), затим Теодоре (1054-1056 г.). Оно се испољи још жешће по изумирању македонске династије. Помоћу војничког државног удара попе се на престо Исак Комнин (1057-1059 г.); после његовог одрицања на власт дође Константин X Дука (1059-1067 г.). Затим то би Роман IV Диоген (1067-1071 г.) кога сврже Михаило VII Дука (1071-1078 г.); у новој буни круна припаде Никифору Вотанијату (1078-1081 г.). А за време ових краткотрајних владавина расуло је све више расло и опасна криза, спољна и унутрашња, од које је патило царство, све више се поштравала.

Нормани и Турци. - На свима границама Византија је сада узмицала. Печенези, скитнички народ турског племена, пређоше Дунав и заузеше земљу до Балкана. Македонија се побуни (1040 г.) под вођством Петра Дељана, који се издавао за потомка цара Самуила; побуњеници загрозише Солуну и, ма да је покрет претрпео неуспех, земља, сва уздрхтала под византиским угњетавањем, била је

спремна да се свакога часа отцепи. Србија се исто тако диже на оружје и захтеваше независност. На Јадранском Мору Млеци освојише дотадашње византиске поседе. Али се појавише два нарочито опасна противника, Нормани у Европи, Турци Селџуци у Азији.

Настањени око средине XI века у јужној Италији и подржавани од папства, Нормани, под вођством Роберта Гвискара, постепено беху откинули од грчког царства све што му је припадало на Полуострву. Узалуд је Ђорђе Манијак, византиски управник Италије, после славних победа над сицилијанским Арабљанима (1038-1040 г.), зауставио за тренутак надирање Нормана (1042 г.). По његовом одласку све пропаде. Троја паде 1060 г., Отрант 1068 г., Бари, последња византиска тврђава, подлеже 1071 г. Ускоро славољубиве тежње пуљског војводе пренеше се и на другу обалу Јадранског Мора; он створи морнарицу и спреми се да се умеша у политичке прилике у Илирији. 1081 г. његов син Бохемунд искрца се на епирској обали и Гвискар, са 30.000 људи, спремаше се да пође за њим.

У Азији је положај био сличан. Под вођством три значајне личности, Тогрулбега, Алп-Арслана (1065-1072 г.) и Мелек-Шаха (1072-1092 г.), Турци Селџуци јуришаху на царство. У почетку њихов налет се разби о чврсти низ утврђења која је био подигао Василије II; али Јерменска, недовољно привезана за Византију и незадовољна због верских гоњења којима је била изложена, била је непоуздана. 1064 г. Турци заузеле Ани, а ускоро Кесарију и Хону. Узалуд је одлучни Роман Диоген покушавао да заустави њихово напредовање. Он би разбијен код Манзикерта (1071 г.), северно од језера Ван, и паде у руке неверницима. Никада се Византија није могла потпуно опоравити од овог великог пораза. Отада је цео источни део Мале Азије, Јерменска, Кападокија, све оне области из којих се царство снабдевало својим најбољим војницима и најславнијим војсковођама, био изгубљен заувек. Отада су такође, за време расула у које је царство све више тонуло, Турци лако односили победе: Икониј потпаде под њих, затим Никеја где их сами Византинци позваше; 1079 г. дочепаше се Хрисопоља, према Цариграду.

Значи ли то да су Нормани и Турци били опаснији противници од толиких других које је Византија раније била савладала? Не, али је царство било

слабије. Све опасности које су се наговештавале у X веку оствариле су сада своје претње.

Шизма и унутрашње расуло. - 1054 г. славољубље патријарха Михаила Керуларија изазвало је озбиљан сукоб. Он се био оборио на Рим када је овај хтео да обнови своју власт над дијецезама у Јужној Италији. Папа Лав IX одвратио је са подједнаком жестином, и папски посланици који су дошли у Цариград озбиљно су повредили својим надутим држањем византиски понос. Дошло је, дакле, убрзо до раскида. Папски посланици свечано искључише из цркве патријарха. Керуларије помоћу буне наметну цару Константину IX Мономаху шизму коју је желео. Одвајање двеју цркава било је довршено. Овај расцеп са папством имао је по царство веома озбиљне последице. Не само што је убрзао пад византиске владавине у Италији, већ је нарочито ископао између Византије и Запада провалију коју ништа није могло испунити. У очима Латина Грци су отада били обични шизматици према којима се није морало имати ни обзира ни трпељивости већ само оправданог подозрења. Византинци, са своје стране, тврдоглаво су остајали при својој срџби и мржњи на Рим. Питање односа између папства и православне цркве тешко ће притискивати убудуће судбину монархије. Најзад, у земљи, околности под којима је извршена шизма показале су на очигледан начин колико је велика немоћ царске власти према свемоћном патријарху: Михаило Керуларије то није заборавио.

Али је нарочито феудална опасност постајала сваким даном све већа. Да би срушила исувише снажно племство, царској политици се учинило умешним да отпочне борбу против војске на коју су се великопоседници наслањали и чија се снага на опасан начин испољавала, баш у томе тренутку, у бунама, као што је била буна Ђорђа Манијака, прослављеног јунака у сицилијанским и италијанским ратовима (1043 г.), или буна Лава Торникија (1047 г.). Тада се образова једна грађанска странка која узе за задатак да изрази своје неповерење војницима. Владавина Конетантина Мономаха забележила је прву победу. За време овог цара веселјака и нератника војска је била осетно смањена; народне трупе су биле у већој мери него икада замењене најамницима, Норманима. Скандинавцима, Русима, Англо-Сасима, јер се мислило да се у њих може имати више поверења. Војни буџет је био скресан,

тврђаве су биле занемарене, војсковође су држане по страни или су биле бачене у немилост. Влада је била у рукама људи од пера, Псела, Ксифилина, Јована Мавропа, итд. Оснивање правничке школе имало је за главни циљ да снабде ову владу грађанским чиновницима. Између свемоћне бирократије, која се наслањала на сенат, и војске сукоб је ускоро постао неизбежан. Он би жесток. 1057 г. Прононциамиенто, који је подржавао Михаило Керуларије, диже на престо једног чувеног војсковођу, Исака Комнина. Али када се Исак, обесхрабрен, одрече, ступање на престо Дука обележи отпор према војничкој странци и обезбеди поново, и то више него икада, победу бирократије. За један тренутак Роман Диоген врати моћ војсци. Он подлеже у бесомучном нападу својих удружених противника; а влада Михаила VII, чији је први министар био Псел, изгледало је да је утврдила коначну победу грађанске странке. Све је то имало озбиљних последица. Споља, царство је свуда узмицало; становништво, које је слаба влада рђаво бранила а осим тога преоптерећено порезима, отцепљивало се од монархије и, као у римском царству пред пропаст, позивало варваре. У земљи, у свеопштем расулу, феудално племство је уздизало главу; војска, незадовољна услед непријатељства које се према њој испољавало, била је спремна на сваку побуну. И сами најамници су се бунили, а нормански кондотијери у служби царства, Херве, Роберт Крепен, Русел де Бајел, радили су у своју сопствену корист. Устанци су се низали један за другим. Никифор Вотанијат се дигао на оружје у Азији против Михаила VII у исто доба када се Никифор Вријеније побунио у Европи (1078 г.). Затим, против Никифора Вотанијата који је постао цар (1078-1081 г.) устали су други претенденти, Васибекије и Мелисин. А царство, нападнуто, исцрпено, незадовољно, бучно је призивало спасиоца. Он се појави у личности Алексија Комнина, најбољег војсковође у царству. Државни удар који га је попео на престо (1 априла 1081 г.), учинивши крај тридесетогодишњем расулу, означио је победу феудалног племства и војске над грађанском странком, а такође и победу провинције над престоницом. Али је он донео царству још један век величине.

ГЛАВА VI.

Век Комнина (1081-1204 г.)

Владаоци из династије Комнина

Као Капетовићи у Француској, Комнини су били знатна феудална породица и њихово ступање на престо изгледало је да означава победу високог војничког племства. Као Капетовићи, и Комнини су умели да успоставе пољугу монархиску власт, да окрепе царство исцрпено тридесетогодишњом анархијом и, упркос огромним тешкоћама, да му пруже још један век сјаја и славе.

Времена су, свакако, била веома озбиљна, положај сувише опасан, да би Комнини могли да поврате Византији сав њен некадашњи углед и благостање. Турци су били у Иконију и ту остадоше; на Балканском Полуострву, са подршком све силније Угарске, словенски народи су били образовали скоро независне државе; са Запада, најзад, појављивале су се узнемирујуће опасности као исход величанствених и временски неумесних завојевачких тежњи Византије, политичких смерова искрслих за време крсташких ратова и похлепних економских жудњи Млетака. Али и поред тога Комнини су пружили царству последњи зрак сјаја, и, за време невоља у следећим вековима, народи су се често сећали века Комнина као блиставог и срећног доба.

Пореклом из велике племићке и војничке породице, цареви из династије Комнина су били пре свега војници. Али они су били још нешто више. Алексије I, оснивач династије (1081-1118), био је уман човек, уједно пун лукавства и чврстине; велики војсковођа, вешт дипломата, одличан администратор, он се појавио за време кризе у којој се налазила монархија као неопходна личност. Он је умео, заиста, исто тако добро да задржи непријатеље споља као и да поврати у земљи ред и снагу. Јован, његов син и наследник (1118-1142 г.), био је такође одличан владалац. Строго одгојен, озбиљног начина живота, непријатељ раскоши и уживања, благе и племените нарави, разборите памети, он је заслужио својом високом моралном личношћу надимак *Калојован* ("Јован одлични"). Веома храбар, жељан војничке славе, он је био потпуно свестан свога владарског позива и поставио је веома високо свој политички идеал.

Његов је отац бранио границе; он је сневао да их прошири, да поново освоји изгубљене области, да поврати монархији стари сјај. Манојло (1143-1180 г.), син Јованов, био је најпривлачнији од свих Комнина. Паметан, љубазан, племенит, он је био у исти мах и византиски василеус, учен, образован, чак и богослов, и витез са Запада. Необично храбар, он је више него икоји други византиски владалац имао наклоности према западним обичајима, и Латини, којима је био у многоме сличан, дивили су му се више него ма ком другом цару. Веома одан раскоши и уживањима, он је испунио XII век блеском својих пустоловина. Велики политичар такође и врло славољубив, он је на целу Европу свога доба проширио своје често претеране и неостварљиве освајачке намере. Али иако је монархију, услед одвећ великог напора који је од ње захтевао, исцрпео и довео до пропасти, он ипак остаје, захваљујући величанственом замаху својих тежњи и своме истрајном напору да их оствари, последњи можда од великих владалаца који су седели на царском престолу. Андроник најзад (1183 -1185 г.), последњи и најчудноватнији од Комнина, сјединио је најдивније дарове политичке мудрости и војничке храбрости, најређе особине отмености и чари са склоношћу према сплеткарењу и пустоловинама, са отсуством савесности и моралног чувства, са често грозном свирепашћу, што га све чини, укупно узев, изразитим претставником византиског света. Пошто је испунио XII век својим бучним љубавним пустоловинама и својим саблазним животом, он је навео своје савременике на помисао, када се попео на престо, да би својим високим особинама "могао бити раван највећима". Он је могао бити спасилац и препородилац царства, а међутим је само убрзао његову пропаст. На непуних двадесет година после њега - двадесет година расула - Цариград су заузели Латини (1204 г.), а царство које су обновили Комнини распало се у парампарчад.

Спољна политика Комнина (1081-1180 г.)

Балканска политика. - Крајем XI века царска власт на Балканском Полуострву била је веома пољубљана. Незадовољна словенска вазална племена почела су да се отцепљују од Византије. Хрватска је још од 1076 г. сачињавала независну

краљевину; Србија, која се поново побунила 1071 г., тешка срца је примила грчку врховну власт; Бугарска је потпала под Печенеге, док је Македонија једва подносила византиски јарам. У Тракији се појавила узнемирујућа верска опрека: *богомилска јерес*, која је од X века узела огромне размере у једној земљи потпуно настањеној *павликијанима*, пружала је, као увек у Византији, племенским нетрпељивостима средства да се испоље. Али је нарочито, с ону страну Дунава, напредна Угарска све више тежила да игра улогу и да заузме, на штету царства, његово место у балканским пословима.

1084 г. трачки Јеретици се побунише и позваше у помоћ Печенеге. У два маха (1086 г. и 1088 г.) варварске хорде потукоше грчку војску и Византија би принуђена да затражи мир (1089 г.). Али се Печенези ускоро повратише. Овога пута их Алексије I Комнин крваво порази на падинама, Левунија (1091 г.), и то тако потпуно да су се за читав нараштај могли сматрати уништеним. Они се, међутим, појавише још и 1121 г. Јован Комнин их потуче (1122 г.), и отада Печенези ишчезавају са историске позорнице. Али дуго времена Византинци су их сећали и свечано прослављали годишњицу њиховог пораза.

То је био догађај од споредне важности. Србија је уливала више неспокојства. Константин Бодин је био завладао Дукљом, Босном, Рашком, и основао једнородну државу са којом Алексије Комнин није могао да изиђе на крај (1091-1094 г.). Срећом по Византинце, млада краљевина се убрзо распаде у расулу. Јован Комнин искористи то поново ставивши под грчку врховну власт један део земље; али је Рашка и даље остала самостална: она је била жижа народног отпора и исходиште обнове. Најзад, да би зауставила надирање Угарске, која се пружала у суседству Хрватске, Босне, Далмације, и утицала на прилике у Србији, царева политика се трудила да у њој постави, сходно освештаним обичајима своје дипломатије, владара који би јој био одан.

На средини између немачког и византиског царства, Угарска је била важан чинилац на европском попришту. Цариградски владаоци су настојали да се њоме послуже у своју корист. Јован Комнин се умеша у угарске распре да би потпомогао Белу Слепога, сина свргнутог краља Коломана, и ма да није успео да га поврати на престо, ипак је осигурао себи миром од 1126 г. драгоцене мостобран Браничево. Манојло Комнин је уложио више одлучности да би

спречио угарско приграбљивање туђих земаља и да би отргнуо испод њене зависности словенске државе. Он је поново завео над Србима грчку врховну власт (1151 г.) и једном делу поставио за жупана Стефана Немању (1163 г.), који се, бар док је цар био жив, показао, упркос неколиким испадима, као покоран и веран вазал. Он потуче Угре у једном низу срећних ратова (1152-1154 г.) и наметну им 1156 г. мир користан по царство. Затим, када краљ Гејза II умре (1162 г.), он се умеша у борбе које настадоше око престола и, против Стефана III, подупираше младога Белу кога је мислио да узме чак за зета. Али се Угарска све више окретала Немачкој. Тада Манојло наново започе рат (1165 г.). Земун и Сирмиј падоше у грчке руке; Далмација, давно изгубљена, би повраћена; победа код Земуна (1167 г.) натера најзад Угарску на мир (1168 г.). Царство доби Далмацију и један део Хрватске. Неколико година доцније штићеник Манојлов попе се на престо Св. Стефана. Бела III (1173-1196 г.) је био, као и Стефан Немања у Србији, византиски вазал за све време царева живота. Све је ово претстављало велики успех који је, на несрећу, био краткотрајан.

Источна политика. - Азија је, више него Балканско Полуострво, привлачила пажњу Комнина. Сталним успесима Турака Селџука Грци су постепено били одагнани са скоро целог Истока. Један турски емир, Сулејман, владао је у Кизику и у Никеји, и Алексије Комнин, под теретом других брига, био је принуђен да му призна његова освојења (1082 г.). Антиохија паде 1085 у руке неверника. У Смирни емир Цаха (1089-1090 г.) сагради флоту и загрози Цариграду. Срећом по Византију, смрћу Мелек-Шаха (1092 г.) наступи распад селџучког царства. Грци то искористише да би се поново дочепали Витиније, и нови икониски султан Килиџ-Арслан I (1092-1106 г.) мораде пристати на мир. Алексије Комнин се исто тако користио и првим крсташким ратом. Када су Латини заузели Никеју (1097 г.), он је био у могућности да поврати знатан део анатолског приморја, Смирну, Ефес, итд. И ма да се цар прилично брзо завадио са крсташима, он је ипак вешто искоришћавао незгоде у које су они доводили невернике. Тако је после смрти Килиџ-Арслана I икониски султанат био веома ослабљен. 1116 г. цар предузе одлучан напад и после победе код Филомила натера Турке на мир. Када умре први Комнин, царству су припадали у Анатолији Трапезунт и цела црноморска обала, цело приморје до близу

Антиохије, целокупна област која се налази западно од линије која би ишла преко Синопе, Гангре, Анкире, Аморија и Филомила. У Азији као и на Балканском Полуострву Алексије је славно обновио византиску моћ.

Јован Комнин се још више занимао азиским стварима. Он је тежио на Истоку двоструком циљу: да врати границу до Антиохије и до Еуфрата и да наметне своју врховну власт јерменским владарима у Килинији и латинским државама које су створене за време крсташког рата.

Одмах у почетку своје владавине (1119-1120 г.) он преоте целу покрајину која се налази између долине Меандра и Аталије, заузевши тако муслиманске поседе који су се као клин били увукли у византиску Анатолију раздвајајући њен северни део од јужног. Од 1130 г. он усретреди своје напоре на Пафлагонију и византиска војска стиже до обала Халиса. Гангра и Кастамуни бише повраћени од Турака (1134 г.), и области, давно изгубљене, опет уђоше у склоп царства. Видеће се мало даље како је цар показао своју моћ у Киликији и Сирији и како се, према јерменским и латинским владоцима, појавио као сузерен и врховни ратни заповедник, спреман да их поведе против неверника. До краја његове владавине борба са муслиманима и преотимање Азије били су његова главна брига. 1139 г. предузео је војни поход на Нову Кесарију; 1142 г., пред смрт, намеравао је да поврати Сирију.

Манојло Комнин је наставио у почетку очеву политику. 1146 г. допро је до зидова Иконија. Али напад Нормана и други крсташки рат примораше га да на другу страну сврати своју пажњу (1147 г.). Тек много доцније могао је да се опет окрене Истоку. Али ма да је, као и његов отац, маштао да наметне своју врховну власт јерменским и латинским државама, према Турцима је његова политика била нестална и лабава. Довољан је био, око средине XII века, један мало снажнији напор да се сруши икониски султанат и поврати цела Азија до Таврских Планина. Манојло, занет славољубивим сновима своје западне политике, није учинио тај напор. Он слепо поверова привидним знацима покорности којима га је обилно засипао вешти султан икониски Килиџ-Арслан II (1156-1192 г.) и неразумно га пусти да се утврди, да редом сруши своје супарнике и да створи једнородну и моћну државу наместо малих кнежевина чијим се супарништвима царство тако лепо користило. Место да нападне,

Манојло се пуних једанаест година (1164-1175 г.) био ограничио на чисто одбранбену политику, утврђујући своју границу: а када је најзад увидео опасност и прешао у напад, било је сувише доцкан. Царска војска претрпе код Мириокефала (1176г.) страховит пораз. Несумњиво, срећни ратови у Витинији и у долини Меандра (1177 г.) надокнадише донекле кобне последице овога пораза. Муслимани су, ипак, при крају Манојлове владе, били исто тако моћни као и на почетку. Икониски султанат је постао опасна држава, а од 1174 г. Саладин је владао у Сирији.

Западна политика. Нормани и Млечићи. - За време Комнина тешњи односи између Византије и Запада задали су царству нове бриге и изазвали код оних који њиме управљаху велике освајачке планове. Осовина византиске политике била је тако померена на голему штету и опасност монархије.

У тренутку када се Алексије Комнин пео на престо, Нормани Роберта Гвискара искрцавали су се у Епиру (1081 г.). Против њих је цар, својом окретношћу, умео да задобије Млечиће, скупо плаћајући, уосталом, тај савез. Али је и поред тога царска војска била љуто потучена у околини Драча (1081 г.), који Гвискар ускоро освоји. У току следеће године Бохемунд је веома успешно напредовао у Епиру, Македонији, све до Тесалије. Пред Ларисом се, ипак, задржа шест месеци и, мало по мало, захваљујући царевој упорности, ратна срећа пређе на страну Византинаца. Норманска војска, десеткована болешћу, ослабљена грчким нападима, а још више растројена царском дипломатијом, би принуђена да се повуче. На мору, Млечићи уништише норманску флоту (1085 г.). Смрћу Роберта Гвискара (1085 г.) рат се сврши у корист Византинаца. Норманска опасност је била отклоњена.

Ускоро она поново искрсну. 1105 год. Бохемунд, који је завладао антиохиским престолом, изазва на целом Западу велики крсташки рат против Грка и 1107 г. искрца се у Валони. Вешти Алексије и овога пута победи свога противника. Норман мораде да потпише 1108 г. прилично унижујући уговор који га је ставио под царску врховну власт. То је био леп успех за Византију.

Али, следећих година, норманска краљевина Двеју Сицилија стално је напредовала. Рожер II је већ задавао бригу Јовану Комнину, који је против њега тражио помоћ од Немачке (1137 г.). Десет година доцније дође до раскида. 1147

г. норманска флота се појави у Архипелагу, опустоши Евбеју и Атику, опљачка Коринт и Тиву и премести у Палермо раднике који су радили у свиларама ових двају великих индустријских градова. Манојло Комнин, заузет на другој страни, није у први мах ништа могао против овог упада. Али ускоро, захваљујући савезу са Млечићима, он поврати Крф 1149 р. и пренесе рат у Италију, где освоји Анкону (1151 г.). Ипак, и поред смрти Рожера II (1154 г.), и поред великог савеза који је византиска дипломатија успела за тренутак да образује против сицилијанског краља, ни на копну ни на мору Грци нису имали успеха. Манојло је морао да потпише 1158 г. са Вилхелмом I несигуран мир по коме су односи између двеју држава остали веома затегнути. До овога је дошло стога што Запад није хтео да Италија буде потчињена грчком утицају и што је то онеспокојавало нарочито Млечиће, старе савезнике царства.

Против Нормана Млечићи су драговољно помагали грчко царство и, у замену за своју помоћ, добили су од Алексија Комнина широке повластице за своју трговину на целом Истоку (1082 г.). Али, упркос добрим политичким односима, похлепност млетачких трговаца збрињавала је Грке. Још је Алексије, да би мало умањио искључиво право трговаца које су уживали, признао Пизанцима сличне повластице (1111 године). Јован Комнин је одбио да обнови уговор са Млецима; и ма да је, после четворогодишњег рата (1122-1126 г.), цар био приморан да попусти, ипак се, као и његов отац, трудио да осујети млетачки утицај склапајући уговоре са Пизом (1136 г.) и Ђеновом (1143 г.). Манојло је такође у почетку потражио против Нормана савез са Млецима и платио га широким уступцима (1148 г.). Али је између двеју држава неслога све више расла. Надменост и лакомост млетачка раздражавале су Грке; република је, са своје стране, била забринута због Манојлових смерова у Италији; када цар заузео Анкону и освоји Далмацију, она схвати да је њеној превласти на Јадранском Мору запретила опасност. Отада је раскид односа био неизбежан. Манојло га изазва ухапсивши све Млечиће који су били настањени у царству (1171 г.); република одврати слањем своје флоте да заузме Хиос и да опустоши Архипелаг и склапањем савеза са сицилијанским краљем. Манојло попусти (1175 г.); он поврати Млечићима њихове повластице. Али, исто као и са

Норманима, односи остадоше затегнути и мучни, и дан, када ће царство свирепо осетити непријатељство Нормана и Млечића, био је све ближи.

Грчко царство и крсташи. - Непријатељство између грчког Истока и латинског Запада постаде још веће услед крсташких ратова.

Када се војске првог крсташког рата појавише под зидинама Цариграда (1096 г.), Алексија Комнина, који је Запад молио за помоћ само кад су му били потребни најамници, веома забрину војни поход чији смисао није разумео и чији је један од вођа био његов стари непријатељ Бохемунд. Ипак, и поред насиља која Латини починише, и поред безочности, лакомости и непријатељских смерова које њихови великаши не моглоше сакрити, цар је настојао да очува споразум са њима: сувише слаб да их одбије, он покуша да их искористи.

Ласкао је себи да ће придобити крсташе у службу царству, да ће их везати за себе заклетвом на вазалну дужност и верност, да ће их употребити да поврате Азију Византији. У први мах изгледало је да је успео. Постепено, после мање или више тешкоћа, вођи крсташког рата положише заклетву Алексију и обавезаше се да ће му предати све градове које буду отели од Турака, а раније су припадали царству (1097 г.). На основу овог споразума освојена Никеја била је предата Грцима, а један део византиских трупа пратио је у почетку крсташе.

Али када, после заузећа Антиохије, крсташи, заборавивши на своје обећање, дадоше град Бохемунду (1098 г.), када, затим, одбише да сачекају цара да би пошли на Јерусалим (1099 г.), раскид би потпун. Алексије није могао опростити Бохемунду због његовог насилног присвајања; он се није боље сложио ни са Латинима који се зауставише у Сирији. Неуспех првог крсташког рата (1101 г.), за који су на Западу сматрали одговорним Грке, још више повећа неслогу.

Пропаст Бохемундовог предузећа против царства (1107 год.) појача злу вољу Латина према Византији. Кривица крсташа била је, у ствари, већа од царева: ипак се на Западу рашири мишљење неповољно по Византинце. Провалија између двају светова постајала је све дубља.

Исто се десило и у време другог крсташког рата (1147 г.). Манојло, који је тада владао, био је, као и Алексије, веома забринут доласком под зидине своје престонице ових великих војски које су предводили немачки цар Конрад III и француски краљ Луј VII. Са Немцима он се мање више споразумео и брзо их се

ослободио; са Французима је имао толико тешкоћа да су у једном тренутку крсташи наумили да заузму Цариград. У таквим околностима, после слома овог другог похода, кривицу приписао нарочито вероломству Грка, чија је грамзивост, уосталом, била срамна, и, да би се осветили због неуспеха, западни народи једно кратко време намеравају да покрену крсташки рат против Византије (1150 г.).

И сама царска политика према Латинима на Истоку оправдавала је ово неповерење и увећавала непријатељство између двају светова.

Норманска кнежевина, која је била створена у Антиохији за време првог крсташког рата, била је, услед славољубивих тежњи својих вођа, Бохемунда и Танкреда, на великој сметњи Византинцима. Они су се борили против ње свим силама, оружјем и дипломатијом; у једном тренутку изгледало је да је уговором од 1108 г., наметнутим Бохемунду, осигуран успех царске политике стављањем Антиохије под грчку врховну власт. Али овај уговор није никада био извршен. У свему се морало почети изнова.

Јован и Манојло Комнин су се трудили да остваре ове тежње у још већем обиму. И један и други су сневали да стварно наметну своју врховну власт јерменским кнежевинама у Киликији и латинским државама у Сирији, и у томе су успели.

Око 1131 г. Лав, јерменски кнез, бејаше јако увећао своју земљу на рачун грчке Киликије и склопио савез са својим суседима антиохиским кнезовима, које је Византија још увек сматрала својим побуњеним вазалима. Јован Комнин уграби прву прилику да се умеша. Он покори Киликију (1137 г.), примора Рајмунда од Поатјеа, антиохиског кнеза, да му положи заклетву о испуњавању вазалне дужности и, као прави сузерен франачке Сирије, стави се на чело великог војног похода против муслимана (1138 г.). Ипак није успео, као што је желео, да присвоји Антиохију. Али његово славољубље није због тога било мање. 1142 год. он се опет појави у Киликији да би од јерменских државица и Антиохије створио апанажу своме сину љубимцу Манојлу. Смрт прекиде његове намере (1143 г.), и антиохиском кнезу се прилика учини повољном да се освети и извојује своју самосталност. Манојло му убрзо доказа да мисли продужити политику свога оца. Рајмунд, потучен, мораде доћи у Цариград да моли за

опроштај и да потврди своје вазалство према цару (1145 г.). Нешто мало доцније, 1158 год., Манојло још видније истаче своју улогу сузерена. Он освоји Киликију, оштро казни Рајналда Шатијонског, антиохиског кнеза, присили га на унижујућу потчињеност и, у пратњи свих латинских владалаца Сирије, чији је изгледао господар, свечано уђе у Антиохију. Сами јерусалимски краљеви морали су да сносе византиски утицај; они су давали царској војсци одређени број војника, ступали су у женидбене везе са царским двором Комнина (Манојло се, са своје стране, оженио 1161 г. једном латинском принцем, Маријом Антиохиском), предузимали, у споразуму са Грцима, заједничке војне походе у Мисиру (1169 г.). Византиска цивилизација је продирала у франачку Сирију, где је лични углед Манојлов био, уосталом, знатан. Изгледало је да су византиске тежње биле остварене. Али су тиме, с једне стране, сирски Латини били исцрпени и њихова отпорна моћ према неверницима ослабљена; с друге стране, нарочито, поштрена је мржња коју је Запад осећао према Византији.

Завојевачка политика Комнина. - Велики и несмотрени планови Манојлове западне политике довели су Византију и Запад у потпун непријатељски став. Као многи њихови претходници, и Комнини су се заносили сновима да обнове своју власт над Римом, било силом било споразумно са папством, и да сруше западно царство које им се увек чинило као отимање њихових права. Највише се Манојло Комнин трудио да оствари те снове. Било је већ речи о томе како су га његови успеси над Норманима потстакли да се умеша у политичке прилике на Апенинском Полуострву и како се такође, у Угарској као и у Италији, сукобљавао са немачким царством којим је од 1152 г. владао Фридрих Барбароса. Може се, доиста, рећи да је у царевим мислима западна политика стојала на првом месту и да је он, за све време своје владавине, разним средствима, оружјем и дипломатијом, упорно тежио славољубивом циљу који је себи поставио.

Прекид односа између Барбаросе и папства (1158 г.) пружио му је прилику да се приближи Риму. Он стаде на страну Александра III (1161 г.), стави му у изглед обнављање црквене уније и понада се да ће га он, у замену, крунисати за западног цара. У исто време његови дипломатски чиновници су настојали да Барбароси створе непријатеље подржавајући ломбардску лигу и дајући новчану

помоћ Анкони, Ђенови, Пизи, Млецима. С друге стране, док је правио смутње у Италији и Немачкој, Манојло је желео да ступи и у непосредан додир с немачким царем. Од ових заплетених и неостварљивих намера ништа стварнога није произишло. Папа није могао пристати да постане обичан византиски епископ у Риму као престоници обновљеног царства; италијанске републике су с подозрењем гледале на Манојлове тежње; Барбароса, најзад, коме је била дозлогрдила грчка дволичност, заузео је отворено непријатељско и претеће држање (1177 г.).

Тако, привлачна сила којом је Запад мамио к себи Манојла Комнина била је кобна по царство. Својом наклоношћу према Латинима он је дражио Грке; својим освајачким тежњама навео је цео Запад да се удружи против Византије; претераним напором који је његова политика захтевала од монархије он ју је исцрпео. Судаћи по изгледу, Манојло је пронео широм света несравњиву славу царства и створио од Цариграда средиште европске политике; у ствари, када је умро (1180 г.), оставио је Византију упропашћену, изложену у исти мах и латинској опасности и мржњи и озбиљној унутрашњој кризи која је свакога часа могла да букне.

Владавина Комнина и византиска цивилизација у XII веку

Три прва Комнина беху, међутим, озбиљно настојала да царској власти поврате моћ, а монархији благостање. Они су учинили велики напор да преустроје војску, нарочито уводећи у њу знатан број најамника од којих су многи дошли са Запада; с друге стране су, не без извесне несмотрености, занемарили морнарицу, ослањајући се више него што је било разумно, да би осигурали своју превласт на морима, на савез са Млецима и потпору њихових лађа; укупно узевши, међутим, они су умели да створе опасну војничку снагу, способну у исти мах и да брани обновљено царство и да подржава учвршћену царску моћ. Алексије и Јован су исто тако поклањали веома озбиљно старање и финансијама; и ма да је пореза, зацело, била велика и пореско оптерећење поданика несношљиво, ма да је, затим, Манојлова владавина скупо стајала услед расхода које су изазвали ратови, дипломатија и владарева наклоност

према раскошном животу, ипак је, у XII веку, грчко царство било богато, а његово трговачко благостање стварно, упркос грешкама економске политике која је допустила да на источним тржиштима странци неосетно истину Грке, упркос све већој похлепности италијанских трговачких градова који су, све више и више, исисавали царство у своју корист и смештали се у њему као у освојеној земљи.

Комнини су се, осим тога, озбиљно старали о црквеним пословима. Они су се са подједнаком ревношћу борили против јереси и против слободне мисли, када се ова испољила на цариградском универзитету у обнови Платонове филозофије. Врижљиво су надгледали и поправљали свештеничке обичаје, а нарочито су настојали да врате једноставнијем и примернијем животу калуђере за које је, крајем XI века, св. Христодул основао, са потпором Алексија Комнина, манастир - образац на Патмосу (1088 г.). Умножили су у Цариграду побожне задужбине, манастире, болнице, цркве, од којих је најзнатнија била црква Пантократорова. Њу је подигао цар Јован да би била у исто време и средиште велике монашке и болничке установе и гробница царева из династије Комнина. Најзад, мало је дворова било господственијих и раскошнијих од двора Комнина. Дворац Влахерна, на дну Златног Рога, где су пренели своју резиденцију, био је, према писању савременика, право чудо од сјаја и лепоте. Ту се кретало око владоца, нарочито у доба Манојла, друштво потпуно одано уживањима и весељу и које је од самог Запада било прихватило неколико његових омиљених забава, као *турнире* (витешке борбе у средњем веку) и *мистерије* (приказања, позоришни комади верске садржине у средњем веку); сплетке и пустоловине су ту запремале знатно место; женска тежња за допадањем и женска драж су ту нашле погодно тле; и сав тај млади, плахи и страствени свет исто се толико занимао окултним наукама, мађијом, астрологијом, колико и стварима духа. Довољно је, да би се видело колики је високи ступањ духовне културе достигла Византија у XII веку, навести имена писаца као што су Ана Комнина или Никифор Вријеније, Никита Акоминат или Еветатије Солунски. Тада је извршен прави препорођај класичног духа и традиције, а цареви су приписивали себи у заслугу штићење књижевника и научника, као и богослова и беседника чије су речите проповеди биле украс свих свечаних обреда, и дворских песника као

Теодора Продрома чије се одушевљење расипало у пригодним саставима често занимљивим и духовитим. Уметност се исто тако величанствено развијала по угледу на уметност из претходног века, и њен утицај, простирући се из дубина Истока до крајњих граница Запада, чинио је од Византије васпитачицу света и краљицу просвећених народа.

У латинским државама у Сирији, као и у Млецима и норманској Сицилији, цркве и палате биле су грађене и украшаване по византиском обичају. Грчки уметници израђивали су мозаике у Витлејему и Торчелу, као и мозаике кубета у Цефалуу и Марторани или у Палатинској капели у Палерму; и данас још споменик који даје најтачнију слику о сјају Византије у то доба јесте црква Св. Марка у Млецима са својих пет кубета, богатством израђевина у мрамору и злату, блистањем мозаика и пурпурним и златним одблесцима којима је сва обасјана. Сама романска уметност узајмљивала је од Византије извесне црте њеног грађевинарства и много мотива њеног начина украшавања. Својим богатством, лепотом својих споменика, раскошју својих палата, светињама по својим црквама, Цариград је изазивао дивљење целог света, и сви они који су га похађали враћали су се засењени. "То је понос Грчке, каже Ед де Деј; његово богатство је на гласу, а он је богатији од свога гласа." "Нема, пише Венијамин из Туделе, осим Багдада, на целом свету града који би се могао сравнити са њим." Говорило се, према писању Роберта де Клари, да су "два дела целокупног светског иметка у Цариграду, а трећи део је расејан широм целог света". Византиска престоница, према једном згодном изразу, била је "Париз средњега века". Она је била, према речима Вилардуена, "најбогатији град на свету", варош "која је владарка над свима осталима". Погубно благостање, које је истовремено са дивљењем изазивало и похлепу и скупо стало монархију када је слабост царства била постала очигледна.

Византиско царство крајем XII века (1180-1204 г.)

Док је био жив Манојло Комнин, његов ум, његова одлучност, његова вештина, осигуравали су ред у земљи и одржавали споља углед Византије. По његовој смрти државна зграда се пољуља. Као у доба Јустинијана, царска политика је у

XII веку имала сувише простране тежње. Пречишћавање политичког положаја било је такође тешко и поразно, Преко мере мешајући царство у западне прилике, настављајући са остваривањем несмотрених снова о завојевању огромних размера, Манојло Комнин је јако занемарио на Истоку блиску опасност и задао Латинима бригу, исцрпљујући у исти мах монархију. Срџба и мржња које је проузроковао и жестока похлепа коју је пустио да се распали имале су страховите последица када је власт допала у слабије руке.

Алексије II, син Манојлов, био је дете; његова мајка, намесница Марија Антиохиска, Латинка пореклом и која се ослањала на Латине, била је неомиљена у народу. Андроник Комнин искористи опште незадовољство да би се дочепео престола (1182-1185 г.). Овај последњи Комнин могао је бити велики владалац. Он схвати да моћ феудалне властеле претставља опасност за царство и сурово се обрачуна са њом: побуна Исака Анђела у Витинији би угушена у крви (1185 г.). Он преустроји администрацију, смањи расходе, олакша порезу, и био је на добром путу да постане омиљен када га спољни догађаји, рат са Норманима који се сврши заузећем Солуна (1185 г.) и рат са Угрима који се оконча губитком Далмације (1185 г.), срушише са престола. Један устанак (1185 г.) уздиже на престо Исака Анђела и убрза пропаст царства. Исак (1165-1195 г.) није имао ниједну од потребних особина да би отклонио опасну кризу. Његов брат Алексије III (1195-1203 г.), који га збаци, није вредео много више. Монархија је била зрела да пропадне.

У земљи, царска власт, уздрмана овим низом буна и непрестаних завера, била је крајње слаба. У престоници, светина је прописивала влади законе; у провинцијама, племство се поново било осилило и царство се почело распарчавати. Исак Комнин се беше прогласио независним на Кипру (1184 г.), Гавра у Трапезунту; свуда велике феудалне породице, Кантакузин, Врана, Згур, ствараху за себе господарства од подераних делова монархије. Свуда владаху неред и беда: терет пореза је био неподношљив, трговина упропашћена, државна ризница празна. Свуда цареваше разврат, чак и у цркви, где су калуђери одржавали вечити неред и где се преустројство манастира чинило потребнијим више него икада. Нарочито јелинизам узмицаше на свима линијама, а родољубље изумираше.

Спољна опасност је била још озбиљнија. На Балканском Полуострву Словени су се ослобођавали византиског јарма. У Србији Стефан Немања је био проширио своју власт на Херцеговину, Црну Гору и северну Србију и основао велику државу. Под вођством Петра и Кована Асена Бугари и Власи су се били побунили (1185 г.) и са потпором Кумана и суделовањем Стефана Немаше брзо напредовали. Исак је био потучен код Верије (Стара Загора, 1190 г.) и код Аркадиопоља (1194 г.). Основано је друго бугарско царство које је подигао на велику висину цар Јоаница или *Калојован* (1197-1207 г.). Уговором од 1201 г. Алексије III је морао да призна сва бугарска освојења, од Београда до Црног Мора и Вардара. Мало касније бугарски владалац је добио од Иноћентија III краљевску круну и благослов за оснивање независне народне цркве (1204 г.). То је значило потпуну пропаст свега што су остварили Цимискије и Василије II. На Западу је видик био још тамнији. Покољ од 1182 г., чије су жртве били Латини настањени у Цариграду, за време буне која је уздигла на престо Андроника Комнина, изазвао је рат са Норманима. Без сумње, заузеће Цариграда од војске сицилијанског краља значило је само тренутан успех и Исаку је било пошло за руком да сузбије нападаче (1186 г.). Али старо непријатељство између западних народа и Византинаца било је повећано овим догађајима. Неспретна политика царства према Фридриху Барбароси у доба трећег крсташког рата (1189 г.) изазвала је сличне последице. У једном тренутку немачки цар је имао намеру, у сагласности са Србима и Бугарима, да заузме Цариград, и крсташи прођоше кроз Византију као огорчени непријатељи. Хенрик VI, Барбаросин син, био је још опаснији противник, нарочито када је наследио земље и тежње норманских краљева. Он је сневао да освоји Исток, захтевао је од Алексије да му поврати све области које су раније били покорили Нормани (1196 г.) и приморао га је да му, у међувремену, плаћа данак. Али су нарочито Млеци задавали бригу. Они су такође тражили одмазду за покољ из 1182 г., и Исак II, да би их стишао, био је принуђен 1187 г. да им призна обилну оштету и широке повластице. Алексије III је морао 1198 г. да повећа ове уступке, чије је дејство, уосталом, био ублажио давши Ђеновљанима и Пизанцима сличне накнаде. Упркос томе, Млечићи су осећали да су њихова трговина и безбедност угрожене услед раздражене мржње Грка, а

уз то, откако је Хенрик Дандоло постао дужд (1193 г.), рађала се мисао да ће освојење византиског царства бити најбоље решење кризе и најсигурније средство да се да задовољење нагомиланој латинској мржњи и да се осигурају на Истоку интереси републике. Тако, као нужна последица папског непријатељства, млетачких тежњи и мржње свих латинских народа морало је произићи мењање смера четвртог крсташког рата; а Византија, исцрпена, ослабљена развојем словенских држава, била је неспособна да се одупре страховитом налету Западњака.

Четврти крсташки рат. - 1195 г. Алексије III, свргнувши са престола и ослепивши свога брата Исака, беше бацио у тамницу заједно са збаченим владарем и његовог сина, младог Алексија. 1201 г. царевих утече из затвора и дође на Запад да тражи помоћ против отмицара. То је било у тренутку када се војска четвртог крсташког рата налазила сакупљена у Млецима. Млечићи са великом готовошћу искористише изговор који им се пружао да се умешају у византиске политичке прилике, а издашна обећања која је давао Алексије лако ућуткаше колебања савести крсташа. На тај начин, вештом политиком, дужд Дандоло скрете према Цариграду поход предузет ради ослобођења Свете Земље. На почетку 1203 г. коначни уговор би потписан са византиским претендентом; 27 јуна 1203 г. латинска флота се усидри испред Цариграда. Град би заузет на јуриш (18 Јула 1203 г.) и Исак Анђел би враћен на престо са својим сином Алексијем IV. Али између Грка и Западњака споразум мало потраја. Нови цареви су били немоћни да одрже своја обећања; крсташа, нарочито Млечићи, постављали су све веће захтеве. 25 јануара 1204 г. оба западњачка штићеника бише збачени са престола у народном устанку, а на власт се попе Алексије V Мурзуфло. Ма какав споразум постао је немогућ. Латини се одлучише да сруше византиско царство. 12 априла 1204 г. Цариград је био заузет на јуриш и страховито опљачкан. И док су се остаци византиског племства и свештенства склањали у Никеју, покушавајући да ту успоставе царство, победиоци, сходно уговору о подели потписаном још у марту 1204 г., поделише међу собом покорену земљу. Латински цар, Балдуин Фландриски, заседе на престо Комнина (у мају 1204 г.); латински краљ, Бонифације од Монферата, завлада у Солуну; један млетачки патријарх заузео патријаршиску столицу; на целој

површини освојеног царства расцветаше се феудална господарства. Али нарочито Млечићи, вешти људи, докопаше се на целом Истоку важних тачака за развој своје трговине и оснивање свога колонијалног царства. Изгледало је да је то крај Византије; и, у ствари, догађај из 1204 г. био је за византиско царство удар од кога се оно никада више није опоравило.

ГЛАВА VII.

Латинско цариградско царство и грчко никејско царство (1204-1261 г.)

Распад византиског царства

Прва последица заузећа Цариграда од стране крсташа била је дубоки преображај изгледа источног света.

На развалинама византиског царства расцветаше се латинска феудална господарства. У Цариграду би основано латинско царство за чијег владара крсташи изабраше Балдуина, грофа фландриског; солунско краљевство, које је у начелу било царев вазал, би образовано у корист маркиза Бонифација од Монферата. Било је титуларних војвода од Никеје и Филипопоља, господара од Дидимотиха и Адрамитија. Неколико недеља касније, као последица победоносног похода који је одвео Бонифација од Монферата до Атине и Коринта, основане су још неке латинске државе, бодонички маркизат, негропонтско господарство, атинска војводина, којом је владала бургоњска породица Ла Рош, ахајска или морејска кнежевина, коју освојише Готфрид од Вилардуена и Вилхелм од Шамплита и која је, на латинском Истоку, била најтрајнија творевина крсташа из 1204 г. Млеци, са своје стране, одмах заузеше Драч на епирској обали, Модон и Корон на Пелопонезу, Крит и Евбеју, Галипољ, Родосто, Ираклеју (Ерегли) и пространу четврт Цариграда, и наложише својим племићима да запоседну острва у Архипелагу, где бише основани војводина Наксос и маркизат Цериго, велика војводина Лимнос и господарство Санторин. Владарка овог прекрасног колонијалног царства, република је с правом могла

допустити своје дужду да се назове "господарем једне четвртине и по царства грчког".

Слом византиског царства изазвао је такође стварање читавог мноштва грчких држава. У Трапезунту два принца, Алексије и Давид, пореклом из породице Комнина, основаше царство које ускоро, од Ираклеје до Кавказа, обухвати цело црноморско приморје и које је трајало до средине XV века (1461 г.). У Епиру један ванбрачни син из породице Анђела, Михаило Анђел Комнин, створи деспотовину која се простирала од Навпакта (Лепант) до Драча. У Nikeји зет Алексија III Анђела, Теодор Ласкар, окупи око себе све што је остало од племства и високог свештенства византиског и 1206 г. свечано се круниса за "цара Ромеја". Други славољубивци, Гавала на Родосу, Манкафа у Филадельфији, Лав Згур у Аргу и Коринту, образоваше државице на рушевинама царства. Изгледало је да је то био крај монархије.

Ипак, међу овим новим политичким јединицама постајала је дубока разлика. Латинско царство, упркос стварној вредности своја прва два владоца, трајало је једва пола века (1204-1261 г.), а та краткотрајност била је неизбежна последица његове првобитне слабости. Код Грка, напротив, победа странаца разбудила је родољубље и учинила да поново дођу до свести о византиској народности. Сви вођи, око којих се бејаху окупиле све живе снаге грчког света, имали су исти циљ: преотети Цариград од мрских Латина. Остало је још да се види које ће од два супарничка грчка царства успети да то оствари, никејско или епирско.

Латинско цариградско царство

Да би дело остварено у четвртом крсташком рату могло колико толико трајати, било је потребно да ново царство има снажну владу и чврсто централистичко уређење. Међутим, у чисто феудалној држави коју Латини бејаху основали цар је био само први међу великашима. Његова власт, веома скучена просторно, у политичком погледу била је скоро ништавна. Балдуин, сутрадан по ступању на престо, морао је да објави рат своје непокорном вазалу солунском краљу, и ма да су успели да их измире, ипак споразум између њих није никада био

дуготрајан. Хенрик од Ангра, наследник Балдуинов, сукобио се са истим тешкоћама: иако је постигао, умесном одлучношћу, да наметне своју власт Солуну (1209 г.) и да га, на сабору у Равеници (1210 г.), латински владари у Грчкој признаду за сузерена, ипак су они, атинске војводе и ахајеки кнежеви, убрзо престали да се брину о пословима царства и постали скоро независни. Латинско царство се мало чему могло надати од Млечића, суревњивих на своје повластице и себично заузетих сопственим интересима. Са побеђеним Грцима споразум је био немогућ. Упркос напорима које су учинили латински владоци, Монферат у Солуну, Вилардуен у Ахаји, да би стишали мржњу и бацили у заборав извршена насиља, грчки народ, укупно узевши, остао је непријатељски расположен према страном освајачу и са нестрпљењем је очекивао ослободиоца, било да он дође из Епира или Никеје. Најзад, сигурној грчкој опасности придружила се могућа бугарска опасност. Латини су погрешили што су одбили савез који им је био понудио цар Јоаница (1197-1207 г.), и тако, место подршке коју су могли наћи код Бугара у борби против Византије, они су од њих створили себи непомирљиве непријатеље који склопише савез са грчким владарима у Никеји против латинског царства и окомише се заједно са њима да га сруше.

Међутим, у првој забуни која је наступила по заузећу Цариграда, изгледало је да ће Латини свуда однети победу. Тесалија, средња Грчка, Пелопонез бише освојени за неколико недеља а да се није наишло ни на какав озбиљан отпор. У Малој Азији Хенрик од Ангра потуче Грке код Пиманина, и млада моћ Теодора I Ласкара, који је држао под собом само Брусу, изгледало је да се налази на рубу пропасти, када га упад Бугара у Тракију спасе. Цар Јоаница насрну на латинско царство, свуда добро дочекиван од побуњених грчких поданика. Смело, са недовољном војском, цар Балдуин и дужд Дандоло јурнуше у сусрет непријатељу: испред Адријанопоља латинска војска претрпе крвав слом (1205 г.) у коме Балдуин погибе. Пуне две године, преко целе Македоније, бугарски цар је крстарио са својом пустошном војском, жудећи да освети поразе које је његов народ раније претрпео од Василија II и називајући се, насупрот *Бугароубици*, *Романоубицом*. Он опседаше Солун када, срећом по Латине, умре, без сумње убијен (1207 г.).

Теодор I Ласкар искористи ову борбу Латина са Бугарима да успостави и учврсти своју власт. Међутим, за време владавине Хенрика од Ангра, брата и наследника Балдуиновог (1205-1216 г.), несумњиво најбољег владоца кора је имало латинско цариградско царство, могло се веровати да ће се држава, створена крсташким ратом, одржати у животу. По смрти Јоанице Хенрик закључи мир са Бугарском, ослободивши тако царство једне озбиљне бриге; он успе да мање више поврати јединство међу Латинима и да поново заведе над својим вазалима царску власт; он постиже чак да задобије покорност и наклоност својих грчких поданика. У исто доба он настави, ослањајући се на Комнине у Трапезунту, рат у Азији. У првом походу 1206 г. заузео један део Витиније; 1212 г. још одлучније продужи борбу, потуче Ласкара на Лупарку и принуди га да му уступи један део Мизије и Витиније. Али Хенрик умре сувише рано по царство чији је, чинило се, требало да буде оснивач (1216 г.). Отада су Грци као и Бугари имали одрешене руке; под слабим царевима који су њиме владали царство, основано од крсташа, бедно је срљало у пропаст.

Грчко никејско царство

Теодор I Ласкар (1204-1222 г.) био је постао мало по мало једини господар византиске Азије. Он бејаше потукао трапезунтске владаре суревњиве на његов успех, победио Турке Селџуке (1211 г.) и преотео од њих велики део анатолске обале. По смрти цара Хенрика није дао Латинима ни да дахну. Када умре 1222 г., остављајући престо своје зету Јовану Ватацу (1222-1254 г.), био је, сем једног малог дела Витиније који су још трљали Латини, сјединио под својом влашћу целу западну Малу Азију и раширио границу до горњег тока Сангарија и Меандра. Ватац, добар војсковођа и вешт администратор, довршио је за време своје дуге владавине Ласкарево дело и пружио грчкој Малој Азији последње тренутке благостања.

Ипак, било је питање да ли се судбина никејског царства и његове тежње неће ограничити само на азиске провинције старе монархије. У Европи, у ствари, епирски деспот Теодор Дука Анђел, који је наследио свога брата Михаила (1214-1230 г.), бејаше јако увећао своју државу на рачун како Латина тако и

Бугара. Он је повратио од Млечића Драч и Крф и заузео Охрид и Пелагонију; 1222 г. освојио је Солун где је владао млади Димитрије, син Бонифација од Монферата, и у граду преотетом од Латина свечано се крунисао за цара, на велико весеље Грка који су у њему гледали обнављача јелинизма. Проширио је затим на рачун Бугара своју власт до близу Адријанопоља, Филипопоља и Христовоља (Кавала) и чинило се да ће ускоро срушити латинско царство. 1224 г. потуче код Сереза војску слабог владара Роберта од Куртнеја (1221-1228 год.) који је владао над остацима латинског цариградског царства.

Али напредовање европског грчког царства било је нагло заустављено. Од 1218 г. владао је у Бугарској један предузимљив и mudar владалац, Јован Асен (1218-1241 г.). Као некада Јоаница, и он је радо хтео да склопи савез са Латинима против Грка и био је склон, када цар Роберт умре 1228 г., да се прими намесништва латинског царства за време малолетства младог Балдуина II (1228-1261 г.). Место православног владаноца латинско свештенство, због своје неспретне искључивости, више је волело да изабере једног витеза, колико храброг толико политички неспособног, Јована од Бријена (1229-1237 г.), и на тај начин је за латинско царство нестало и последњег изгледа спасења.

Бугарски владалац, с правом увређен, постаде непомирљиви непријатељ Латина на велику корист никејског царства. Овима је он учинио прву услугу што је уништио њиховог европског супарника, грчког солунског цара, чије су тежње почеле да задају бригу Бугарској. Потучен и заробљен код Клокотнице (1230 г.), Теодор мораде да се одрекне престола, а држава коју бејаше основао, сведена на скромније размере (обухватала је осим Солуна још само Тесалију), припаде његовом брату Манојлу. И у исто доба када га је на овај начин ослободио његовог западног такмаца Асен учврсти Ватацеву моћ понудивши му савез (1234 г.). То је значило сигурну пропаст латинског царства.

Никејски цар за дванаест година свога владања бејаше јако увећао своју државу. Победивши Латине код Пиманина (1224 г.), он им оте последње тврђаве које су имали у Анатолији, поврати велика острва у азиском приморју, Самос, Хиос, Лезбос, Кос, и принуди грчког владаноца на Родосу да постане његов вазал. Он превезе, затим, један део своје војске у Тракију и на тренутак освоји Адријанопољ где се сукоби са солунским грчким царем. Најзад, нападе

Млечиће на Криту. Савез са Бугарима још више увећа његову моћ. 1236 г. оба савезника предузеше напад на Цариград: под навалом непријатеља град умало не подлеже. Запад схвати на време да га треба спасти: италијански приморски градови и ахајски кнез похиташе у помоћ. Престоница латинског царства избеже пропасти; и заваљујући раскиду грчко-бугарског савеза, после кога је ускоро наступила смрт Јована Асена (1241 г.), бедно латинско царство потраја још четврт века за које је време Балдуин II био принуђен да свуда просјачи за помоћ, не успевајући да је добије, и да тргује, да би дошао до новца, са најчувенијим цариградским светињама које му откупи Луј IX Свети; и био је толико ниско спао да је морао, да би ковао новац, употребити чак и олово са кровова и да би зими имао дрва за огрев цепати дрвену грађу царских двораца. За то време Ватац је довршио обнављање византиског јединства према странцима. Он истера Латине из њихових последњих поседа у Анатолији; задоби моћну подршку цара Фридриха II Хохенштауфена чијом се ћерком ожени (1244 г.) и који, из мржње према папи, заштитнику латинског царства, препусти без колебања Цариград Грцима; отрже Францима потпору икониског селџучког султана (1244 г.) и искористи монголски упад у Малу Азију да увећа своју земљу на рачун Турака. Највише је деловао у Европи. Епирска деспотовина била је у пуном расулу: Ватац то искористи приморавши Јована Анђела, Теодоровог сина, да се одрекне назива цара и да постане никејски вазал (1242 г.). Четири године касније заузе Солун (1246 г.) из кога протера деспота Димитрија; поврати од Бугара велики део Македоније, Серез, Мелник, Стенимах (Станимака); оте од Латина Визију и Цурул (1247 г.). Најзад наметну оружјем своју врховну власт једином грчком владоцу који је био остао зависан, епирском деспоту Михаилу II (1254 г.). Када Ватац умре по повратку из овог последњег рата, никејско грчко царство, богато, моћно, напредно, опкољавало је са свих страна јадне остатке латинског царства. Остало је још само да се освоји Цариград.

Ослобођење Цариграда

Теодор II Ласкар (1254-1258 г.) настави за време своје краткотрајне владавине политику свога оца. Он потуче у рупелском теснацу (1255 г.) Бугаре који су покушали да се освете за поразе претрпљене под Ватацем и натера их на мир (1256 г.); и ма да је умро сувише рано да би могао угушити устанак епирског деспота, смутљивца и славољупца Михаила II, његов наследник Михаило Палеолог (1258-1261 г.) задоби велике победе и тиме учини да се заборави на његово насилно присвајање престола и доста ружан начин на који је свргнуо закониту династију. Михаило Епирски бејаше склопио савез са Манфредом, сицилијанским краљем, и Вилхелмом од Вилардуена, ахајским кнезом; он се наслањао такође на Арбанасе и Србе и већ је био загрозио Цариграду.

Палеолог предузе напад, поврати Македонију, упаде у Арбанију и страховито потуче деспота и његове савезнике на пољу Пелагонији (1259 г.). Тако, пред ширењем никејског царства епирска деспотовина је ишчезавала. Мало касније Палеолог доврши своје дело повративши Цариград.

1261 г. он пређе Хелеспонт и оте од Латина све што су имали изван престонице. На веома вешт начин придоби за савезнике против Млечића, који су мало касно осетили потребу да бране Цариград, њихове супарнике Ђеновљане и обећа им, нимфејским уговором (1261 г.), да ће им признати на Истоку све повластице које су уживали њихови такмаци. Довољно је било убудуће да се укаже повољна прилика па да престоница падне у грчке руке. 25 јула 1261 г. један Палеологов војсковођа искористи случај када је млетачка флота тренутно била напустила Златни Рог и срећним препадом освоји град. Балдуин II имаде времена само да утекне, праћен латинским патријархом и млетачким насељеницима; а 15 августа 1261 г. Михаило Палеолог свечано уђе у Цариград и у Св. Софији стави на главу царску круну. Византиско царство изгледало је да се наново родило под народном династијом Палеолога која ће скоро два века владати монархијом.

Ахајска кнежевина

Остале латинске државе основане у четвртном крсташком рату нису пропале све у исто доба кад и цариградско царство. Не узимајући у обзир Млетке који су још дуго времена после тога сачували у источним морима своје колонијално царство и оточка господарства која су основали њени племићи, атинска војводина, под управом Ла Рошових, потраја до 1311 г.; и ма да је она после несрећне битке на Кифису потпала под власт Каталонаца (1311-1333 г.), а затим под власт флорентинских војвода Ачјајоли (1333-1356 г.), никада је више Византинци не повратише. Ахајска кнежевина, за време владе тројице Вилардуена, Готфрида I, оснивача династије, и његових синова Готфрида II и Вилхелма (1209-1278 г.), била је још напреднија. Упркос њеном чисто феудалном уређењу и великим баронијама (12 на броју) које су франачким освојењем ту установљене, земља, под вештом управом својих владалаца, била је у току XIII века једна од најнапреднијих држава на латинском Истоку. Финансије су биле одличне; војници су сматрани "најбољим витезовима европским"; мир је био потпун; односи са грчким поданицима сасвим добри. Двор у Андравици "био је, каже један хроничар, сјајнији од дворова највећих краљева". Француски утицај био је свемоћан: "Ту се говорило француски исто тако добро као и у Паризу." Из занимљиве књиге *Морејска хроника* види се да је ту био пресађен витешки и француски начин живота, као што се и данас још на целом Пелопонезу, у Акрокоринту или у Клемуциу, у Каритени или у Мистри, у Каламати или у Маини, наилази на рушевине моћних феудалних тврђава које су били подигли француски господари земље. И свакако да ова чар далеке Француске XIII века која је неодољиво деловала на ову грчку покрајину, освојену оружјем и тако брзо асимиловану, не спада у најнезанимљивије појединости византиске историје.

Ипак, пораз на пољу Пелагонији, где Вилхелм од Вилардуена допаде шака Михаилу Палеологу, био је од озбиљних последица по ахајску кнежевину. Да би се ослободио, франачки кнез мораде према уговору од 1262 г. уступити Грцима Монемвасију, Маину и Мистру. Византинци тако поново закорачише на Пелопонез. Доцније, за владе жена и странаца - анжујских кнежева и наварског

одреда - после Вилардуенове смрти (1278 г.), они су са потпором домаћег становништва све брже напредовали у земљи и основали у XIV веку морејску деспотовину која је била у доба византиског опадања једна од најзанимљивијих држава. Упркос томе, четврти крсташки рат је засновао на Истоку читав низ латинских установа. И поред заузећа Цариграда, и поред успеха које је Михаило Палеолог постигао у Епиру и у Ахаји, то је био извор сталних брига обновљеног царства Палеолога и неоспорни узрок слабости.

ГЛАВА VIII.

Византиско царство под Палеолозима (1261-1453 г.)

Стање грчког царства 1261 г.

Царство које је било успостављено под новом династијом Палеолога није имала много сличности са монархијом којом су некада владали Комнини. У Азији трапезунтско царство је држало највећи део провинција дуж обале Црног Мора и сачињавало је независну државу која се све више одвајала од Византије и до средине XV века живела засебним животом упоредо са грчким царством. У Европи епирска деспотовина заузимала је јужни део Арбаније и један део Етолије; војводина Нова Патра или Велика Влахија обухватала је Тесалију, Локриду и Фтиотиду. Поред ових грчких држава постојала је у средњој Грчкој латинска атинска војводина, а на Пелопонезу латинска морејска кнежевина. Млечићи су били господари на већини острва у Архипелагу; Ђеновљани су држали Хиос и имали знатне колоније у анатолском приморју и Црном Мору. Обновљено грчко царство обухватало је само три групе области: у Азији поседе некадашњег никејског царства; у Европи Цариград са Тракијом и једним делом Македоније у коме је Солун био главни град; најзад, неколико острва као Родос, Лезбос, Самотраки и Имброс. Насупрот овом царству, просторно смањеном, финансиски исцрпеном, војнички слабом, развијале су се нове државе, снажне и свесне своје моћи, борећи се са Византијом о њену некадашњу превласт. То

су били, на Балканском Полуострву, друго бугарско царство у XIII веку и Србија Стефана Душана у XIV веку, а нарочито, у Азији, Турци који су сваким даном бивали све опаснији. Одавно је прошло време када је Цариград био средиште источног света и цивилизације.

Владавина Михаила VIII Палеолога (1261-1282 г.). - Да би се византиско царство обновило у целокупном своме некадашњем пространству и сјају потребан је био огроман напор. Михаило VIII (1261-1282 г.) то покуша: али ма да није потпуно успео да оствари своје величанствене тежње, он је ипак био, због циља који је себи поставио, свога практичног духа, своје окретне гипкости, последњи велики византиски цар.

Одмах по своме ступању на престо Михаило VIII испољи намеру да поврати како од Латина тако и од Грка провинције одузете царству. Он закорачи у франачку Мореју (1261 г.); оте Јањину од Епираца (1265 г.), један део Македоније од Бугара (1264 г.), неколико острва у Архипелагу од Млечића; обузда безочност Ђеновљана; поново стави под власт грчког митрополита српску и бугарску цркву (1272 г.). Али се убрзо сукоби са непријатељским Западом. Папа и Млечићи нису се, у ствари, били одрекли обнављања латинског царства; нови владалац Двеју Сицилија Карло Анжујски, наследник према витерпском уговору (1267 г.) права цара Балдуина II, сузерен, услед женидбе свога сина са Вилардуеновом наследницом, ахајске кнежевине, гајио је још веће освајачке тежње према Истоку. Он освоји Крф (1267 г.), поседе Драч и епирску обалу (1272 г.), узме назив арбанског краља и склопи савез са свима непријатељима царства, Бугарима, Србима, владоцем Велике Влахије. У овој опасној кризи показао је Михаило Палеолог крајњу умешност спречивши општи савез западних народа против Византинаца. Користећи се неспокојством папства коме није ишло у рачун да се моћ Карла Анжујског преко мере повећа, стављајући му у изглед поновно завођење римске власти над грчком црквом, он склопи са Гргуром X на црквеном сабору у Лиону (1274 г.) споразум по коме је источна црква била опет потчињена папству. Али, у замену, Михаило VIII доби јемство да се неће нападати Цариград, да ће имати на Истоку одрешене руке, да ће му бити дозвољено да се ту бори и против самих Латина. И збиља, још од 1274 г., он предузе у Епиру напад против анжујских трупа, упаде са војском у

Тесалију где опседе Нову Патру (1275 р.), зарати против Млечића на Евбеји и допре чак у Ахају, где је франачка кнежевина била знатно ослабљена смрћу Вилхелма од Вилардуена (1278 г.).

На несрећу, несавладљиво непријатељство Грка према Риму омете ове вешто склопљене планове. Михаило VIII бејаше силом наметнуо унију грчком свештенству; он је хтео, у споразуму са патријархом Јованом Веком (1275 г.), силом и да је оствари. Тиме је успео само да изазове шизму у православној цркви, а опречност између двају светова коју је мислио да отклони постала је још оштрија и опаснија.

Ни Карло Анжујски, веома незадовољан, није хтео да попусти. Он преустроји своју власт у Епиру (1278 г), а са Римом и Млечићима, ради обнове латинског царства, склопи савез коме приступише из мржње према Михаилу VIII Срби и Бугари, па чак и Грци из Тесалије и Епира. Византиски цар је одолевао на свима линијама. Он потуче код Берата војсковође Карла Анжујског и изазва, да би скрхао његово славољубље, *Сицилијанско вечерње* (март 1282 г.). Али ма да је тиме, најпосле, држао у шкрипцу Запад, Михаило VIII, искључиво заузет својом политиком према Латинима, до крајности је био занемарио на Истоку опасност од Турака која је расла у Малој Азији и опасност од Срба која је бивала све већа у Европи. Осим тога, и верско врење које је изазвао у царству претстављало је за монархију још један узрок слабости. Изгледало је да владавина Михаила VIII обележава почетак препорода; убрзо међутим, наступило је неизбежно опадање.

Грчко царство под последњим Палеолозима (1282-1453 г.)

Ово опадање било је очигледно под наследницима Михаила VIII, под његовим сином Андроником II (1282-1328 г.), ученим владарем, красноречивим, пријатељем књижевности и веома побожним, али неизлечиво слабим и осредњим, и под унуком овога другог, Андроником III (1328-1341 г.), мудрим, али површним, распуштеним и раскалашним; то је било очигледно и под дуготрајном владавином Јована V (1341-1391 г.), упркос одлучном вођењу послова знатног владара какав је био отмичар Јован VI Кантакузин (1341-1395 г.)

г.), упркос високим особинама које је затим донео на престо син Јована В, Манојло II (1391-1425 г.), одлични владалац о коме је с правом речено "да би у бољим временима спасао царство да је оно могло бити спасено". Јован VIII (1425-1448 г.) и Константин Драгаш (1448-1453 г.) нису били у стању да зауставе опадање нити да спрече пропаст, и последњем је једино било остало да јуначки погине на бедемима своје престонице освојене на јуриш. Нема много важности, дакле, што је за овај век и по царство још по каткад имало на челу људе од вредности: догађаји су били јачи од њихове воље; унутра као и споља узроци пропасти су били неизбежни.

Унутрашњи узроци опадања. - Грађански ратови. - Насупрот спољашњим опасностима које су претиле монархији потребно је било да царство буде сложено, прибрано и јако. Доба Палеолога, међутим, било је пуно буна и грађанских распри. Против Андроника II дигао се његов унук, будући Андроник III, кога је остарели цар намеравао да лиши његових законских права на престо; и неколико година (1321-1328 г.) рат, пресецајући краткотрајним примирјима, беснео је у царству да би се коначно завршио заузећем Цариграда од побуњеника и падом Андроника II. За време намесништва Ане Савојске и малолетства њеног сина Јована V Палеолога Јован Кантакузин се прогласи за цара (1341 г.), и пуних шест година (1341-1347 г.) грчки свет је био подељен на две странке, племство које је било на страни отмичара и народ који је био на страни законске династије, до дана када престоница издајством паде у руке претендента. За време владавине Јована Кантакузина (1341-1355 г.) роварења Јована V Палеолога, коме је нови цар оставио један део власти, стално су нарушавала ред у монархији и најзад довела до буне која обори Кантакузина. Затим наступише спорови између Јована V и његовог сина Андроника (1376 г.) и унука Јована (1391 г.) којима пође за руком да тренутно отстране од престола старог владара. Али од најзамашнијих последица у току ових борби било је то што су противници без икаквих обзира позивали у помоћ све могуће непријатеље царства, Бугаре, Србе, Турке, награђујући их због суделовања новчаном помоћи и чак уступањем земљишта и отварајући тако врата онима који су сневали о пропасти монархије. Родољубље, политичка увиђавност, све беше ишчезло у сукобу распаљеног славољубља.

Друштвене и верске распре. - Верске и друштвене опречности погоршавале су беду изазвану грађанским раздорима. Око половине XIV века дах грађанске буне осетио се над монархијом: нижи сталежи устајали су на оружје против племства по рођењу или по богатству и пуних седам година (1342-1349 г.) Солун, други град у царству, био је услед врења међу Зилотима ("ревносни", простонародна националистичка странка) испуњен немирима, ужасом и крвљу. Македонски град постаде права независна република чија је бурна историја једна од најзанимљивијих епизода из живота грчког царства у XIV веку, и Јован Кантакузин није без муке повратио мир и ред у граду који се био окренуо против њега.

Верске борбе, настале нарочито услед вековног непријатељства између Грка и Латина, још су више увећавале неред. Михаило VIII сматрао је политички мудрим да се приближи Риму и да успостави црквену унију; он је тиме изазвао тако озбиљно незадовољство да је прва брига његовог наследника Андроника I била да се измири са православним свештенством отказујући уговор склопљен са папством. Непријатељство између Латина и Грка због овога је још више нарасло, а такође и опречности у самој монархији између присталица и противника уније. Жестока препирка одржавала је ово врење, а наклоности према латинским схватањима неосетно преображавала у право издајство према отаџбини. У оваквим приликама најнезнатнија околност распаљивала је отпор византиског национализма против Запада. То је био дубоки разлог распре, по изгледу чисто боословске, која је названа *исихастичким спором* и која је пуних десет година (1341-1351 г.) узнемиравала и разједињавала царство. У овом спору, чији је зачетак, по изгледу, био у чудним сањаријама неколицине калуђера са Атоса, оно што се у ствари противстављало једно другом били су грчки дух и латински дух, источни мистицизам, који су претстављали *исихасти* (*молчалници*, ћуталице) и њихов бранилац Григорије Палама, и латински рационализам, чији су поборници били Варлаам и Акиндин, васпитани у назорима Св. Томе Аквинског и вични сколастичкој дијалектици; и због тога је борба убрзо добила политичку боју, Кантакузин опредељујући се за Атос а Ана Савојска за Варлаама.

Исти се случај поновио када су, из политичке нужности, Јован V (1369 г.), затим Манојло II (1417 г.), наново започели да преговарају са Римом и када је, да би отклонио опасност од Турака, Јован VIII предузео очајнички корак. Цар дође лично у Италију (1437 г.) и потписа са Евгенијем IV на црквеном сабору у Флоренци уговор који учини крај шизми (1439 г.). Као Михаило VIII, и он наиђе на упорну непомирљивост православног свештенства и народа који су били убеђени да су, упркос свим обећањима, Латини тежили "уништењу грчке државе, племена и имена". Јован VIII и његов наследник Константин XI узалуд су покушавали да наметну унију силом; побуна се рашири чак до испод сводова Св. Софије (1452 г.); уочи слома у коме је пропао Цариград у вароши се расправљало за и против уније, а извесни људи су изјављивали да "више воле да у Византији завлада турска чалма него латинска митра".

Финансиске и војничке невоље. - Осим свега овога појавиле су се и финансиске невоље. Упркос великом пореском оптерећењу порез на имање у земљи потпуно упропашћеној ратом доносио је у државну ризницу сасвим недовољна средства. Царински приход, откако је трговина пала у руке Млечића и Ђеновљана, сваким даном се све више смањивао. Влада је била принуђена да кривотвори новац, цар да врши зајмове и да залаже крунске драгоцености: новац је недостајао, ризница је била празна. Војничко опадање није било мање озбиљно: војска, бројно слаба, разуздана и недовољно притегнута, била је све немоћнија да брани царство. Најамници у служби монархије бунили су се против ње, као што је то учинио под Андроником II *Каталонски велики одред* који је, заузевши Галипољ, опседао две године Цариград (1305-1307 г.) и пронео своје победничке стегове кроз Македонију и Грчку (1307-1311 г.); као што су то учинили средином XIV века савезници Срби и Турци који су немилосрдно опустошили и опљачкали царство. На мору је била иста слабост. Михаило VIII бејаше покушао да обнови византиску флоту; његови наследници сматрали су расход излишним и препустили су власт над источним морима ескадрама италијанских република. Царство је занемарило само себе немајући снаге да се бори против опасности које су му претиле споља.

Спољашњи узроци опадања. - **Бугари и Срби.** - После смрти Јована Асена (1241 г.) друго бугарско царство, тако опасно за Византију од краја XII века,

било је јако ослабило услед грађанских ратова који су га раздирали. Озбиљан пораз који је цар Михаило претрпео од Срба код Велбужда (1330 г.) коначно сруши његову моћ. Међутим, Бугари су и надаље остали незгодни суседи; они су се мешали у византиске политичке прилике и искоришћавали помоћ коју су пружали Андронику II или Ани Савојској захтевајући да им се уступе простране области; изнад свега, после њихових непрекидних упада, грчка земља је остајала страховито опустошена. Али Срби су нарочито били постали опасни противници. Под наследницима Стефана Немање, Урошем I (1243-1276 г.), (Драгутином (1276-1282 г.) и Милутином (1282-1321 г.), Србија се била увећала на рачун Бугара и Грка и постала најважнија држава на Балканском Полуострву. Урош I бејаше освојио горњу долину Вардара (1272 г.); Милутин, ослањајући се на савез са Епирцима и Анжујцима, бејаше заузео Скопље (1282 г.), покорио област око Сереза и Христовоља која му отвори приступ у Архипелаг (1283 г.), дочепео се Охрида, Преспе и целе западне Македоније, запосео северну Арбанију (1296 г.) и принудио Андроника II да му призна сва његова усвојења (1298 г.). Као и Бугари, и Срби су се стално мешали у унутрашње немире грчког царства.

Када се Стефан Душан (1331-1355 г.) попе на престо, Србија се пружала од Саве и Дунава на северу до Струмице и Прилепа на југу, од Босне на западу до Риле и Струме на истоку. Душан је хтео да је подигне на још већи степен: он је маштао да сједини под својом влашћу цело Балканско Полуострво и да у Цариграду стави на главу царску круну. Вешт дипломата, велики војсковођа, мудар, самовољан и упоран, он прво доврши освојење западне Македоније (1334 г.); затим, отевши Арбанију од Анжујаца до Драча и Валоне и Епир од Грка до Јањине (1340 г.), он настави са поковањем Македоније где Грци сачуваше само Солун и Халкидику и где српска граница допре на истоку до Марице (1345 г.). 1346 г., у саборној цркви у Скопљу, Душан се свечано круниса за "цара и самодршца Србима и Грцима". Српско царство се сада простирало од Дунава до Јегејског и Јадранског Мора. Душан га је устројио по угледу на византиско државно уређење, дао му је законодавство (1349 г.) и установио у Пећи патријаршију независну од Цариграда. Победилац Грка (1351 г. опсео је Солун), Анжујаца, босанског краља, угарског краља, он је био најмоћнији

владар на Балканском Полуострву и папа га именована "*капетаном* у борби против Турака". Душану је још само остало да освоји Цариград. Он то покуша (1355 г.), заузео Адријанопољ и Тракију, и изненада умре, - на несрећу по хришћанске народе, - сневајући о граду који је хтео да начини својом престоницом. По његовој смрти царство се убрзо распаде. Али из ове двадесетпетогодишње борбе Византија изиђе још слабија.

Турци. - Док се овако у Европи Византија смањивала под навалом словенских држава, Турци Османлије напредовали су у Азији под вођством три велике поглавице, Ертогрула, Османа (1289-1326 год.) и Оркана (1326-1359 г.). Упркос напорима, каткад успешним, Андроника II да их заустави, Бруса паде 1326 г. у руке Османлија који у њој сместише своју престоницу. Затим подлегше Никеја (1329 г.) и Никомидија (1337 г.); 1338 г. Турци допреше до Босфора. Они га ускоро пређоше на позив самих Византинаца који су ужурбано тражили њихов савез у својим грађанским раздорима: 1353 г. Кантакузин, који је још 1346 г. дао султану своју ћерку за жену, награди његове услуге уступивши му једну тврђаву на европској обали Дарданела. Следеће године (1354 г.) Турци се сместише у Галипољу; затим заузеше Дидимотих (Димотика) и Цурул (Чорлу) 1357 г. Балканско Полуострво било им је отворено.

Мурат I (1359-1389 г.) то искористи. Он заузео Тракију (1361 г.), што му Јован V Палеолог мораде признати (1363 г.); затим освоји Филипопољ, а ускоро и Адријанопољ (Једрене) где премести своју престоницу (1365 год.). Византија, усамљена, опкољена, одвојена од осталог дела монархије, очекиваше, заклоњена иза својих бедема, последњи ударац који је изгледао неизбежан. За то време Османлије су довршавале освојење Балканског Полуострва. Они потукоше на Марици јужне Србе и Бугаре (1371 г.), основаше своје колоније у Македонији и загрозише Солуну (1374 г.), заузеше Арбанију (1386 год.), срушише српско царство у боју на Косову (1389 г.), створише од Бугарске турски пашалук (1393 г.). Јован V Палеолог мораде признати султанову врховну власт, плаћати му данак и снабдети га војском да би заузео последње место које је Византинцима остало у Малој Азији, Филадельфију (1391 г.).

Бајазит (1389-1402 г.) заузео још одлучнији став према царству. Он опседе (1391-1395 г.) грчку престоницу; а када пропаде у бици код Никопоља (1396 г.) велики

потхват који је Запад био предузео да би спасао Византију, он снажно нападе на Цариград (1397 г.), освајајући истовремено Мореју. На срећу по Грке монголска најезда и велики пораз који Турци претрпеше у борби са Тамерланом код Ангоре (1402 г.) пружише царству двадесет година мира. Али 1421 г. Мурат II (1421-1451 г.) поново предузе напад. Он удари, уосталом без успеха, на Цариград који се одважно одупре (1422 год.); заузео Солун (1430 г.) који су 1423 г. Млечићи били купили од Грка; један његов војсковођа продре у Мореју (1423 г.); он сам упаде у Босну и Арбанију, а влашком кнезу наметну данак. Грчко царство, на издисају, обухватало је осим Цариграда и оближњег предела до Деркона и Силимврије (Силиври) само још неколико области расутих по приморју, Анхијал, Месимврију, Атос и Пелопонез који, скоро потпуно повраћен од Латина, постаде тада нека врста средишта грчке народности. Упркос јуначким напорима Јована Хуњадија који потуче Турке на Јаломици 1443 г., упркос отпору Скендер-бега у Арбанији, Турци су и даље односили победе. 1444 г. у бици код Варне пропаде последњи велики покушај који су хришћански народи предузели на Истоку; атинска војводина покори се султану; морејска кнежевина, у коју упадоше Турци 1446 г., би принуђена на плаћање данка; Јован Хуњади претрпе пораз у боју на Косову (1448 г.). Цариград, неосвојива тврђава, једини остаде и изгледало је да он сам за себе сачињава цело царство. Али и његов крај се такође ближио. Мухамед II, пењући се на престо (1451 г.), имао је чврсту намеру да га освоји.

Византија и Латини. - Место да притекну у помоћ царству, Латини настањени на Истоку, Млечићи и Ђеновљани, себично су искористили његову невољу и убрзали његову пропаст.

Насељени за време Михаила Палеолога у Галати (1267 г.), затим на обалама Мале Азије и у Црном Мору, Ђеновљани, према речима једног грчког историчара, "бејаху затворили Грцима све путове поморске трговине"; и ма да су Грци, за владавине Андроника III, тренутно повратили од њих Хиос (1329 г.), Лезбос (1336 г.) и Фокеју (1340 г.), ови краткотрајни успеси нису умањили ни безочност ни похлепност страних трговаца. Млечићи, господари Архипелага, који су се убрзо вратили у Цариград и Солун, нису били мање опасни. Обе републике су се понашале у царству као у освојеној земљи, пркосећи

византиским владоцима и натурајући им своју вољу силом, испуњавајући престоницу нередима и убиствима, доводећи своје ескадре до у Златни Рог, изазивајући буне у престоници (1375 г.), добијајући претњама земљишта или повластице, стварајући - као што учинише Ђеновљани 1348 г. - базу за убојно бродовље у Босфору, пљачкајући грчке поданике и нападајући на сам Цариград - као што учинише Млечићи 1305 г. и Ђеновљани 1348 г. - када су сматрали да имају разлога жалити се против цара. Византинци бунећи се пристајали су на ове дрскости јер су били немоћни да их одбију силом: њихов положај Млечићи и Ђеновљани су искоришћавали да би исисавали монархију. Млеци су образовали своје царство у источним морима. Ђенова је основала на повраћеном Хиосу (1347 г.) моћно трговачко друштво названо *Маона* ("велика галија"). Латини, према речима једног византиског историчара, "бејаху се дочепали целокупног византиског богатства и скоро свих поморских доходака", довршавајући на тај начин економску пропаст царства.

Остали западни народи нису се много више бринули о Византији. Без сумње, за време крсташког похода 1343 г. повраћена је од Турака на неколико година Смирна, а 1366 г. Галипољ, опет на кратко време. Без сумње, хришћански свет је предузео 1396 г. велики потхват који се завршио сломом код Никопоља, а 1444 г. други који се завршио поразом код Варне; исто тако, пуне две године (1397-1399 г.), француски маршал Бусико храбро је бранио Цариград против турског напада. У суштини, судбина Византије није више занимала Запад и он је гледао само да се користи њеном невољом да би завладао њоме у верском, освојио је у политичком и исцрпео је у економском погледу. Папство је сањало само о томе да успостави унију, не базирајући се на одвратност коју су Византинци осећали према њој; западни владари маштали су само о раздеоци царства. Узалуд су Јован V 1369 г., Манојло II 1402 г., Јован VIII 1439 г. долазили у Италију, Француску, Енглеску да моле за помоћ: постигли су само љубазан пријем и лепа обећања. А кад се Мухамед II решио да учини крај грчком царству, истрошеној Византији остало је још само да достојно умре.

Пад Цариграда. - То она и уради. Чим је ступио на престо Мухамед II бејаше испољио своје намере саградивши на Босфору тврђаву Румили - Хисар која је пресецала везе Цариграда са Црним Морем и пославши војску на Мореју (1452

г.) да би спречио грчке деспоте Мистре да притекну у помоћ престоници. Ускоро султан изврши напад на град (5 априла 1453 г.). Насупрот огромној турској војсци која је бројала око 160.000 људи цар Константин Драгаш могао је да истави једва 9.000 војника од којих су половина били странци; Грци, из непријатељства према унији коју је наново био завео њихов владар, вршили су, уопште, доста рђаво своју дужност. Ипак, упркос силини турске артиљерије и страховитом топу инжењера Орбана, први јуриш је био одбијен (18 априла). Али Мухамед II успе да продре са флотом у Златни Рог и да тако загрози још једном делу бедема. Међутим, напад извршен 7 маја потпуно пропаде. Али у градским бедемима, у близини капије св. Романа, би начињен продор. Ноћу између 28 и 29 маја 1453 г. отпоче последњи напад. Два пута Турци бише одбијени; тада Мухамед II пусти јаничаре. У том тренутку Ђеновљанин Ђустинијани, који је заједно са царем био душа одбране, би тешко рањен и мораде напустити своје место, уносећи тиме растројство међу војнике. Цар, међутим, настави да се храбро бори, када један непријатељски одред, проваливши кроз тајну капију звану *Ксилопорта*, нападе браниоце с леђа. То је био кпај. Константин Драгаш јуначки погибе на продору, обасјавши тако Византију последњим зраком лепоте. Турци су били господари града. Тада започе у освојеном Цариграду пљачкање и покољ; више од 60.000 лица би одведено у ропство. А 30 маја 1453 г., у осам часова ујутру, Мухамед II свечано уђе у византиску престоницу и у Св. Софији захвали исламском Богу на победи.

Византиска цивилизација у доба Палеолога

Ипак, и у време свога опадања, животна снага византиске цивилизације била је толика да последњи препорођај, књижевни и уметнички, краси зраком изумируће славе доба Палеолога.

У XIV и XV веку Цариград је још увек био један од најлепших и најчувенијих градова на свету, матица православља у коју су се стицали поклоници са грчког и словенског Истока, велика трговачка варош где су се сретали трговци са целог Запада, величанствено и плодносно средиште знатне духовне и уметничке културе. Школе у византиској престоници биле су напредније и

посећеније него икада, а чувени професори универзитета, Плануд, Москопуло, Триклиније, у почетку XIV века, доцније Хрисолора и Аргиропуло, обнављајући изучавање класичних писаца, показали су се достојним претечама хуманиста из доба Препорођаја. Уз њих, филозофи Гемист Плитон и Висарион настављали су проучавање Платонових доктрина и спремали се да их предаду Западу. Био је, затим, читав низ самониклих и особених талената, историчара као Јован Кантакузин или Никифор Григора у XIV веку, Франца, Дука, Халкондил или Критовул у XV веку; богослова као Григорије Палама или оба Кавасила у XIV, Марко Евгеник или Ђорђе Схоларије у XV веку; беседника као Никифор Хумно или Димитрије Кидоније; есејиста као Теодор Метохит или Манојло Палеолог; песника као Манојло Фил; сатиричара као безимени писац *Силаска Мазариса у лакао*. Науке, астрономија, медицина, природне науке, биле су гајене као и књижевност и с правом се могло рећи о научницима тога времена да нису учинили мање услуга него Роџер Бекон на Западу. Изгледа, заиста, као да је пред пропаст Византија сакупила све духовне силе да би последњи пут блеснула.

Исто тако, у зору XIV века, византиска уметност се будила за последњи препорођај. Враћајући се својим најстаријим изворима, нарочито александриској традицији коју су савремени хуманисти оживели, ова уметност губи своје апстрактно обележје да би постала стварна и живописна, наизменце узбудљива, драматична или љупка. Иконографија се обогаћује и препорођава и постаје дирљивија и топлија. Боја, складна и мајсторски смешана, скоро је импресионистичке технике. Стварају се школе, разноврсне по надахнућу и по стилу: цариградска школа чији су мозаици у Кахрије-џамији (почетак XIV века) ремек-дело; македонска школа чији су учитељи украсили цркве по Македонији и Старој Србији и најстарије цркве на Атосу и чији је, можда, последњи претставник у XVI веку чувени Манојли Панселин; критска школа чије су фреске у Мистри без сумње ремек-дело. Тако Византија, по изгледу исцрпена, добија у XIV као и у X веку, у додиру са античком традицијом, нову снагу; и захваљујући овом моћном уметничком покрету, који се може упоредити са италијанском Обновом у XIV веку, али који јој међутим не дугује ништа, византиски утицај се још једанпут рашири међу све источне народе, Србе, Русе, Румуне.

Деспотовина Мистра. - Међу овим разним средиштима духовне и уметничке културе Мистра заслужује нарочити помен.

Овај град, који је основао Вилхардуена изнад равнице где је била Спарта и који је постао затим столица грчких пелопонеских деспота, са својим црквама потпуно украшеним фрескама, својим бедемима, кућама, палатама, претставља, као што је с правом речено, византиску Помпеју. Када је 1262 г. поново потпао под византиску власт Андроник II се трудио да га насели и улепша и подигао је у њему неколико цркава. Јован Кантакузин се касније њиме још више занимао. Од провинције Мореје, постепено повраћене од Франака, он начини апанажу за свога млађег сина Манојла који доби назив *деспота* (1348г.); за управе овога владоца, као и осталих млађих синова из династије Палеолога (од 1383 г.), Мистра је била средиште сјајног двора на коме се неговала књижевност и уметност, права жижа јелинизма и хуманизма и уточиште грчке народности на издисају.

Ово изненадно буђење спомена на далеко јелинско порекло, пред пропаст, у Византији која је тако давно престала да се занима старом Грчком, достојно је пажње. Са усана људи XV века неочекивано се чују велика имена Перикла, Темистокла, Ликурга и Епаминонде о чијим се подвизима "за општу ствар, за отаџбину" радо говори. Најодличнији људи тога доба, Гемист Плитон, Висарион, виде у буђењу јелинске традиције клицу која ће спасти царство и они преклињу владара да место застарелог назива "василеус Ромеја" узме ново и живо име "краљ Јелина" "које ће само бити у стању, говораху они, да осигура спас слободних Јелина и ослобођење њихове потлачене браће". Висарион потсећа последњег Палеолога на подвиге некадашњих Спартанаца и моли га да се стави на чело њихових потомака да би ослободио Европу од Турака и повратио у Азији наслеђе својих предака. Плитон предлаже Манојлу II уочи коначне пропасти читав програм којим би се стање у препорођеној Јелади изменило на боље. И ма колико узалудна изгледала ова маштања у тренутку када је Мухамед II био пред вратима, ипак претставља значајну чињеницу ово враћање свести о Јелинизму који неће да умре, овај пророчки поглед у далеку будућност када ће, према речима Халкондила, писца из XV века, "извесног дана један грчки краљ и његови наследници обновити краљевство у коме ће

уједињени синови Јелина сами управљати својим пословима сачињавајући један народ".

Ове су тежње нашле израза нарочито на двору у Мистри, а исто тако и у црквама у Мистри, у Саборној цркви (почетак XIV века), у Перивлепту (средина XIV века), у Пантанаси (XV век), налазе се неколика ремек-дела уметничке обнове тога доба. Ту се може видети изванредно декоративно разумевање, тражена живописност, покрет, израз, значајан смисао за отменост и љупкост, дивно осећање за боју, једновремено нежну и јаку, уметност у исто доба учена и слободна. Исте особине се налазе и на фрескама по црквама у Македонији као и на најстаријим живописима у манастирима на Атосу. Оне показују за какву је стваралачку изворност византиска уметност још била способна и обасјавају доба Палеолога последњим блеском.

Грчко трапезунтско царство. - На далекој црноморској обали, супротном крају византиског света, трапезунтско царство било је друго занимљиво средиште јелинске цивилизације.

Почетком XIII века Алексије I (1204-1222 г.), из породице Комнина, бејаше основао, упркос нападима никејских владалаца и Турака Селџука, државу која је обухватала цео стари Полемониачки Понт и пружала се на истоку до Фаза. Али ново царство, усамљено на крајњој тачки Истока, забачено између Турака и Монгола, разривано унутрашњим неслогама бунтовног феудалног племства, искоришћавано од стране Ђеновљана, узнемиравано од стране суревњивих грчких цариградских царева, имало је тежак живот. Оно је ипак проживело и срећније дане под Алексијем II (1197-1330 г.) и за време дуготрајне владавине Алексија III (1340-1390 г.) који украси своју престоницу црквама и манастирима. Трапезунт, лежећи степенасто изнад морске површине, међу рекама и зеленилом, необично богат захваљујући трговини коју је водио са унутрашњошћу Азије, чувен са своје раскоши и лепоте својих принцепа, био је тада један од најлепших градова на Истоку и једно од највећих тржишта светских. На висоравни која се уздизала над обалом владалачки двор је био право чудо од господствене велелепности, а слава града, "главе и очију целе Азије", била је раширена по свему источном свету. Без сумње, почевши од првих година XV века, дубока исквареност нарави раздирала је двор Комнина и

испуњавала га крвавим смутњама и кобним пустоловинама. Поред свега тога, заваљујући трапезунтском царству, трајао је на крајњој тачки Црнога Мора одблесак византиског сјаја и за време два и по века грчка народност је имала ту једно од својих уточишта.

Морејска деспотовина и трапезунтско царство преживели су само неколико година пад Цариграда. 1453 г. арбански устанак на Пелопонезу доведе Турке у Мореју, и деспоти, браћа Константина XI, пошто су позвали Османлије у помоћ, морали су да признаду султанову врховну власт. Када је 1459 г. Тома одбио плаћање данка стање је постало још озбиљније. Мухамед II лично појави се у Мореји, сломивши сав отпор, али не успевши да освоји Мистру. Деспоти су још једном морали да се потчине, али се ускоро поново побунише. Тада султан пође право на Мистру, збаци деспота Димитрија и одведе га у ропство; други грчки владалац побеже у Италију и Мореја постаде турска област (1460 г.). Давид Комнин, последњи трапезунтски цар, подлеже 1461 г. Он је узалуд покушавао да се ослони мужа своје нећаке, туркменског кнеза Узуна-Хасана. 1461 год. Мухамед II се појави у Анатолији, потуче Хасанову војску, затим се окрете против Трапезунта који се мораде предати. Што је остало од царске породице би прогнано у Македонију близу Сереза. То је био крај последње грчке државе на Истоку.

*

Тако нестаде византиског царства после више од хиљадугодишњег трајања, често славног, пошто је било током векова заточник хришћанства против ислама, бранилац цивилизације против варварства, васпитач словенског Истока, пошто је раширило све до Запада свој утицај. Али и онда када је Византија пропала, и онда када је престала да постоји као царство, она је продужила да врши у целом источном свету свемоћан уплив, и она га врши још и данас. Од крајњих тачака Грчке до крајњих тачака Русије сви народи источне Европе, Турци и Грци, Срби и Бугари, Румуни и Руси, сачували су живи спомен и предања ишчезле Византије. У том погледу ова стара историја, прилично рђаво позната, мало заборављена, није, као што се обично мисли, мртва историја; она је оставила све до данашњег дана, у схватањима као и у политичким тежњама, дубоке трагове и она садржи још увек у себи за све

народе који су примили њено наслеђе обећања и јемства за будућност. У овом погледу, дакле, византиска цивилизација двоструко заслужује пажњу: због саме себе и због свега што је остало од ње у историји нашег доба.

ДОДАТАК

I Византиски цареви

Константинова династија

Константин I Велики 306-337 г.; сам владао 323-337 г.

Констанције II 337-361 г.; сам владао 353-361 г.

Јулијан 361-363 г.

Јовијан 363-364 г.

Валенс 364-378 г.

Теодосијева династија

Теодосије I Велики 379-395 г.

Аркадије 395-408 г.

Теодосије II 408-450 г.

Маркијан 450-457 г.

Лав I 457-474 г.

Зенон 474-491 г.

Анастасије 491-518 г.

Јустинова династија

Јустин I 518-527 г.

Јустинијан I 527-565 г.

Јустин II 565-578 г.

Тиберије II 578-582 г.

Маврикије 582-602 г.

Фока (отмичар) 602-610. г.

Ираклијева династија

Ираклије 610-641 г.

Константин III и Ираклона 641-642 г.

Констант II 624-668 г.

Константин IV Погонат 668-685 г.

Јустинијан II Ринотмит 685-695 г.

Леонтије (отмичар) 695-698 г.

Тиберије III (отмичар) 698-705 г.

Јустинијан II (по други пут) 705-711 г.

Филипик 711-713 г.

Анастасије II 713-716 г.

Теодосије III 716-717 г.

Исавријанска (сирска) династија

Лав III 717-740 г.

Константин V Копроним 740-775 г.

Лав IV 775-780 г.

Константин VI 780-797 г.

Ирина 797-802 г.

Никифор I (отмичар) 802-811 г.

Ставракије 811 г.

Михаило I Рангав 811-813 г.

Лав V Јерменин 813-820 г.

Михаило II Тепави 820-829 г.

Теофило 829-842 г.

Михаило III Пијаница 842-867 г.

Македонска династија

Василије I 877-886 г.

Лав VI Мудри 886-912 г.

Александар 912-913 г.

Константин VII Порфирогенит 913-959 г., имајући за савладара Романа I

Лакапина (отмичара) 919-944 г.

Роман II 959-963 г.

Никифор II Фока 963-969 г.

Јован I Цимискије 969-976 г.

Василије II Бугароубица 976-1025 г.

Константин VIII 1025-1028 г.

Зоја 1028-1050 г., имајући за савладаре своје узастопне мужеве:

- Роман III Аргир 1028-1034 г.

- Михаило IV Пафлагонац 1034-1041 г.

- Михаило V Калафат (сестрић Михаила IV, усињеник Зојин) 1041-1042 г.

- Константин IX Мономах 1042-1054 г.

Теодора 1054-1056 г.

Михаило VI Стратиотик 1056-1057 г.

Династија Дука и Комнина

Исак I Комнин 1057-1059 г.

Константин X Дука 1059-1067 г.

Роман IV Диоген 1067-1071 г.

Михаило VII Дука 1071-1078 г.

Никифор III Вотанијат (отмичар) 1078-1081 г.

Алексије I Комнин 1081-1118 г.

Јован II Комнин 1118-1143 г.

Манојло I Комнин 1143-1180 г.

Алексије II Комнин 1180-1183 г.

Андроник I Комнин 1183-1185 г.

Династија Анђела

Исак II 1185-1195 г.

Алексије III 1195-1203 г.

Исак II (по други пут) имајући за савладара свога сина Алексија IV 1203-1204 г.

Алексије V Мурзуфло (отмичар) 1204 г.

Латински цариградски цареви

Балдуин Фландриски 1204-1205 г.

Хенрик од Ангра 1206-1216 г.

Петар од Куртнеја 1217 г.

Јоланда 1217-1219 г.

Роберт II од Куртнеја 1221-1228 г.

Балдуин II 1228-1261 г., имајући за намесника Јована од Бријена 1229-1237 г., сам владао 1240-1261 г.

Грчки никејски цареви

Теодор I Ласкар 1204-1222 г.

Јован III Ватац 1222-1254 г.

Теодор II Ласкар 1254-1258 г.

Јован IV Ласкар 1258-1259 г.

Михаило VIII Палеолог (отмичар) 1259-1261 г.

Династија Палеолога

Михаило VIII 1261-1282 г.

Андроник II 1282-1328 г., имајући за савладара свога сина Михаила IX 1295-1320 г.

Андроник III 1328-1341 г.

Јован V 1341-1376 г.

Јован VI Кантакузин (отмичар) 1341-1355 г.

Андроник IV (син Јована V) 1376-1379 г.

Јован V (по други пут) 1379-1391 г.

Јован VII (син Андроника IV, отмичар) 1390 г.

Манојло II 1391-1425 г.

Јован VIII 1425-1448 г.

Константин XI Драгаш 1448-1453 г.

Грчки деспоти Мистре

Манојло Кантакузин 1348-1380 г.

Матија Кантакузин 1380-1383 г.

Теодор I Палеолог 1383-1407 г.

Теодор II 1407-1443 г.

Константин Драгаш 1428-1448 г.

Тома 1432-1460 г.

Димитрије 1449-1460 г.

II Хронолошки преглед најважнијих догађаја византиске историје

- 330 г. - 11 маја. — Константин Велики извршио освећење Цариграда, *Новог Рима*.
- 343 г. — Црквени сабор у Сердици.
- 351 г. — Битка код Мурсе.
- 353 г. — Констанције сам влада.
- 359 г. — Црквени сабор у Риминиу.
- 376 г. — Насељење Западних Гота у Мезији.
- 378 г. — Битка код Адријанопоља и смрт цара Валенса.
- 381 г. — Васељенски сабор у Цариграду.
- 395 г. — Теодосијева смрт. Подела царства између његових синова Аркадија и Хонорија.
- 396 г. — Аларихова најезда у Грчку. Стилихон опколио Западне Готе код Фолоје.
- 399-400 г. — Гаинасова буна.
- 404 г. — Збацивање и прогонство св. Јована Златоустог.
- 410 г. — Аларих осваја Рим.
- 431 г. — Васељенски сабор у Ефесу.
- 438 г. — Објављивање *Теодосијевог Законика*.
- 439 г. — Грађење великог цариградског бедема.
- 441 г. — Атилина најезда у Панонију.
- 447 г. — Нова Атилина најезда.
- 449 г. — Црквени сабор прозван *Ефеско разбојништво*.
- 451 г. — Васељенски сабор у Халкедону.
- 476 г. — Пад западног римског царства.
- 482 г. — *Унијонистички указ* или *Хенотикон*.
- 487 г. — Теодорих, краљ Источних Гота, добио је налог од Зенона да поврати Италију.
- 502 г. — Продужење рата са Персијанцима.
- 512 г. — Грађење Анастасијевог *Дугог Зид*а.
- 514 г. — Виталијанова буна.

519 г. — Успостављање споразума са Римом и крај Акакијеве шизме (484-519).
527 г. — Продужење рата са Персијанцима.
529 г. — Објављивање *Јустинијановог Законика*.
529 г. — Затварање школа у Атени.
532 г. — Вечити мир склопљен са Персијанцима.
532 г. — Побуна *Ника*.
533 г. — Објављивање *Дигеста* и *Институција*.
533-534 г. — Велизар поново осваја Африку.
535 г. — Јустинијанове *Новеле* за административно преустројство царства.
535 г. — Рат са Источним Готима.
536 г. — Црквени сабор у Цариграду.
537 г. — Освећење Свете Софије.
537-538 г. — Опсада Рима који брани Велизар.
540 г. — Велизар осваја Равену.
540 г. — Хозроје упада у Сирију.
540 г. — Најезда Хуна у Илирик.
543 г. — Јустинијанов указ о *Трима поглављима*.
548 г. — Теодорина смрт.
549 г. — Тотила наново осваја Рим.
552 г. — Пораз Источних Гота код Тагине и крај њиховог краљевства.
553 г. — Васељенски сабор у Цариграду.
554 г. — Освајање југоисточног дела Шпаније.
559 г. — Хуни пред Цариградом.
562 г. — Мир са Персијанцима.
568 г. — Најезда Лангобарда у Италију.
572 г. — Продужење рата са Персијанцима.
579 г. — Смрт Хозроја Великог.
581 г. — Авари освајају Сирмиј.
Око 582 г. — Оснивање афричког и равенског егзархата.
591 г. — Мир са Персијанцима.
601 г. — Прискове победе над Аварима.
602 г. — Фокин устанак.

608 г. — Персијанци освајају Сирију и стижу у Халкедон.
610 г. — Ираклијев устанак и Фокин пад.
615 г. — Персијанци освајају Јерусалим.
617 г. — Персијанци поковавају Мисир.
622 г. — Ираклије предузима напад против Персијанаца.
626 г. — Авари и Персијанци нападају Цариград.
627 г. — Битка код Ниниве.
629 г. — Мир са Персијанцима.
Почетак VII века. — Насељење Хрвата и Срба у Илирику.
634 г. — Арабљани упадају у Сирију.
636 г. — Битка на Јармуку.
637 г. — Предаја Јерусалима.
638 г. — Ираклије објављује *Ектезу* или *Тумачење вере*.
640-642 г. — Арабљани поковавају Мисир.
647 г. — Арабљани у северној Африци.
648 г. — Константин II објављује *Тип*.
655 г. — Пораз византиске флоте у ликиским водама.
Средина VII века. — Установљење азиских *тема*.
668 г. — Арабљани у Халкедону.
673-678 г. — Арабљани опсађују Цариград.
679 г. — Насељење Бугара јужно од Дунава.
680-681 г. — Васељенски сабор у Цариграду.
692 г. — Арабљани побеђују Јустинијана II код Севастопоља.
697-698 г. — Арабљани освајају Картагину. Губитак Африке.
708 г. — Неуспех Јустинијана II против Бугара.
710 г. — Устанак у Италији.
712-717 г. — Напредовање Арабљана у Малој Азији.
717-718 г. — Арабљани опсађују Цариград.
726 г. — Указ против икона.
727 г. — Устанак у Грчкој и Италији.
739 г. — Битка код Акроина.
740 г. — Објављивање *Еклоге*.

751 г. — Лангобарди освајају Равену.
752 г. — Успеси над Арабљанима.
753 г. — Иконоборачки црквени сабор у Ијерији.
754 г. — Пипинов дар папству. Губитак византиске Италије.
755 г. — Рат са Бугарима.
762 г. — Пораз Бугара код Анхијала.
765 г. — Гоњење присталица икона.
787 г. — Васељенски сабор у Никеји.
797 г. — Ирина обара Константина VI.
800 г. — Обнављање западног римског царства.
809 г. — Најезда бугарског кана Крума.
811 г. — Цар Никифор убијен у борби са Бугарима.
813 г. — Крум пред Цариградом.
813 г. — Победа Византинаца код Месимврије.
815 г. — Иконоборачки сабор у Цариграду.
822 г. — Томин устанак.
826 г. — Арабљани освајају Крит.
827 г. — Арабљани у Сицилији.
832 г. — Теофилов указ против икона.
838 г. — Арабљани освајају Амориј.
842 г. — Арабљани освајају Месину.
843 г. — Црквени сабор у Цариграду и успостављање православља.
858 г. — Збацивање Игњатија. Фотије изабран за патријарха.
863 г. — Посланство Ћирила и Методија у Моравској.
864 г. — Прелажење Бугара у хришћанство.
867 г. — Црквени сабор у Цариграду. Раскид са Римом.
869 г. — Црквени сабор у Цариграду.
876 г. — Грци освајају Бари.
878 г. — Арабљани освајају Сиракузу.
879 г. — Црквени сабор у Цариграду.
887-893 г. — Објављивање *Василика*.
893 г. — Раскид са бугарским царем Симеоном.

902 г. — Арабљани освајају Таормину. Губитак Сицилије.
904 г. — Арабљани освајају Солун.
915 г. — Битка на Гариљану.
917 г. — Победа Бугара код Анхијала.
919 г. — Роман Лакапин отима престо.
924 г. — Симеон пред Цариградом.
927 г. — Смрт цара Симеона.
934 г. — Византинци освајају Мелитину.
944 г. — Освајање Нисива и Едесе.
944 г. — Пад Романа Лакапина.
961 г. — Никифор Фока повраћа Крит.
963 г. — Никифор Фока отима престо.
965 г. — Покорење Сицилије.
967 г. — Продужеше рата са Бугарима.
968 г. — Руси у Бугарској.
968 г. — Освајање Антиохије.
969 г. — Убиство Никифора Фоке.
971 г. — Устанак Варде Фоке.
971 г. — Пораз Руса код Силистрије. Присаједињење Бугарске.
976 г. — Цимискијино ратовање у Сирији.
976-979 г. — Буна Варде Склира.
977-986 г. — Напредовање македонског цара Самуила.
986 г. — Пораз Грка код Трајанове Капије.
987-989 г. - Буна Варде Фоке.
989 г. — Руси примају хришћанство.
995 г. — Ратовање Василија II у Сирији.
996 г. — Пораз Македонских Словена на Сперхију.
998 г. — Ратовање у Сирији.
1000-1014 г. — Рат са Македонским Словенима.
1010 г. — Буна у јужној Италији.
1014 г. — Битка код Кимвалонге. Смрт цара Самуила.
1018 г. — Пропаст македонског словен. царства.

1018 г. — Победа код Кане.
1021-1022 г. — Присаједињење Јерменске.
1032 г. — Грци освајају Едесу.
1038 г. — Успеси Ђорђа Манијака у Сицилији.
1040 г. — Устанак у Македонији.
1042 г. — Буна у Цариграду. Пад Михаила V.
1043 г. — Устанак Ђорђа Манијака.
1054 г. — Патријарх Керуларије раскида са Римом.
1057 г. — Устанак Исака Комнина.
1064 г. — Турци Селџуци освајају Ани.
1071 г. — Нормани освајају Бари. Губитак Италије.
00 г. — Битка код Манзикерта.
1078 г. — Устанак Вријенија и Вотанијата.
1078 г. — Турци у Никеји.
1081-1084 г. — Најезда Роберта Гвискара у Епир.
1082 г. — Уговор са Млечима.
1091 г. — Пораз Печенега код Левунија.
1096 г. — Крсташи у Цариграду.
1097 г. — Крсташи освајају Никеју.
1107-1108 г. — Рат са Бохемундом.
1116 г. — Битка код Филомила.
1122 г. — Пораз Печенега.
1122-1126 г. — Рат са Млечима.
1124-1126 г. — Посредовање у Угарској.
1137-1138 г. — Ратовање Јована Комнина у Киликији и Сирији.
1147 г. — Други крсташки рат.
1147-1149 г. — Рат са Рожером II краљем Сицилије.
1151 г. — Византинци у Анкони.
1152-1154 г. — Рат са Угарском.
1158 г. — Ратовање Манојла Комнина у Сирији.
1168 г. — Присаједињење Далмације.
1171 г. — Раскид са Млечима.

1176 г. — Битка код Мириокефала.
1182 г. — Устанак Андроника Комнина.
1185 г. — Нормани освајају Солун.
1185 г. — Оснивање другог бугарског царства.
1189 г. — Фридрих Барбароса на Истоку.
1190 г. — Исак Анђел потучен од Бугара.
1197-1207 г. — Бугарски цар Јоаница.
1204 г. — Латини освајају Цариград. Оснивање латинског цариградског царства.
1205 г. — Пораз Латина код Адријанопоља.
1206 г. — Теодор Ласкар крунисан за никејског цара.
1210 г. — Сабор у Равеници.
1222 г. — Епирски Грци ослобођавају Солун.
1230 г. — Бугари уништавају грчко солунско царство.
1236 г. — Грци и Бугари нападају Цариград.
1244 г. — Солунска деспотовина никејски вазал.
1254 г. — Потчињење епирског деспота Михаила.
1259 г. — Битка на пољу Пелагонији.
1261 г. — Нимфејски уговор.
1261 г. — Грци ослобођавају Цариград.
1262 г. — Византинци ступају у Мореју.
1267-1272 г. — Напредовање Карла Анжујског у Епиру.
1274 г. — Црквени сабор у Лиону.
1281 г. — Пораз анжујских трупа код Берата.
1302-1311 г. — *Каталонски велики одред* на Истоку.
1311 г. — Битка на Копајском Језеру.
1326 г. — Турци освајају Брусу.
1325-1328 г. — Рат између двојице Андроника.
1330 г. — Бугари потучени од Срба на Велбужду.
1340 г. — Напредовање Срба у Епиру и Турака у Азији.
1341 г. — Устанак Јована Кантакузина.
1342-1349 г. — Устанак *Зилота* у Солуну.
1341-1351 г. — *Исихастички спор*.

- 1345 г. — Стефан Душан покорава Македонију.
- 1346 г. — Крунисање Стефана Душана за цара у Скопљу.
- 1347 г. — Кантакузин заузима Цариград.
- 1348 г. — Оснивање деспотовине Мистре.
- 1354 г. — Турци у Галипољу.
- 1355 г. — Смрт Стефана Душана.
- 1365 г. — Турци преносе своју престоницу у Адријанопољ.
- 1371 г. — Битка на Марици.
- 1373 г. — Јован V Палеолог султанов вазал.
- 1376 г. — Устанак Андроника IV.
- 1389 г. — Бој на Косову.
- 1390 г. — Устанак Јована VII.
- 1391 г. — Турци освајају Филадельфију.
- 1396 г. — Никополски крсташки рат.
- 1397 г. — Бајазит напада Цариград.
- 1402 г. — Битка код Ангоре.
- 1422 г. — Турци опседају Цариград.
- 1423 г. — Турски поход на Мореју.
- 1430 г. — Турци освајају Солун.
- 1439 г. — Црквени сабор у Флоренци.
- 1444 г. — Битка код Варне.
- 1446 г. — Турска најезда у Мореју.
- 1451 г. — Ступање на престо Мухамеда II.
- 1453 г. — 29 маја. — Турци освајају Цариград.

КРАТКА БИБЛИОГРАФИЈА ГЛАВНИХ ДЕЛА

На страним језицима

Општа историја византиског царства. - Данас још не постоји, осим можда у Русији, подробна и потпуна општа историја византиског царства која би се оснивала на најновијим научним истраживањима. History of the decline and fall of

the Roman empire од *Gibbon-a* је веома тенденциозна и застарела, а ново издање које је приредио *Bury* (Лондон, 1896, 7 св.) највише вреди због драгоцених примедба којима га је пропратио приређивач. History of Grece from its conquest by the Romans to the present time од *Finlay-a* (ново издање од *Tozer-a*, Оксфорд, 1877, 7 св.) као и, нешто краћа, Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des XVI Jahrhunderts (Берлин, 1883, 1 св.) од *Hertzberg-a* појавиле су се пре великих научних радова последњих година; и ма да је дело *Ch. Норф-a*, објављено у Енциклопедији од *Ersch-a* и *Gruber-a* (св. 85 и 86) под насловом Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit. 1867, још и данас задржало своју вредност, то је поглавито за доба после четвртог крсташког рата и за историју латинских држава које су основане у Грчкој после 1204. Chronographie byzantine од *Muralt-a* (Петроград, 1855-1873, 2 св.), упркос многобројним нетачностима, још увек је користан хронолошки зборник.

Ових последњих година неколико руских научника су отпочели са објављивањем општих историја Византије. Историја од *Кулаковског* (Кијев, 1910-1915) обухвата три свеске у којима су изнети догађаји од 395 до 717 г. Историја од *Успенског* (Петроград, 1913) обухвата досада само једну свеску и допире такође до 717 г. Историја од *Васиљева* (Петроград, 1917) обухвата, у првој свесци, доба од IV века до 1081 г. Треба најзад поменути и историју од *Ламброса* чије III-VI свеска (Атина, 1892-1908) излажу историју царства почев од Константина до 1453 г.

У недостатку опште историје Византије постоји неколико кратких приручника: најбољи су од *Gelzer-a*, Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte (Минхен, 1897, у делу Geschichte der byz. Litteratur од *Krumbacher-a*), од *Jorga*, The byzantine empire (Лондон, 1907) и од *Foord-a*, The byzantine empire (Лондон, 1911). Најзад, свеска II и IV Cambridge mediaeval history (Кембриџ, 1913 и 1923) садрже одлична поглавља из византиске историје.

Монографије које се односе на византиску историју. - У накнаду постоје многобројна дела која расправљају о већем или мањем отсеку византиске историје. Овде ће бити поменута најглавнија:

За доба које се простира од краја IV века до краја IX века:

Bury, A history of the later Roman empire, from Arcadius to Irene (Лондон, 1889, 2 св.).

Исти, History of the later Roman empire (395-565) (Лондон, 1923, 2 св.).

Diehl, Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle (Париз, 1901).

Pernice, L' imperatore Eraclio (Флоренца, 1905).

Schwartzlose, Der Bilderstreit (Гота, 1890).

Bréhier, La querelle des images (Париз, 1904).

Lombard, Constantin V, empereur des Romains (Париз, 1902).

Bury, History of the eastern Roman empire (800-867) (Лондон, 1912).

За доба које се простира од краја IX века до почетка XIII века:

Vogt, Basile Ier (Париз, 1908).

Rambaud, L' empire grec au Xe siècle (Париз, 1870).

Schlumberger, Nicéphore Phocas (Париз, 1890).

Исти, L' épopée byzantine à la fin du Xe siècle (969-1057) (Париз, 1896-1905, 3 св.).

Bréhier, Le schisme oriental du XIe siècle (Париз, 1899).

Neumann, Die Weltstellung des byz. Reiches vor den Kreuzzügen (Лајпциг, 1894).

Chalandon, Essai sur le règne d' Alexis Comnène (Париз, 1900).

Исти, Jean II Comnène et Manuel Comnène (Париз, 1912).

Cognasso, Partiti politici e lotte dinastiche in Bisanzio (Турин, 1912).

Исти, Isaac Ange (Bessarione, 1915).

Luchaire, Innocent III: la question d'Orient (Париз, 1907).

Norden, Der vierte Kreuzzug (Берлин, 1898).

За доба које се простира од 1204 до 1453:

Gerland, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches (Хомбург, 1905).

Gardner, The Lascarids of Nicaea (Лондон, 1913).

Buchon, Recherches sur la principauté franque de Morée (Париз 1841-1846, 5 св.).

Renell Rodd, The princes of Achaia (Лондон, 1907, 2 св.).

Miller, The Latins in the Levant (Лондон, 1908).

Schlumberger, Expédition des Almugavares (Париз, 1902).

Berger de Xivrey, Manuel II Paléologue (Париз, 1853).

Schlumberger, La prise de Constantinople (Париз, 1914).

Fallmerayer, Geschichte des Kaisertums Trapezunt (Минхен, 1827).

Треба споменути, осим тога, неколико монографија које се односе на **историју појединих провинција или појединих градова**.

Diehl, Afrique byzantine (Париз, 1896).

Исти, Etudes sur l' administration byzantine dans l' exarchat de Ravenne (Париз, 1888).

Gay, L' Italie meridionale et l' empire byzantin (867-1071) (Париз, 1904).

Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter (Штутгарт, 1889, 2 св.).

Tafrafi, Thessalonique au XIVe siècle (Париз, 1912).

Diehl, Venise, une république patricienne (Париз, 1915).

Од монографија посвећених појединим **знаменитим личностима** поменућемо:

Hergenröther, Photius (Регенсбург, 1867-1869, 3 св.).

Diehl, Théodora (Париз, 1904).

Исти, Figures byzanties (Париз, 1906 и 1908, 2 св.).

Rambaud, Psellos (у Etudes sur l' histoire byzantine, Париз, 1912).

Vast, Le cardinal Bessarion (Париз, 1878).

За историју народа који су били у односима са грчким царством:

Jiresek, Geschichte der Bulgaren (Праг, 1876).

Исти, Geschichte der Serben, св. I (Гота, 1911).

Jorga, Geschichte des osmanischen Reichs, св. I и II (Гота, 1908-1909).

Најзад, за **општу историју Византије** поменућемо најновији рад:

Diehl, Byzance, grandeur et décadence (Париз, 1919).

За црквену историју:

Gasquet, De l' autorité imperiale en matière de religion (Париз 1879).

Pargoire, L' Eglise byzantine de 527 a 847 (Париз, 1905).

Norden, Das Papsttum und Byzance (Берлин, 1903).

Oeconomos, La vie religieuse dans l' empire byzantin au temps des Comnènes et des Anges (Париз, 1918).

За административну историју царства:

Diehl, Etudes byzantines (Париз, 1905).

Gelzer, Die Genesis der byz. Themenverfassung (Лајпциг, 1899).

Bury, The imperial administrative system in the ninth century (Лондон, 1910).

Schlumberger, Sigillographie byzantine (Париз, 1884).

За историју византиске цивилизације:

Paparrigopoulos, Histoire de la civilisation hellénique (Париз, 1878).

Hesseling, Essai sur la civilisation byzantine (Париз, 1907).

Turchi, La civiltà bizantina (Флоренца, 1910).

За историју права:

Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch - römischen Rechts (3 изд., Берлин, 1892).

За историју трговине:

Heyd, Histoire du commerce du Levant au moyen âge (Лајпциг, 1885, 2 св.).

За историју књижевности:

Krumbacher, Geschichte der byz. Litteratur (2 изд., Минхен, 1897).

За топографију Цариграда:

Ducange, Constantinopolis christiana (Париз, 1680).

Mordmann, Esquisse topographique de Constantinople (Лил, 1892).

Ebersolt, Le grand palais de Constantinople (Париз, 1910).

За историју уметности:

Bayet, L' art byzantin (2 изд., Париз, 1904).

Millet, L' art byzantin (Париз, у А. Michel, Histoire de l' art, св. I 1905 и св. III 1908).

Diehl, Manuel d' art byzantin (Париз, 1910).

Dalton, Byzantine art and archeology (Оксфорд, 1911).

O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst (Берлин, 1914-1918, 2 св.).

На српскохрватском језику (израдио преводилац)

Политичка историја

Анастасијевић Др. Драгутин, Остроготски одлазак са Балкана у Шпанију 488 г. (Прилози за књиж. I, 1921).

Исти, Чланци у »Народној енциклопедији« I-IV (Важнији: Византија, Далмација, Епирска деспотовина, Ј. Кантакузин, Константин Драгаш, Латинско цариградско царство, Маврикије, Македонија, Манојло II Палеолог, Михаило VIII Палеолог,

Никејско царство, Сеоба Срба и Хрвата на Балкан, Хрвати и Византија, Цариград).

Богдановић Симеон, »Синиша«, Ратови Стевана Немање с Византинцима и Дубровчанима (Летопис М.с. 177-8, 1894).

Вулић Др. Никола, Константин Велики (Братство XVII, 1924).

Исти, Ратовање цара Констанција у данашњој Бачкој (Гласник Ист. друштва II, 1929).

Исти, Justiniana Prima (Гласник Скопског научног друштва V, 1929).

Klaić Vjekoslav, Byzantisko vladanje u Hrvatskoj za vreme cara Emanuela Komnena (Izvešće o kralj. vel. gimn. u Zagrebu za 1882-3).

Ласкарис Др. Михаило, Византиске принцезе у средњевековној Србији (Београд, 1926).

Manojlović Dr. Gavro, Jadransko primorje IX stoljeća u svijetlu istočno-rimske (bizantiske) povijesti, I (Rad J. a. 150, 1902).

Исти, Carigradski narod («Demos») od god. 400-800 po Hr. s osobitim obzirom na njegove vojne sile, elemente njegove i njegova ustavna prava u ovoj periodu (Nast. vjesnik XII, 1904).

Мијатовић Чедомир, Пад Цариграда 1453 г. (Годишњица Н. Ч. III, 1879).

Николајевић Константин, Критичка покушенија у периоду од првих пет векова Србске Историје (Летопис М. с, 103-113, 1862-1872).

Новаковић Стојан, Стара Византија и живот у њој /По Др. Ј. Х. Краузу/ (Матица, 1869).

Исти, Деспот Ђурађ Бранковић и оправка цариградског града 1448 г. (Глас С. к. а XXII, 1890).

Исти, Срби и Турци XIV и XV века (Београд, 1893).

Исти, Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан (Глас С. к. а. XXXVI, 1893).

Nodilo Natko, Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski: I Rimski svijet na domaku propasti i varvari. - II Bizantija i germanski zapad do smrti cara Justinijana I. - III Varvarstvo otima mah nad Bizantijom, do smrti cara Heraklija (Zagreb, 1898, 1900, 1904).

Radojčić Dr. Nikola, Dva poslednja Komnena na carigradskom prijestolu (Zagreb,

1907).

Исти, О неким господарима града Просека на Вардару (Летопис М. с. 259-260, 1909).

Исти, Прва женидба Стефана Првовенчаног (Глас С. К. а. XC, 1912).

Радонић Др. Јован, Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века (Н. Сад, 1905).

Исти, Лиутпранд, епископ Кремоне, и његов извештај о Византији и источно-европским приликама (Просветни гласник, 1913).

Исти, Германска опасност у Цариграду пре 1500 г. (Летопис М. с. 335, 1933).

Раčki Др. Франја, Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI vieku (Rad J. а. 24, 25, 27, 28, 30, 31, 1873-5; II изд. С. к. акад. наука, 1931).

Срећковић Панта, Стање и односи српских архонтија према Угарској и према Византији у половини XII века (Гласник Срп. ученог друштва LIV, 1883).

Станојевић Др. Станоје, Византија и Срби, I-II (Н. Сад, 1903, 1906).

Франић Д., Stanje Balkanskog poluostrva na osvitku XIII vijeka (Glasnik zem. muz. VII, 1898).

Šišić Др. Фердо, Zadar i Venecija od god. 1159 do 1247 (Rad J. а. 142, 1900).

Šufflay Др. Милан, Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1075-1180) (1901).

Самуилово македонско царство и питање о »западној Бугарској«

Анастасијевић Др. Драгутин, Хронологија изашиљања Бориса II и Романа у талаштво на византиски двор (Гласник Скопског научног друштва II, 1927). Исти, Хипотеза о »Западној« Бугарској (Гласник, Скопског научног друштва III, 1928).

Исти, Година савеза Фокина с Бугарима против Руса (Гласник Скопског научног друштва XI, 1932).

Исти, Самуило («Народна енциклопедија» IV).

Прокић Др. Божидар, Почетак Самуилове владе (Глас С. к. а. LXIV, 1901).

Исти, Војвода Ивац (Братство IX-X, 1902).

Исти, Постанак једне словенске царевине у Маћедонији (Глас С. к. а. LXXVI, 1908).

Исти, Јован Скилица као извор за историју маћедонске словенске државе (Глас

С. к. а. LXXXIV, 1910).

Исти, Први охридски архиепископ Јован (Глас С. к.а. LXXXVIII, 1911).

Исти, Постанак охридског патријархата (Глас С. к. а. XC, 1912).

Rački Dr. Franja, вид. *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI veku*, стр. 12-74 II изд.

Црквена историја

Аврамовић Димитрије, Св. Гора са стране вере, художества и повестнице (Београд, 1848).

Анастасијевић Др. Драгутин, Света Гора у прошлости и садашњости (С. к. гласник XVIII, 1907).

Исти, Првобитни постанак имена и манастира Хиландара (Богословље II, 1927).

Исти, Чланци у »Народној енциклопедији« (Важнији: Лионска унија, Света Гора, Флорентиска унија, Фотије, Цариградска патријаршија у средњем веку).

Гранић Др. Филарет (Бранко), Однос између државе и цркве у источноримској (византиској) империји (Црква и живот III, 1924).

Исти, Оснивање архиепископије у граду Justiniana Prima 535 г. по Хр. (Гласник Скопског научног друштва I, 1926).

Исти, Правни положај организација грчких манастира по Јустинијановом праву (Богословље III, 1928).

Исти, Приватно-правни положај монаха у грчким областима позноримске историје у V и VI веку (Гласник Скопског научног друштва V, 1929).

Исти, Акт оснивања манастира у грчким областима позноримског царства у V и VI веку (Гласник Скопског научног друштва VII-VIII, 1930).

Исти, Новеларно законодавство цара Лава VI у ствари манастира и монаха (Скопље, 1930).

Исти, Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV-VI века (Богословље VI-VII, 1931-1932).

Исти, Узимање монаха у клир у старој цркви (Богословље VII, 1932).

Исти, Црквени односи на територији Војводине до конца византиске владавине (Гласник Ист. друштва V, 1932).

Грујић Др. Радослав, Хришћанска православна црква (Београд, 1920).

Живковић Ј., Проповед на Истоку од Прокла до раздељења Цркве (Богословски

гласник, 1904).

Jelenić Dr. fra Julijan, Povijest Hristove crkve II-III /312-692-1054/ (Zagreb, 1924, 1928).

Kanižlić Antun, Kamen pravi smutnye velike iliti pocetak i uzrok istinti rastavlyenya cerkve istočne od zapadne (Osijek, 1780).

Ласкарис Др. Михаило, Повеље српских владалаца у грчким публикацијама (Прилози за књиж. VIII, 1928).

Манојловић Др Гавро, Нешто о црквеној лирици вазантиско-грчкој (Гласник Зем. муз. XVI, 1904).

Marić Dr. J., Novi pogled u monoteletizam i monergetizam (Bogoslovska smotra, 1917-8).

Marković Dr. fra Ivan, Cesarizam i bizantinstvo u poviesti istočnoga razkola, I-II (Zagreb, 1891).

Matasović Dr. Josip, Ogleđi paulikijanske historiografije (Гласник Зем. муз. XXXII, 1920).

Милаш Др. Никодим, Достојанства у православној цркви по црквено-правним изворима до XIV века (Панчево, 1879).

Исти, Цариградски сабор 381 г. (Извјештај о правосл. богосл. сјеменишту у Задру за школску 1879-80 г.).

Исти, Грчко-римско законодавство о црквеној имовини (Београд, 1908).

Новаковић Стојан, Црква Пантократорова-Зејрек-џамија (Искра, 1898).

Исти, Охридска архиепископија у почетку XI века (Хрисовуље цара Василија II) (Глас С. к. а. LXXVI, 1908).

Ravić Matija, Arijanstvo u Panoniji Srijemskoj (Ђаково, 1891).

Поповић Петар, Лепота цариградске Свете Софије (Зборник Б. Поповића, Београд, 1929).

Радонић Др. Јован, Византија и римокатоличка црква у првој половини XV века (Источник, 1905).

Ружић Никанор, Кратки историјски преглед узајамних одношаја између српске и грчко-цариградске цркве и њихових представитеља од првог времена њиховог познавања па до данас (Београд, 1875).

Станојевић Др. Станоје, Како је постао Хилендар («Политика» од 7 јануара

1933).

Srebrnić Dr. Josip, Odbošaj pape Ivana X prema Bizantu i Slavenima na Balkanu (Zagreb, 1925).

Carević Dr. Josip, Konstantin Veliki i kršćanstvo (Spljet, 1913).

Правна историја

Веснић Др. Миленко, Јустинијанови закони и старо српско прво (Бранич III, 1889).

Гранић Др. Бранко, Основи државног устројства источноримске (византиске) империје (Јужна Србија IV, 1924).

Ђорић Св., Постанак домаћих компилација византиског права (Архив за правне и друштвене науке IV, 1909).

Новаковић Стојан, Римско-византиско право и народни правни обичаји (Годишњица Н. Ч. IX, 1887).

Исти, Средњовековна Србија и римско право (Архив за прав. и друшт. науке I, 1906).

Исти, Синтагмат Матије Властара (предговор) (Београд, 1907).

Поповић Др. Реља, Интерполације у пандектама (Архив за прав. и друшт. науке IV, 1922).

Исти, Нека питања из Јустинијанове кодификације (Архив за прав. и друшт. науке XVI, 1928).

Исти, Чланци у »Народној енциклопедији« (Важнији: Византиско или грчко римско право, Јустинијанова кодификација, Римско и византиско право код С. Х. С.).

Радојчић Др. Никола, Снага закона по Душанову законнику (Глас С. к. а. СХ, 1923).

Соловјев Др. Александар, Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка (Скопље, 1928).

Исти, Значај византиског права на Балкану (Годишњица Н. Ч. XXXVII, 1928).

Исти, Један словенски утицај у византиском праву (Архив за прав. и друшт. науке XXV, 1932).

Strohal Dr. Ivan, Pravna povijest dalmatinskih gradova. Dio I, Osnovke razvitku pravne povijesti dalm. gradova (Zagreb, 1913).

Strohal Dr. Rudolf, Tako zvani zakon cara Konstantina i Justinijana u Srba i uopće u Južnih Slovena (Mjesečnik, 1911).

Тарановски Др. Теодор, Политичке и правне идеје у Синтагмату Властара (Н. Сад, 1928).

Византиски историчари

Анастасијевић Др. Драгутин, Порфиригенит («Народна енциклопедија» III).

Žuranić Dr. Niko, Bela Srbija (Narodna starina II, 1922).

Јовановић Д., Краљ Урош I и грчки повесничар Лахимер (Братство III, 1889).

Манојловић Др. Гавро, Studije o spisu »De administrando imperio« cara Konstantina VII Porfirogeneta (Rad J. a. 182, 186, 187, 1910-11).

Новаковић Стојан, Српске области X и XII века (Гласник Срп. ученог друштва XLVIII, 1880).

Pavić Armin, Cara Konstantina VII Porfirogenita »De administrando imperio« glave 29-36 (Zagreb, 1906) (II изд. Zagreb, 1909. III изд. предговора под насловом »Postanje Gundulićeva Osmana i glava 29-36 u Porfirogenitovoj »De adm. imp.«, Zagreb, 1913).

Радојчић Др. Никола, Како су називали Србе и Хрвате византиски историци XI и XII века Јован Скилица, Никифор Вриеније и Јован Зонара (Гласник Скопског научног друштва II, 1927).

Исти, Вести Ане Комнине о Србима (Гласник Скопског научног друштва III, 1928).

Исти, Грчки извори за косовску битку (Гласник Скопског научног друштва VII-VIII, 1930).

Радонић Др. Јован, Критовул, византиски историк XV века (Глас С. к. а. CXXXVIII, 1930).

Rački Dr. Franja, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka (K. Porpirogenita) (Književnik I, 1864).

Isti, Biela Hrvatska i Biela Srbija (Rad J. a. 52, 1880).

Skok Dr. Petar, Kako bizantiski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena (Starohrvatska prosvjeta N. s. I, 1927).

Tomašič pl. Nikola, Život i djela cara Konstantina VII Porfirogenita (Vjesnik kralj. zem. arhiva XX, 1918, i N. s. III, 1923).

Шишић Др. Фердо, Име Хрват и Србин и теорије о досељењу Хрвата и Срба (Годишњица Н. Ч. XXXV, 1923).

Разно

Анастасијевић Др. Драгутин, Византиологија, Византиологија у Јужних Словена («Народна енциклопедија» I).

Ђорђевић Др. Владан, Грчка и српска просвета (Београд, 1896).

Ђорђић Др. Петар, Језик и културна оријентација у нашој прошлости и садашњости (Богословље VII, 1932).

Николајевић Др. Божидар, Византиска уметност (Дело XXXVI-XXXVII, 1905).³

Новаковић Стојан, Византиски чиновници и титуле у српским земљама XI-XV века (Глас LXXVIII, 1908).

Поповић Павле, Преглед српске књижевности, I изд. (Одељци »Стара књижевност« и »Издања и расправе«) (Београд, 1909).

Тривунац Др. Милош, Вита или бета? Итацизам или етацизам? (С. к. гласник XXIX, 1930).

Ђоровић Др. Владимир, Утјецај и одношај између старих грчких и српских записа и натписа (Глас LXXXIV, 1910).

Исти, Грчки сликари у Котору у XIV веку (Старинар V, 1928-9).

Ћирић Др. Фердо, Како је византиски цар Јустинијан постао Славен (Ivan Tomko Mrnavić) (Nast. vjesnik IX, 1901).

НАПОМЕНА

1) Преводац је допунио ову књигу аналитичним регистром и библиографијом расправа из византиске историје и југословенско-византиских односа које су штампане на српскохрватском језику сматрајући да ће тиме олакшати изучавање ове важне научне области свима онима који за њу имају интереса, али су још недовољно упућени.

³ О утицају византиске уметности на нашу средњовековну вид. *L'art byzantin chez les Slaves. - Les Balkans. - A la mémoire de Théodore Uspenskij. Tome II* (Paris 1930) (Библиографија).

Код састављања библиографије тежило се што већој потпуности (тога ради прегледани су скоро сви научни и неки важнији књижевни часописи), али она није могла бити постигнута поглавито из следећа два разлога: а) што на нашем језику још увек не постоји (сем старе Новаковићеве) никаква опширнија општа библиографија и б) што је у неким случајевима било тешко одлучити се која дела да се унесу у ову библиографију а која не, јер због испреплетаности односа између средњовековних Југословена и Византинаца скоро свака расправа из наше средњовековне историје додирује и питања из историје Византије. Због тога су осим радова из чисто византиске историје овде поменути још само они који о југословенско-византиским политичким и културним везама расправљају на непосреднији начин.

Расправе су распоређене у неколико главних одељака (ни ту се граница није могла каткад поставити) по азбучном реду писаца а не по хронолошком реду догађаја који се износе, јер је избор врло мали.

Преводи нису уношени; и они су, уосталом, малобројни, на пр.: J. V. Burg, *Rasprava "De administrando imperio"* (у *Vjesniku kralj. zem. arhiva X.* 1908), J. Bidlo, *Vizantijska kultura* (Zagreb, 1924), Ш. Дил, *Византиске слике I-II* (Београд, 1928 и 1930), а изнад свега од Јиречека *Историја Срба I-IV* (Београд, 1922-1925).

2) Регистар је углавном израђен за потребе студената. Поред имена владалаца (сем византиских царева и деспота Мистре и латинских цариградских царева, чији се списак налази на стр. 159-162), папа и патријараха цариградских и александријских стављене су године владања, а поред имена осталих личности стављене су године рођења и смрти или само смрти, ако су познате, и то у загради, а ако нису познате означен је век коме већим делом свога живота припадају.

Када је Дил поред презимена наводио и име личности оне су у регистру наведене под именом, а када је наводио само презиме њихово је име стављено у заграду иза презимена.

Градови који више не постоје означени су у загради са *стари*, а ако су променили име њихов данашњи назив стављен је такође у заграду (све ово уколико се могло доћи до података). Исти је случај и са областима. Код локализовања градова и области узета је за базу карта *Средоземни свет у доба Јустинијана* која је приложена уз ову књигу. Слова *М. А.* у загради значе *Мала Азија*.

3) Потпуности ради помиње се да су *итацизам* и *витацизам*, као и одбацавање наставака, што је могуће доследније спроведени да би се унела извесна потребна уједначеност у наше веома неуједначено транскрибовање грчких властитих именица. - Исто тако напомиње се да су у тексту извршене неколике ситније исправке, нарочито у питању назива Самуилове државе, година његове владавине и имена његовог оца, где су унети резултати домаће историске науке. Пошто је ово питање и иначе важно за нас и пошто је потребно са њиме се упознати сва литература о Самуилу на нашем језику, нажалост веома оскудна, издвојена је у засебан одељак. - Васељенски сабори означавају се према рачунању православне цркве, по коме их има свега седам, а не према рачунању католичке.

Ових неколико напомена, можда излишних, учињене су ради шире читалачке публике.

Г. Др. Драгутину Анастасијевићу, професору београдског универзитета, који је са ретком предусретљивошћу и љубазношћу прегледао у рукопису библиографију и регистар, поправио их и допунио, помогао ми око уједначења транскрипције и дао ми многобројне корисне напомене и на овом месту изражавам своју дубоку захвалност.

Преводилац